

GİRİŞ

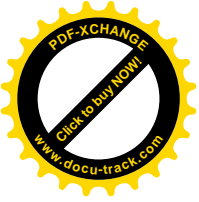
Hakaslar, Sibiryâ'nın güneyinde yaşayan en eski Türk halklarından biridir. Tarihi incelemeler onların bir Kırgız grubu olduklarını gösterir. Türk tarihinin en eski halk ürünlerinden olan Manas Destanı, Kırgız Türklerinin bilinen ilk yurtlarının Yenisey Irmağı civarı olduğundan zikretmektedir. Yenisey Kırgızları, Manas Han önderliğinde Tanrı Dağı denilen bugünkü yurtlarına göç etmiş, göçe katılmayıp eski yurtlarında kalmayı tercih edenler ise “Yenisey Kırgızları” olarak anılmışlardır. 9 ve 10. yüzyıl Çin kaynakları bu Kırgızlardan “Heges” ismiyle bahsetmiştir. Tanrıdağı Kırgızlarının ilerleyen dönemde Müslüman olması ve yaşadıkları coğrafyanın uzaklığı sebebiyle Yenisey Kırgızları yeni ve kendilerine has bir kimlik benimsemiş ve “Hakas” adını kabullenmişlerdir. Bu Türk boyu Sagay, Beltır, Kaç, Koybal, Kızıl ve Kamasın olmak üzere beş gruba, her boy da kendi içinde başka soylara ayrılır. Bu topluluklar çevre kültürlerin etkisine önemli ölçüde maruz kalmayıp kendine has bir hayat sürerler. Yazılı edebiyatları çok gelişmiş değildir; buna karşılık çok zengin bir sözlü edebiyatları vardır. Bu konuda yapılmış değerli eserler mevcutsa da onların yaşantıları, dilleri, edebiyatları araştırmacılar için zengin bir malzeme oluşturacak tarzdadır.

Tezin Konusu

Bu çalışmamızın konusu, Hakasların dil, din, tarih, yaşantı, gelenek ve geçim kaynaklarını kapsayan siyasi ve kültürel hayatlarıdır. Araştırma yapılırken genel olarak Hakasların, yeni ve yakınçağdaki durumları dikkate alınmıştır.

Tezin Amacı

Bugün Türkiye Cumhuriyeti topraklarına çok uzak bir coğrafyada yaşayan Hakas Türkleri, her ne kadar içe kapanık özellikler gösterse de kendi soyumuzdan insanlardır. Bunlarla aramızda tarihi, kültürel ve dil birliğimiz ortak özelliklerimizdendir. Çalışmamızdaki amacımız, bizden uzakta kendi hallerinde yaşayan bu soydaşlarımıza dikkat çekmek, ortak değerlerimizi ortaya koyarak daha sıkı bağlar kurmak ve onların dil ve kültürlerine ışık tutarak Türk tarihine katkıda bulunmaktır.

Tezin Önemi

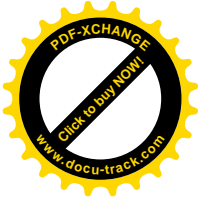
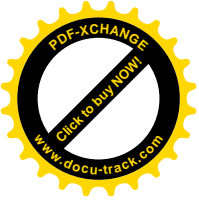
Hakas Türklerinin de içinde olduğu Sibiry Türklerinin bugünkü nüfusları bir milyon civarındır. Bu Türkler, anavatanda bıraktığımız soydaşlarımızdır. Kendileri ile resmi herhangi bir münasebetimiz yoktur; uluslararası anlaşmalarda haklarını korumak gibi bir durumumuz da söz konusu değildir. Bu sebeple, onlarla temasımız kültürel etkinlikler çerçevesinde ve konuya ilgi duyan araştırmacıların gayretleri ile artacaktır. Bu çalışma, konuya parmak basması açısından önemlidir. Ayrıca ileride yapılabilecek ve eksikliklerimizinde telafi edileceği çalışmalara örnek olabilecektir.

Tezin Yöntemi

Çalışmamız, her çalışmada olduğu gibi kaynak taraması ile başladı. Konu ile ilgili bugün en önemli çalışmaların Butanaev ve Katanov gibi Rus araştırmacılar tarafından yapıldığı görüldü. Özellikle Butanaev'in Hakasların halk edebiyatları ve sosyo ekonomik durumları ile ilgili yaptığı araştırmalar bizim için birinci el kaynak durumundaydı. Bu eserler tespit edilerek Türkçe'ye kazandırıldı. Bununla beraber, konu ile ilgili eser vermiş, diğer Türk ve yabancı yazarların kitap ve makalelerinden de faydalanıldı.

Tezin İçeriği

“Yeni ve Yakınçağda Hakasların Siyasi ve Kültürel Hayatı” adlı bu tez çalışmamız, 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hakasların kökeni, Hakasları oluşturan boylar ve Hakasların tarih sahnesine çıkışlarından, özerk cumhuriyetlerini kurdukları zaman kadarki geçmişleri anlatıldı. İkinci bölümde Hakasların geçim kaynakları hakkında bilgi verildi. Üçüncü bölümde ise yaşayışları, sosyal ve kültürel durumları aydınlatılmaya çalışıldı.

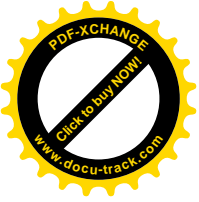
BÖLÜM 1: HAKASLARIN KÖKENİ, HAKASLARI MEYDANA GETİREN BOYLAR VE HAKASLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

1.1.Hakasların Yaşadığı Coğrafya

Altay dağlarından irili ufaklı birçok ırmak çıkar. Bunlardan en bilineni olan Abakan ırmağıdır. Altay sıra dağlarından olan Korbu dağından çıkan bu ırmak Sagay bozkırını sulayarak, Minusinsk şehrinden 12 km aşağıda Yenisey ırmağına dökülür. Hakas Türkleri bu ırmağın kıyılarında ve Sagay bozkırında yaşarlar. Türk boylarından biri olan Kırgızların Milattan önceki ikinci asırda bu bölgede yaşadığı Çin kaynaklarında geçmektedir. Abdülkadir İnan'ın Sagay Türkleri dediği Hakaslara eski etnoloji edebiyatında Abakan Türkleri, Abakan Tatarları, Minusin gayr-ı rusları denirdi¹. Rusya'nın bu bölgeyi ilhakından sonra bölge halkı kendilerine eski Çin kaynaklarında burada yaşayan Kırgızlara verilen Hakas adını resmi ad olarak almışlar ve Muhtar Hakas Eyaleti'ni kurmuşlardır. Daha sonra bu eyalet Batı Sibiryaya İdari Bölgesi'ne ilhak edilmiştir. Hakas Eyaleti, 49.900km² dir. Başkenti Abakan şehridir (İnan,1968: 50-51).

Hakasların yaşadığı bu kapalı havzada sert bir kara iklimi hâkimdir. Bu nedenle alçak kesimler bozkırlarla kaplıdır. Dağlık kesimler çam, köknar ve ladin ormanlarıyla doludur (Deliömeroğlu,1997: 1571). Hakasların yaşadığı Sagay bozkırları Türk kültürünün en derin izlerini taşıyan bir bölgedir. Burada bulunan eserler arkeoloji dilinde "Minusin Asâr-ı Atıkası" şeklinde anılır. Minusin kültürü ise Milattan önce üçüncü bine kadar varlığını gösterir. Bulunan eserler basit nakışlarla süslenmiş çömlekler, bronz eşyalar. İkinci bine ait sanılan eserler arasında dibi geniş ve nakışlı çömlekler, bronz silahlar, tezyinat eşyaları bulunur. Milattan önce birinci bine ait sanılan buluntular arasında büyük değirmen taşları, heykeller, hayvan resimleri ile süslü bronz altın ve demirden ziynet eşyası, madeni silahlar vardır. Sagay bozkırında yaşayan

¹ W. Radloff bu bölgede yaşayan Türk boyları hakkında şöyle yazar: "Batı Sibirya'daki Türk boylarının yaşayışlarını tasvir etmek isterken Altaylarda ve Yenisey vilayetinde yaşayan bütün boyları bir grup altında toplamak mecburiyetinde kaldım, bunun için de en iyi yol olarak, hepsine uygun düşen gayri Müslim boylar adını kullandım. Daha iyi bir isim bulamadım, çünkü her ne kadar bunların büyük bir kısmı putperest ise de, bir kısmı hiç olmazsa resmen Hıristiyan sayıldığından, putperest ünvanını kullanmaktan sakındım" (Radloff,1986: 165).

eski kavim Milattan önce üçüncü binde at, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanlardan faydalandığı görülmektedir (İnan,1968: 51).

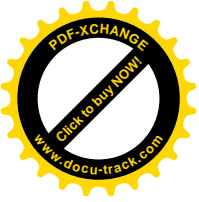
1.2.Hakas İnanışlarına göre Hakasların Kökeni

Hakas araştırmaları ile ünlü aynı zamanda kendisi de bir Hakas olan N.F.Katanov, kitabının ilk sayfasında şunları yazar: “*Sibirya Bölgesi’nde Krasnoyarsk’tan Sayan dağlarının en yüksek noktalarına kadar uzanan geniş bozkırlarda çoğunun kendini Tatar saydığı ve aslında birbirinden dil bakımından az çok ayrılan birçok Türk boyu yaşamaktadır. Hakaslar da bu boylardan biridir. Diğer Sibirya Türklerinde olduğu gibi Hakasların da gelişmiş bir yazılı edebiyatı yoktur. Bunların hakkındaki tarihi bilgilere zengin ve orijinal sözlü edebiyatlarından ulaşılmaktadır*” (Katanov,2000: 195).

Katanov’un da belirttiği gibi Hakasların kendilerine ait yazılı edebiyat veya tarihleri yoktur. Onlar hakkındaki bilgiler çok zengin olan sözlü edebiyatlarından temin edilmektedir. Hakasların sözlü edebiyatları o kadar zengindir ki onların geçmişleri bile bu sözlü edebiyatın bir ürünü olan efsanelerle iç içe geçmiş durumdadır. Hakasların dilden dile aktardıkları ilginç efsaneler kökenleri hakkında ipuçları verir. Bununla beraber bu efsanelerin diğer bilinen Türk efsanelerinden çok da farkı yoktur.

Yenisey ırmağının geçtiği Hakas-minusinsk vâdisinin en belirgin özelliği Sayan dağlarının varlığıdır. Dağın adı Hakasça “Soyan” Tuvalı kelimesinden gelmektedir ve Tuva Dağları anlamını taşır. Sayan Dağları eski Türk kitabelerinde “Köygen” şeklinde adlandırılmıştır. Bugünkü Tuva Cumhuriyeti’nde Hakasya’ya doğru akan Anı Nehri’nin kenarında “KöygenTashıl” Tepesi bulunmaktadır. Tonyukuk kitabesinde zikredilen Köygen ismi şimdi bu tepede yaşamaktadır. Bu tepenin bir efsanesi bulunmaktadır. Efsane aynı zamanda Hakaslar’ın kökeni ile ilgilidir:

Sayan-Altay halkları büyük dünya tufanı mitleriyle oldukça ünlüdür. *Orta Yenisey Vâdisi halklarının atası sayılan Borus, Hakasların Noya tasvirinde vücut bulur. Hongoray’ın eski halkı Kırgızlar gözü pek insanlardı. Ne doğa olaylarından ne de kudretli tanrılardan korkuyorlardı. Semavi tanrılara karşı işledikleri günahlar ve sayısız davranışları sonunda hepsi cezalandırılmışlar ve tufana maruz kalmışlar. Sadece bir kâhin olan Borus, büyük bir tehlikenin geleceğini anlamış ve kırk gün süre ile bir dağın tepesinde sal yapmış ve demir çivilerle, yaptığı salı sağlamlaştırmış. Sonra*

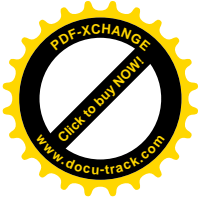
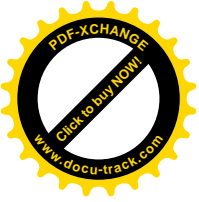
sala karısını, çocuklarını ve çeşitli hayvan ve kuşları almış. Sadece kendi gücüne güvenen iki canlı, sala binmeyi reddetmiş. Bu canlı varlıklar da, biri mamutu hatırlatan “Argılang”, diğeri de büyük çift başlı kartalı hatırlatan “Han-kireti” kuşuymuş. Tufanın 39. günü “Han-kireti” kuşu yorulmuş ve Argılang’ın dışında biraz soluklanmak istemiş. Argılang ise bu ağırlığa dayanamamış ve birlikte suyun dibini boylamış. O günden beri bu topraklarda söz konusu canlılar yaşamamakta imiş.

Borus’un salı, kırk gün kırk gece dünya okyanusunun yüzeyini yarararak geçmiş ve ancak bu süreden sonra su seviyesi azalmaya başlamış. Kırk birinci günde bu yalnız salın limanı olan Sayan Dağları’nın tepelerinden biri görünmüş. Tepenin kara sırtlarına ilk basan Hakaslı Noya’nın anısına buraya Borus adı verilmiş. Bir süre sonra Borus, kâhin olan kargasını getirmiş. Borus, tufanın sona ermesini ve yeryüzünde hayatın yeniden başlamasını sevinçle karşılamış. Vahşi hayvanlar koşmuş, kuşlar uçmuş. Borus, karısı ve çocuklarıyla birlikte dağın tepesinden Yenisey Vâdisi’ne inmiş”.

İşte Borus’un gemisinin yanaştığı bu tepeler Sayan Dağları’nın üzerindeki Köypa ve Borus Tepeleriymiş. Hakaslar ise Borus’un çocukları olarak çoğalmış (Butanaev,2001: 58–59; Deliömeroğlu,1997: 1579).

Şaman dinine mensup Hakasların inanışlarında Kur’an’da yer alan Hz. Nuh’un hikâyesine benzer bir inanışın bulunması ilginçtir. Bunun yanında Türklerin kökeni ile ilgili olarak Nuh Peygamberin oğlu Yasef’in çocukları oldukları rivayeti Hakas efsanesinde Borus’un çocukları olarak karşımıza çıkmaktadır (Deliömeroğlu,1997: 1579). Bu rivayete göre Nuh Peygamber, dünyayı oğulları Ham, Sam ve Yasef arasında taksim etmiş bunun sonucunda Türkleri atası olan Yasef’e Ceyhun nehri ötesindeki memleketleri yani Türkistan’ı vermiştir (Turan,1997: 20).

Bilindiği gibi Türklerin ilk büyük destanı Sakaların efsanevi kahramanı Alp Er Tunga’nın hayatı ve kahramanlıklarını anlatmaktadır. Türk kahramanların verdikleri çetin mücadeleler sadece Türk destanlarına konu olmamış, komşu milletlerin destanlarına da yansımıştır. İran millî destanı Şehname buna en güzel örnektir. İran’ın milli kahramanları Turan hükümdarı Efrasiyab’a karşı sürekli mücadeleler vermişlerdir. Fars ve Arap kaynaklarda Efrasiyab, Türk hükümdar soyunun atası kabul edilir. Kutadgu Bilig ve Divan-ı Lugat-it Türk de Efrasiyab olarak bahsedilen kahramanın Alp Er Tunga olduğu kaydedilir (Aksoy, T.A/III: 554). Bu İran millî destanına göre dünyayı

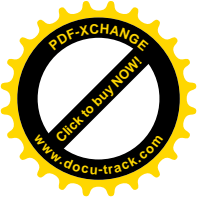

üç oğluna taksim eden Feridun, Türkistan ve bütün Şark ülkelerini Türklerin atası Tur veya Turec'e vermiştir. İranlılar, Tur'a nispetle bu ülkeye "Turan" adını vermişler ve Efrasiyab da Tur'un torunu olarak Türklerin atası kabul edilmiştir. Böylece Türk destanî rivayetlerinde Oğuz Han, İran rivayetlerinde Efrasiyab olmuş, İslâmî rivayetler ise onu Yasef'in torunu olarak göstermiştir (Turan,1997: 20).

Hakasların kökeni ile ilgili birçok efsane mevcuttur. Bu efsaneler konunun uzmanı olan Butaneyev tarafından geniş bir şekilde işlenmiştir. Tarihi folklor, Hakas Minusinsk bölgesi Orta Çağ arkeolojik anıtlarını kendilerinden sonra çok sayıda taş set ve dikili taşlardan oluşan gömütler bırakan Kırgızlarla (Hırgıs) ilişkilendirmektedir. Sadece Hakas bölgesinde Kırgız mezarlıkları adı altında yirmiden fazla kurganlık bulunmaktadır. Bunlar yerli halkta Tagar (İskit) kurganlarına karşı gösterilmeyen özel bir saygı uyandırmaktadır. Kırgız mezarlıklarına yaklaşan Hakaslar, eğilirler ve üzerlerine şarap serperler. Mezarlıkların yanına çadır kurmak yasaktır, aksi halde Kırgızların mezardaki ruhları "hırgıs sunezi" rahatsız olurlar ve kurtulmanın sadece şamanların yardımı ile mümkün olduğu hastalıklar yayarlar. Günümüze kadar Moğol öncesi döneme Hakasçada "hırgıs tuzı" yani Kırgız çağı adı verilmektedir (Butanaev, 2001: 27).

Hakas halkların olan Şorların ve Çulımların efsanelerine göre eskiden onların yaşadıkları alanlarda Kırgız at üreticilerinin yaşadıkları bozkırlar uzanıyordu. Daha sonra tayga oluşup ağaçlar büyümeye başladığında Kırgızlar onları şeytanın yeraltından boynuzları zannedip, korktular ve uzak güney bölgelerine göç ettiler. Küçük bir kısmı Hakas bozkırlarında kaldı ve Hakasların atası oldu. Günümüzde Şor'da "Hırgıs kodrezi" yani Kırgız batağı adı altında bir bölge korunmuştur, buradan geceleri güya Kırgız atlarının kişnemeleri duyuluyormuş. Kırgızların Sayan-Altay bölgesinin ötesine göç etmeleri hakkındaki efsaneler büyük ihtimalle Büyük Kırgız devleti dönemiyle (9.-10. yy.) Kırgızların Merkezi Asya bölgesini ele geçirip Tyan-Şan'a kadar uzandıkları zamanla bağlıdır (Butanaev, 2001: 29-30).

Hakaslar arasında Kırgızlar hakkında önemli sayıda daha genç dönem rivayetler varlıklarını sürdürmektedir. Bunlarda, Kırgızların ölüm sebebi olarak Moğol fetihleri kabul edilir. Kural olarak konuları ortaktır. Güçlü liderlerinin ölümünden sonra başsız kalan Kırgız halkına, yerel sakinleri ele geçirip esir olarak Altay ötesine kovan Moğol

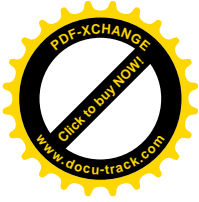
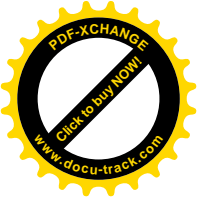

Hanı saldırır. Ezilen Kırgızlar, Moğol hanlarının toprak köleleri olur. Bunlardan bazıları köle emeğinin ağırlığına dayanamayıp eski ülkelerine geri dönerler. Sözü edilen rivayet ve efsaneler 13. ve 14. yüzyıla aittirler ve Moğol ordularının saldırıları altında Kırgız Devletinin yok oluşu hakkında bilgi veririler:

Moğol fetihleri zamanında dağ kütlesi Sahsaar'da Kırgız halkının başında duran bahadır kızları olan yedi kız kardeş yaşamış. Bir gün Moğol ordusu baskın yapmış, Abakan vâdisini ele geçirmiş, barışçıl halkı ise sayan ötesine götürmüşler. Yedi bahadır kızı düşmanlardan geri kalmışlar ve Askiz vâdisinin dağ mağaralarından birinde saklanmışlar. Saklanmayı başardıkları dağ Çiti hus (yedi kız) adını almıştır. Moğol Hanının atlı birliklerinin ikinci saldırısında yedi kız Beyaz İyus'un tepelerine taşınmışlar. İlk başta puyal (tuyal) dağı etrafındaki Histuri (Kız endamı) bölgesine yerleşmişler daha sona onların anısına dağa Çiti hus (yedi kız) adı verilen İtçul nehrine doğru ilerlemişler. Fakat Moğol Hanı burada da onları bulmayı başarmış. O zaman yedi kız ayrılıp farklı farklı yerlere gitmeye karar vermişler. Biri İyus bozkırlarına gitmiş, diğer Yenisey vâdisine, üçüncüsü Tuba vâdisine vs. Yedi ayrı yere dağılarak "iney tas" taş heykellerine dönüşmüşler. En küçük kız kardeş aal Hırgısların bulunduğu baba memleketi Sahsaar dağlarına dönmüş. Bu kız "iney tas" taş kadına dönüşmüş ve Nina Nehri üzerindeki dağ mağarasında kendine bir yer bulmuş. Onun torunları olan Kırgız soyunun üyeleri, taşa dönüşen analarına her yıl kurban sunmaktadırlar (Butanaev, 2001: 30).

Yine Hakas halklarının bir diğeri, Sagay "Hırgıs" kolunun kökeni genel bir adı olan Ortaçağ Hakas bölgesini yöneten Hırgıs Han'ın sülalesine dayanır. Ruslarla olan savaşta yenilgiye uğrayan Kırgızlar Altay yöresine yerleşmek zorunda kalmışlardır. Hırgıs Han'ın karısı, ikizleri Çabınday ve Çabadjaha'yı büyüttüğü Maraçılığ dağındaki bir mağaraya gizlenir. Daha sonra Çabınday'dan Kijinayev sülalesinin geldiği Hıdjınay doğmuştur. Manıt Kijinayeva'nın (1900 doğumlu) verdiği bilgilere göre Çabınday'dan Manıt'e kadar yedi nesil gelmiştir, yani yaklaşık olarak 175 yıl (Butanaev, 2001: 31)

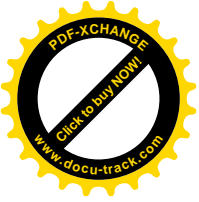
Tarihî folklor materyallerine göre, Hakas topraklarının Rusya'ya dâhil edildikleri dönemde Orta Yenisey vâdisinin yerli sakinlerine "Hooray" deniliyordu. Bu etnonim Hakas-Minusinsk bölgesini ve halkını ifade etmek için 17. ve 18. yüzyıl yazılı kaynaklarında geçen "Hongoray" adının çekilmiş şekli olarak meydana gelmiştir. Hakas

efsanelerine göre, bir zamanlar İyus vâdisinde ilk olarak dokuz Kırgız kardeş yaşamış. Zaman geçmiş ve onların torunlarından, Hooray halkının dokuz bininci Kırgız birliği oluşmuştur. Hooray kabile birliğinin başında, karargâhı Sortan-kol gölü etrafında Solban-tag şehri altında bulunan Horang Bey yoktu. Horang Bey Kırgız (hırgıs) eski kolundan geliyordu, bu yüzden Solban-tag dağı altında bulunan eski mezarı günümüze kadar “hırgıs sookteri” yani Kırgız mezarları adını taşımıştır (Butanaev,2001: 31–32).

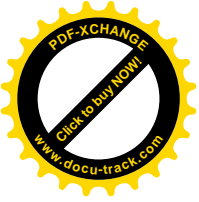
Hooray birliği, onlardan her yıl vergi isteyen Oyrat devletinin ilgisini çekiyordu. Horang Bey, albana ödemekten başarılı bir şekilde kaçıyordu. Oyratların başı Kontayşa Horang Bey’in bu davranışından rahatsız olarak Hooray’ın alınması için üç bin kişilik bir ordu göndermiştir. Oyratlar Hongorayları yendiler ve onları esir aldılar. Halkın İyus vadisine götürülmesi zamanında Horang Bey’in oğlu Çoon-Moyın ve Niske-Moyın taygada avdaydılar. Solban-tag dağı altından Anayurtlarına döndüklerinde ölmek üzere olan yaşlı bir kadından başka hiç kimseyi bulamadılar. Yaşlı kadın, tolı-hooraye’deki dramatik olayları anlatır. Çoon Moyın ve Niske Moyın esir alınanlara yetişmeye karar verirler ve hemen yola koyulurlar. Askiz vâdisinde Tortepe dağlarının karşısında konvoy hâlinde ilerleyen insanlara yetişirler. Onları ilk gören Hongoray kabilelerinin ardından hayvanları süren yaşlı bir adam olur. Adam, “Apooy, çocuklarım saklanın, Oyrat güçlerine karşı koyamazsınız” dedi korkarak. “Geceleyin ben ayrı bir ateş yakarım, siz de ışığa gelirsiniz.” Böylece Tortebe şehrine saklandılar geceleyin Askiz vâdisini ateşler aydınlattı. Her aile kendi ateşini yakmış yemek hazırlıyorlardı. Çoon Moyın ve Niske Moyın yaşlı adamın yanına geldiklerinde adam, hayvanların bir kısmını ve bir at sürücüsünü ona verdi. “Babanız Horang Bey konvoyun en başında gidiyor bu yüzden ana vatana geri dönün!” dedi yaşlı adam. “Horang Bey altınlarını ve gümüşlerini Solban-tag şehrinin altına gömdü. Eğer onları bulursanız zengin olursunuz” dedi yaşlı adam iki kardeş İyus vâdisine geri döndüler. Daha sonra ise Rus devletine dâhil oldular. Çoon-Moyın bir Rus kadınla evlendi ve Ujur’un altında Kulun’da yaşamaya başladı. Kara gözlü Maryasovlar onun soyundan gelirler. Niske-Moyın esirlikten saklanarak kurtulan bir Hongoray kadınla evlendi ve Çuldağa köyünde yaşadı. Kırgız koluna dâhil olan Salamaçev sülalesi onun soyundan gelmektedir (Butanaev,2001: 32).

Hakas halkının tarih kayıtları Ortaçağda yaşayan bazı eski kabilelerin ismini günümüze kadar ulaştırmıştır. *Büyük bir savaş zamanında “Hoyanlar” İyus bozkırlarından*

geçerek Sayanların ötesine, güneye yerleşmek zorunda kalmışlardır. Hızıl-haya şehri yakınlarında Kara İyus nehrinde söz konusu kabilenin geçtiği Hoyan Asya yani Hoyan geçidi bulunmaktadır. Hoyanların arasında hamile bir kadın varmış ve bu kadın daha fazla yola devam edemediğinde Hoyanlar onu Hoyan Asya geçidinde tek başına bırakmışlar. Kadın bir oğlan çocuğu doğurmuş ve ona “Hoyan kabilesinden ayrılan okçu Hoygat” adını vermiş. Hoygat, İstıgaş şehri altında bir yerde büyümüş, ileride ise onun torunları Hakas halkının ataları arasına dâhil olmuşlar. Hoyan halkını 13.yüzyılda Sayan Altay yaylasında Kırgızlarla komşu olan orman halklarıyla özdeşleştirmek mümkündür. N. A. Alekseyev’in sözlü olarak dile getirdiği düşünceye göre Hoyan etnonimini Tuvalıların Güney Sibiryâ’daki adları “soyan” ile özdeşleştirmek mümkündür, çünkü Yakut ve Buryat dillerinde Türkçe “s” sesi “h” olarak verilir. “Hoyan” isminin Hakas efsanelerinde ataları Yakutlarla olan ilişkileri döneminden kalması mümkündür

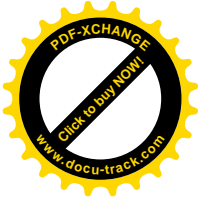
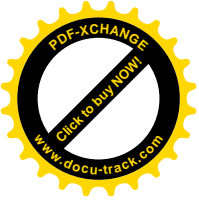
Rivayet ve efsaneler Sagayları ve onların soylarını Hongoray tarihiyle sıkı sıkıya bağlar. Sagay etnonimi Kırgız bölgesinde 13. yüzyıl yazılı kaynaklarında geçmektedir. 18.ve 19. yüzyılda pekiştirme süreçleri sonucunda sadece Sagay boyundakilere değil, aynı zamanda Bel’tır, Biryusinsk ve Verhotomsk topraklarında yaşayan boylara da Sagay denir. Sagay boyu “çiti puur” yani yedi kurt adını totem olan bir hayvana borçludur. *Eskiden hamile bir kadın askerî çatışmalardan kaçmak için Ninya Nehrinin üst kısımlarında, kurt ininin bulunduğu bir mağaraya saklanır. Kadın doğum sırasında ölmüştür ve oğlunu altı kurt sahibi olan dişi bir kurt beslemiştir. Bu kurdun yedinci yavrusu bir insan olmuş. “Çiti – puur” yani yedi kurt adını taşıyan Hakas boyunun adı buradan gelmektedir. Büyük dünya tufanı meydana geldiğinde “çiti puur” boyunun ataları Ninya Nehrinin üst kısımlarında bulunan Hoorabas dağlarının tepelerine gömülmüşler. O zamandan beri hoorabas onların ana dağı olmuş. “Çiti puur” boyunun gelinleri mecazî olarak ona “Ulug tashıl” tani Büyük Akdağ adını verirler. Yedi kurt boyu her yıl Hoorabas’a kurban sunmuştur. “Çiti puur” boyunun etnoniminin Kuzey Altay ve Kırgızistan Türkleri arasında yaygın olması Hakasların onlarla olan etnogenetik bağlarının kanıtıdır. Kurt tarafından büyütülen çocuk motifi, eski Türk sanatına aittir ve Türk Kağanlığı Türklerinin kökeniyle bağlıdır (Butanaev, 2001: 44)*

Bozkurt, Türklerin totemidir. Ancak kurdun totemliği ayrı Türk zümrelerinde başka başka anlaşılmıştır. Göktürklerde dişi kurt bir ced, Uygurlar için erkek kurt yine bir ced, Oğuzlarda ise erkek bozkurt, seferlerde önderlik eden bir kılavuzdur. Türklerin kurdu totem olarak kabul etmelerinin mânâsı yabancılar tarafından izah edilmiştir. Arap Tarihçisi Mesudi'ye göre bu, Türkleri diğer milletlerden ayıran bir millî karakterin ifadesidir. Dişi kurt efsanesine gelince, *Çin kaynaklarının rivayetlerine göre Göktürklerin babaları Batı sahilinde oturlarmış. Komşu hükümdarlardan birisi ansızın hücum edip bunların hepsini kılıçtan geçirmiş. Yalnız, on yaşında bir çocuk kalmış. Onun da el ve ayaklarını kesmişler. Ona doğru bir kurt gelip bunu Batı Denizi'nin doğu tarafına nakletmiş. Hem Kao-çang yani Uygur yolunun kuzey tarafındaki dağlardan birinin mağarasına yerleştirmiş. Burada takriben 100 km çevresinde mümbit bir ova varmış. Etrafı hep kayalıkmuş. Kurt bu çocukla birleşerek on oğul doğurmuş. Bunlardan birisinin ismi Asena, yani kurt imiş. Bu çocuklar mağaradan çıkıp etraftaki kabilelerden kız kaçırıp çoğalmışlar. Nihayet A-Hien-Şe adlı birisi bunları mağaradan çıkarmış. Bunlar Kien-şan yani Altın dağlarında yerleşmişler ve demircilikle meşgul olmuşlar. Asena'nın oğulları bayraklarının mızrağına bir kurt başı takarlarmış (Togan, T.A/III: 544–555).*

Diğer taraftan Dursun Yıldırım, Türklerin yaratılış efsaneleri üzerine yazdığı eserlerinde konu ile ilgili değişik tespitlerde bulunmuştur. Ona göre

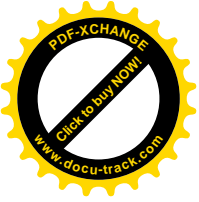
“Türklerin arasında “yaratılış”, “türeme” ve “yeniden türeme” efsanelerinin zenginliği ve çeşitliliği, sözel yaratıcılığın ve sözel anlatımın zenginliğinden ziyade tarihi gelişim sürecimiz ile ilişkili farklı bir durumu karşımıza çıkarır, kanısındayım. Benim bu konudaki varsayımım şudur: Bu metinler Türk toplum hayatında tarihi süreç içinde bedii ve zihni yaratıcılık istemleri sonucu hayat bulmamıştır. Bu zenginlik ve çeşitlilik, onların, bu süreç içinde, Türk toplum hayatında ve toplum düzeninde farklı ve önemli işlevler yüklenmiş olduklarını düşündürmektedir. Bunların bir kısmı kağanlık ideolojisi, meşruiyet sorunu ve kültür değişimi ile ilişkili önemli işlevler olmalıdır. Dolayısıyla, bunları sadece birer efsane metni gibi görüp anlamak ve değerlendirmek yanıltıcı olur. Onların tarihi ve efsanevi gerçekleri yapılarında taşımaları yanı sıra, Türk toplum hayatında ve toplum düzeninde farklı ve önemli işlevler yükleyip yüklenmediklerini de öğrenmeye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, tarihimizin yazımı sırasında yapılacak tarihi kurgunun doğru yeterli ve gerekli ilmi düzeyde kurulabilmesi mecburiyetine bağlı bir gereklilikten doğmaktadır (Yıldırım, T.A/III: 527–528).

Hakasların türeyiş efsanelerinde de rastlanan bozkurt motifi, birçok Türk kavminin ortak totemi olarak karşımıza çıkmaya devam etmektedir. Ergenekon Destanı, bozkurt motifinin işlendiği diğer bir Türk efsanesidir. Bu efsanede kurt bir yol göstericidir: *...Dört yüzyıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldı ki, Ergenekon'a sığamaz oldular. Buna bir çare bulmak için kurultay topladılar. Dediler ki "Atalarımızda işittik; Ergenekon dışında geniş ülkeler, güzel yurtlar varmış. Bizim yurdumuzda eskiden o yerlerde imiş. Dağların arasından yol izleyip bulalım. Göçüp Ergenekon'dan çıkalım. Ergenekon dışında her kim bize dost olursa, onunla görüşelim. Düşmanla vuruşalım". Kurultay bu kararı alınca, Göktürkler, Ergenekon'dan çıkmak için yol aradılar, bulamadılar. O zaman bir demirci dedi ki: "Bu dağda bir demir madeni var. Yalın kat madene benzer. Şunun demirini eritsek, belki dağ bize geçit verirdi". Göktürkler varıp demircinin gösterdiği dağ parçasını gördüler. Demircinin tedbirini de beğendiler. Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Dağın üstünü, altını, yanını, yönünü böylece odun ve kömürle doldurduktan sonra yetmiş deriden büyük körükler yapıp yetmiş yere koydular. Odun ve kömürü ateşleyip körüklemeye başladılar. Tanrı'nın gücü ve inayeti ile ateş, kızdıktan sonra demir dağ eridi, akıverdi. Bir yüklü deve çıkacak kadar yol oldu....Ergenekon'dan çıkmaya başladılar (Öztuna, I: 100). Türkler, eski yerlerini yeni gelenlere bırakıp sürekli batıya doğru yürüdüler. Bu yürüyüşlerde ve dışarı çıkışlarda, onlara hep boz yelesi bir kurt kılavuzluk etmiş. Her dışarı çıkan ve yürüyen Türklerin önünde yürüyen bu kılavuz kurt, durunca onlar da durdu; yürüyünce onlar da yürüdü. Türkler, kurt kendilerine yürü komutunu verince yürüyeceklerini ve ortadan kaybolunca konaklayacakları yere geldiklerini anladılar (Yıldırım, T.A/III: 531-532).*

1.3.Hakasları Meydana Getiren Boylar

Tarihi bir kavim olan Hakas tabiri sadece bir uruğu ifade etmemekte, daha çok birkaç Türk boyu için kullanılmaktadır. Buraya dâhil olan boylar Sagay, Beltir, Kaçın, Koybal, Kızıl, Şor ve dolayısıyla Sarı Uygur, Kamaçın, Çulum Türkleridir. Ayrı ayrı isimler sadece her yerde görülen kabile isimleridir. Yoksa hepsi aynı Türk kavmine mensuptur ve o bölgede oturan tek bir Türk kavmini teşkil ederler. Bunların klasik dilleri ve edebiyatları yoktur (Caferoğlu,1965: 247). Bu boyların oluşumu Hakas topraklarının

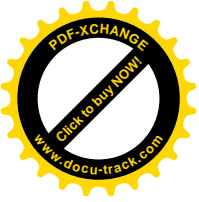

Rusya'ya katılmalarından çok önce olmuştur. Bazı kaynaklara göre Hakaslarda 18.yüzyılın ikinci yarısında yaşamış atalarından gelen 1360 farklı soy ismi vardır (Butaneyev, I: 39). Rusya'ya katıldıktan sonra bazı boylar yeni adlar almışlar bazıları ise yeniden oluşturulan oymaklara kendi etnonimlerini vermişlerdir. Kaçın, Sagay, Kızıl ve Koybal etnik gruplarının bütün isimleri Sibiryada idaresinin altında sonradan oluşmuştur. 18.yy'ın ortasındaki bütün Hakas halkının soy isimlerine bakarak % 24,5'ini Kaçınlar, % 20,8'ini Kızıllar ve Meletlerin % 19,2'sini Sagayların ve Beltırlar'ın % 21,5'ini Biryusinler'in ve Yukarı Tomlular'ın ve % 12,4'nü Koyballar'ın oluşturduğu görülmektedir. Aslında Koyballar dışındaki bütün etnik gruplar sayı bakımından birbirine çok yakındırlar. Günümüzde Hakaslar'ın % 70'inden fazlasını Sagaylar oluştururken Kızıllar'ın oranı % 5'tir.19.yy boyunca yapılan evlilikte boylar, Rus idaresi etkisi altında oluşan ve daha sonraları toplumsal hayatta önceliklerinin yerini tamamen alan yeni soy isimleri almışlardır (a.g.e: 54). Hakas Türkleri çeşitli boylar karmasından türeyen bir Türk topluluğu olup 17.ve 18. yy da Kırgızlardan boşalan Abakan vâdisi'ne yerleşmişlerdir. Kültür bakımından batı ve doğu gruplarına ayrılırlar. Bu özellikle mesken ve sanat sahasında kendisini gösterir. İnanış ve millî yaşayış bakımından bir bütünlük teşkil ederler (Caferoğlu,1965: 250)

1.3.1.Kaçınlar

Kaçın etnik grubu Abakan vâdisinde oturmaktadırlar. Kendilerini"haaş" veya "haas" olarak adlandırır ve eski anayurtlarının Hun-Tigay Dağı'nın bulunduğu Krasnayarsk şehri altındaki Kaça Nehri olduğunu iddia ederler. Kaça Nehri, adını Kaçınlerden almıştır. Yerli halkın dilinde adı, Iızır-Sug yani Iızır Nehri'dir. Yenisey Kırgızları'nın Cungar'a kovulmalarından sonra Kaçınlar, Minusinsk deresine göç etmişlerdir¹ (Butanaev, 2001: 39–40) Fakat esas Türk kitlesi Abakanla Askıs'ın kuzeyindeki Yüs arasında kalmışlardır. İşte bu Türk topluluğundan türemiş olanlar kendilerine "Kaas"(Haas) adını vermişlerdir (Caferoğlu,1965: 248)

¹ Kızıllar ve Sagaylar, Kaçınlerin Kuzeybatı Moğolistan'ın devlet topraklarından geldiklerini sanırlar. Efsanelerine Moğol Hanı, Kırgız prensi Ocen-Beg ile evlenen kızına çeyiz olarak kabilelerden birini vermiştir. Bu son rivayet 18. yüzyılın ikinci yarısında Oyratların bir kısmının Hakas topraklarına göç etmeleriyle doğrulanmaktadır (Butanaev, 2001: 40).

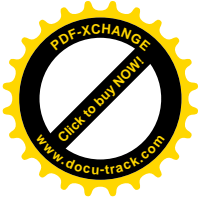
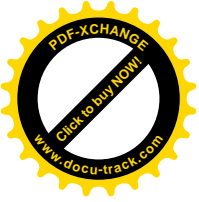
Kaçınlerin arasında en kalabalık boy, “Haşha” veya “Hahsa” boyudur. “Haas” adının en yaygın boyun adından türemiş olma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Efsanelere göre “Hahsa”(atın alnındaki beyaz çizgi) etnominin ortaya çıkması ızılı cinsi (alnında beyaz leke olan sarı at) atın tüyleriyle ilgilidir. Şamanlar tarafından kutsanan bu at, Hasha boyunun at sürülerini korumaktadır. Hakasların dışarıdan evlenme âdetleri olduğu için aynı sülaladen gelenler birbiriyle evlenemezlerdi. Çulina Vâdisi’nde Hahsa boyundan gelen Paradjah adında bir kızla, Paratay adındaki bir delikanlının hüznü hikayeleri bu günde bilinmektedir¹ (Butanaev,2001: 40). Castres’e göre Kaçınler vaktiyle aynı adı taşıyan ırmak havzasında yaşarken “Ara”(Arin) Türkleriyle birleşmişlerdir. Soyları arasında Kırgızlar ve Tubalar da bulunmaktadır. Nüfusları 20.000’in üzerindedir (Caferoğlu,1965: 248).

1.3.2.Koyballar

Hakas Minusinsk bölgesinin en eski sakinleridir. Yenisey ve Abakan’ın sağ kıyısındaki bozkırlarda yaşamışlardır (Butanaev,2001: 43). Kendilerine “Tuba” adını veren Kaybollar esas olarak 13 boya ayrılmaktadırlar. Taşdıklara isimlerin yapısına bakılacak olursa içlerine Yenisey-Ostyakları ile Samoyetler de karışmıştır. Şivelerinde bolca Ostyak ve Samoyed unsurları görülür. Şiveleri Sagay ve Kaç ağızları karışımıdadır. Zaten kendileri de Sagay ve Kaçların arasında erimiş gibilerdir. 2000’e yakın nüfuslarıyla varlıklarını devam ettirmektedirler (Caferoğlu,1965: 248).

Hakasların diğer etnik grublarından farklı olarak Koyballarda kökenleriyle ilgili efsane ve rivayetler yok denecek kadar azdır. Araştırmacılar, Kaybolları, Kırgız topraklarındaki Tubin ulusunun torunları olarak kabul ederler. Hakas topraklarının Rusya’ya katılmasının ardından onların bir kısmı Kaçınlere dâhil olmuşlardır. Hakaslarda Tuba ve Kaybol boylarının insanlarına söyledikleri sataşma sözleri vardır. Buna benzer ad takmalarına Altaylarda da rastlanır. Onlar Altay’da yaşayan Tubalara ad takmışlardı. Bu tip folklorik konuların benzerliği araştırmacıları Tubalarla Kaybollar arasında bir bağ olabileceği düşüncesine götürür (Butanaev, 2001: 43).

¹ Akriba topluluğu bu iki âşiğe evlenmelerini yasaklar. Fakat Haratay ve Paradjah anayurtlarından kaçmaya karar verirler akrabaları onlara yetişir ve ağır bir şekilde cezalandırırlar (Butanaev, 2001: 40).

1.3.3.Sagaylar

Sagaylar, Hakaslar arasında en önemli etnik gruptur. Folklor bilgilerine dayanan ilk Hakas Profösörü N.F.Katanov'un düşüncesine göre Sagay kabilesi Rus Kazakları tarafından Abakan Vâdisi'nden kovulan ve şimdi kuzeybatı Çin'in çeşitli dağlık bölgelerinde yaşayan Kara Kırgız Türk halkından geriye kalanlardır. Rivayet ve efsaneler Sagayları ve onların soylarını Hongoray tarihi ile sıkı sıkıya bağlar. Sagay etnomini Kırgız bölgesinde 13. yüzyıl yazılı kaynaklarında geçmektedir. 18. ve 19. yüzyılda sadece Sagay boyundakilere değil aynı zamanda Beltır, Biryusinsk ve Verhotomsk topraklarında yaşayan boylara da Sagay denir (Butanaev,2001: 43–44).

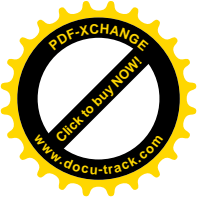
Sagaylar, Minusinsk eyaleti havzası güneybatı köşesinde, Askıs ırmağından Abakan'ın üst bölümüne kadar uzanan sahada yaşamaktadırlar. Böylece Sagaylar Koybalların güney komşusu durumundadırlar. Nüfusları 27.000'dir (Caferoğlu,1965: 247). Hakaslara, "Hakas" adını verenler de Sagay aydınlarıdır¹. 13. yüzyılda Kırgız devleti kurulmuş, Yenisey yazıtları da bu bölgede bulunmuştur. Çin kaynakları işte bu Kırgızlara "Heges" demişlerdir. Abakanlı aydınlr ise bunun anısına kurdukları muhtar eyalete bu adı vermişlerdir. Sagaylar kendilerini Kırgızların devamı kabul ederler ve tarımla uğraşırlar (İnan, T.D.E: 1276).

1.3.4.Beltırlar

Beltırlar Sagaylarla karışık oturmaktadırlar. Hatta Beltırları doğrudan Sagayların bir boyu olarak kabul eden etnograflar vardır. Katanov ise bunları, Minusinsk Tatarlarından saydığı halde, diğerleri bu etnik adı bütün Abakan Türkleri için kullanmışlardır. Beltırlar çeşitli soylara ayrılırlar. Yerleşik hayat sürmekle beraber sayıları 12.000'in üzerindedir (Caferoğlu,1965: 247–248).

Bu boy, Sagay zümresine giren diğer oymaklarla beraber, 17. yüzyıla kadar Yenisey Kırgızlarının batısında, Yüs ve Abakan ırmaklarının yukarı taraflarında bulunuyordu. Kırgızların güneye hareketlerinden sonra onların yerlerini işgal ederek Sagay, Koybal, oymaklarıyla beraber Yenisey'in en verimli ve güzel yaylalarına yerleştiler. Bugün Askıs Irmağı havzasında Tölös gölünün doğusunda ve kısmen Minusinsk ırmağı kıyısında bulunmaktadır. Minusinsk kasabası civarında yaşayan Beltırlar, Rus muhacirleri ile

¹ Ünlü Türkolog Katanov ve genç milliyetçi etnoğraf ve folklorcu Mayganaşov bu kabiledendir.

çevrilmiş olup, diğer Türk kabilelerinden ayrılmışlardır. Beltırlarda bugün belli başlı yedi söök yani soy vardır: Tağ Kakpına, Sağ Kakpına, Çedi Pürü, Kara Çıstar, Ak çıstar, Taban Peltir ve Sarığlar. (İnan,1968: 18).

Günümüzde Beltırlar tarihi geçmişlerini çok iyi hatırlarlar. Atalarını 18 nesil geriye sayabilirler. Rus kaynaklarına göre Kırgız topraklarının Beltır aymağı¹ 1635 yılından beri bilinmektedir (Butanaev, 2001: 46–47).

1.3.5.Şorlar

Teles gölü ve Tom ırmağının çıkış sahasındaki ormanlık dağlarda toplu olarak oturmakta olan Türklere Şor adı verilmiştir. Kendileri tarafından benimsenmiş herhangi bir özel soyadı yoktur. Daha çok kendilerine yakın olan ırmakların adlarını etnonim olarak kabullenmişlerdir. Pısa-Kişi, Tom-Kişi gibi... Şorlar Sagaylar gibi köylerde yaşarlar. Nüfusları 20.000 kadardır. Edebi bir yazı dilleri olmamasına rağmen ağızları Ruslar tarafından araştırılmaya başlanmıştır. Şor ağzı, zengin bir sözlük servetine sahiptir (Caferoğlu,1965: 249).

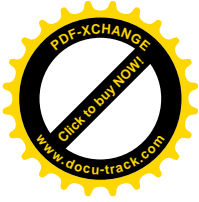
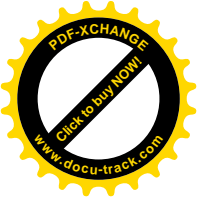
1.3.6.Kızıllar

Kızıllar Yüs bozkırındaki Ak ve Kara Yüs boylarında oturmaktadırlar. Kaçinlere komşudurlar². Kırgız, Teleüt ve hatta Yenisey-Ostyakları karmasından türediklerini de iddialar arasındadır. Nüfusları 20.000 kadardır. Konuştukları ağız Sagaylarınkinden uzak olup Kaçinlere yakındır (Caferoğlu,1965: 249).

Kızıllar, kendilerini Sagaylarla bir tutar ve kökenlerinin efsanevi ataları Hızılâh'a dayandığını söylerler. Aslında Kızıllar isimlerini, 18, yüzyılda bütün İyus vâdisi sakinlerini etrafında toplayan “Hızıl”(Kızıl) boyundan almaktadır. “Hızıl” boyunun adı, antropolojik tiplerine bağlı olarak atalarından geldiği inanılan sarı saçları ile ilgilidir.

¹ Merkezi Asya'nın Burgat, Moğolistan v.s gibi ülkelerde bölgesel idari birim (Butanaev, 2001: 47).

² Efsaneye göre Kızıllar bir zamanlar zenginmişler. Kaçinler ise çok fakirlermiş ve birçoğu Kızılların yanında çoban olarak çalışırlarmış. Kızılların varlığı İyus nehri yakınlarında korunan atalarının hazinelerinden gelmekteymiş. Hakas sakinlerinin Cungar devletine kovulmaları zamanında Kırgız Han'ı aralarında altı at yavrusu ve altın bir masanın da bulunduğu dokuz at abrası ve gümüşü Solban-Hara Hus ve Sarıg-Haya dağlarına gömmüş. Bir defasında Kızıllar altınları bulmaya karar vermişler. Dağda derin bir kuyu kazmışlar, fakat orada kuru at kafasından başka bir şey bulamamışlar. Üzgün bir şekilde kuru at kafasını İyus nehrine fırlatmışlar. Kafa kaşla göz arasında mavimsi bir kır ördeğine dönüşmüş ve onları lanetlemiş. “Siz atalarımızın geleneklerine saygı duymadınız ve cezalandırılacaksınız. Şu andan itibaren mutluluk Kızıllardan Kaçinlere geçecektir!”. O günden sonra efsanelere göre Kızıllar fakirleşmiş, Kaçinler zenginleşmiş (Butanaev, 2001: 53).

Kızıl boyu 17. yüzyıl Kırgız topraklarının Altısar ulusunun Kırgız aymaklarında birinin torunlarıdır (Butanaev, 2001: 52).

1.3.7.Kamasinler

Kamasinlerle ilgili bilgiler Radloff'un 1863 yılında Karagaslar ile ilgili yaptığı araştırmalara dayanır. Radloff, Karagaslar hakkında çalışmalar yaparken Krasnoyarsk eyaletinin Man ve Kam ırmaklarının üst kıyılarında, Kamasin köylerine rastlamıştır. Radloff, bunların Orman Kamasinleri olduklarını ve kendilerine “Kangbaşı” veya “Kanmajı” dediklerini tesbit etmiştir. Nüfusları çok az olmakla beraber diyalektleri Kaçinlere yakındır (Caferoğlu,1965: 249–250).

1.3.8.Çolım ve Çat Türkleri

Bu halklar, isimlerin kıyılarında oturdukları Obi ırmağının sağ kollarından olan Çolım ve Çat nehirlerinden almışlardır. Yüs bozkırının kuzeybatı taraflarında yaşamaktadırlar. Ruslar bu halklar için Meletsk Tatarları adını kullanırlar. Ağızca Uygur-Oğuz şive grubuna girmekle beraber, fonetik ve gramer özellikleriyle diğer Türk boylarından ayrılmaktadır. Patkanov ile Aristov, bunların bir taraftan Irtiş ve Baraba Türk boyları ile diğer yandan da Teleüt ve hatta Ostyaklarla, Samoyet karışmasından meydana gelmiş bir boy olarak göstermektedir (Caferoğlu,1965: 250).

1.4.Hakasların Nüfusu

Hakasların 1926 yılında yapılan sayımda nüfusları 88.872 olup, bunun %50'si Türkler, %5'i Rus olmayan diğer kavimler ve kalan %45'i ise Ruslardır (İnan,1968: 52). Ancak 1989 sayımına göre nüfusun 80.328 olduğu görülmüştür. Bu nüfusun içindeki Türklerin oranında düşüş görülmektedir. Zira Hakasların %77,2'sinin Hakasya'da yaşamasına rağmen kendi Cumhuriyetlerinde çoğunluğu sağlayamamakta, Hakasya nüfusunun ancak %11,9'unu oluşturabilmektedirler. Rusların, 1926'da nüfusun %45'ini oluştururken 1989'da bu oranın %79,4'lere çıktığı görülmektedir (Deliömeroğlu,1997: 1571).

Tablo 1: Yıllara göre Hakas Nüfusu ve Artışı

Bölge/yıl	195	197	197	1989	1970-79	1979-89
Hakasya	49	55	57	63	+3.6	+10.5
Rusya	56	65	69	79	+6.2	+14.5
Toplam	57	67	71	80	+6.0	+12.7

Kaynak: (Deliömeroğlu, 1997: 1571).

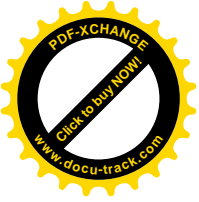
Tablo 2: Hakas Nüfusunun Etnik Oluşumu

Topluluk	Nüfus (1979)	Nüfus (1989)	Oran %
Genel	498.384	566.861	100.00
Rus	395.953	450.018	79.39
Hakas	57.281	62.875	11.09
Ukrain	10.398	13.222	2.33
Alman	11.130	11.229	1.98
Diğer	-----	29.517	5.2

Kaynak: (Deliömeroğlu, 1997: 1571).

1.5.Hakasların Tarih Sahnesine Çıkışları

Hakas Türkleri'nin tarihi MÖ II. yüzyıla kadar uzanır. Bu kadar uzun bir süre içinde Hakas isminin meydana gelişi üç döneme ayrılır. Birinci dönem, Hun ve Kırgız Devletleri devri, ikinci dönem Hooray (Hangoray) Devleti devri ve üçüncü dönem ise Rus istilasına dönüştürülmüştür (Deliömeroğlu,1997: 1570).

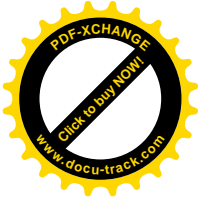
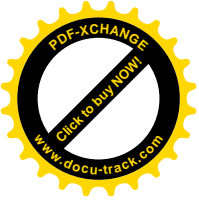
1.5.1.Hun ve Kırgız Devleti Devri

Hakasların “Yenisey Kırgızları” diye isimlendirdikleri bu dönem MÖ II. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arası zamana tekabül etmektedir. Bu dönemde Kırgız Türklerinin bilinen ilk yurtları Yenisey Nehri civarındır. Kırgızların ünlü Manas Destanı da bu olaydan bahsetmektedir. Destanların anlattıklarına göre Tanrı Dağ’ı Kırgızları Yenisey civarından bugünkü vatanlarına Manas Han önderliğinde göç etmişlerdir. Bu göçe katılmayarak kalmayı tercih eden Kırgız Türk toplulukları ise Yenisey Kırgızları olarak adlandırılmışlardır (Deliömeroğlu, 1997:1570).

Kırgızlar, Çin kaynaklarından alınan bilgilere göre en eski Türk kabilelerindedir. İlk devletlerini Ki-Ku, Kien-Kun veya Gen-gün, Gegun adıyla bugünkü Kırgızistan’ın doğusunda ve kuzeydoğusunda MÖ II. yüzyılda kurmuşlar, daha sonra yıkılmışlar ve Hun İmparatorluğu yönetimine girmişlerdir. Hunların güçlerini kaybetmelerinden sonra Baykal Gölü’nden Tibet’e kadar uzanan sahada Hakas Devleti’ni kurmuşlardır (Saray, D.İ.A/XXVI: 442). IX-X yüzyıl Çin kaynakları Kırgızistan’dan “Heges” ismiyle veya diğer bazı kaynaklara göre ise “Kie-kia-se” adıyla bahseder. Daha ileri dönemlerde Tanrı dağı Kırgızlarının Müslümanlaşması ve yaşanılan bölgeler arasındaki mesafenin uzak olması Yenisey Kırgızlarının ayrı bir kimlik benimsemesi ve Hakas adını kabulleriyle sonuçlanmıştır (Deliömeroğlu,1997: 1570).

Kırgızlar, VI. Yüzyılın ikinci yarısında Göktürk Devleti’nin idaresine girdiler (Saray, D.İ.A/XXVI: 442). Bu devirde ve sonraki zamanlarda Abakan Bozkırında yaşadılar. Hükümdarlarının Kağan ünvanı taşıyor olması o devirlerde güçlü bir topluluk olduklarını gösterir (Sümer,1999: 25). Kırgızlar, Türk tarihinin en büyük fâtihterinden Kapgan Kağan döneminde Göktürkler ile mücadeleye giriştiler. Kapgan Kağan şiddetlibir kış mevsiminde Yenisey bölgesini işgal etmekte olan Kırgızlara yöneldi ve 697’de onları hâkimiyeti altına aldı¹ (Kafesoğlu,1996: 109).

¹ ...Sonra Kapgan Yenisey bölgesini işgal etmekte olan Kırgızlar’a yöneldi. Mevsim kış (696–697), yol uzun ve meşakkatli idi, fakat bu sefere zaruret vardı: “kuvvetli Kırgız kağanı, Çin kağanı ve On-ok kağanı anlaşıp: Altun-yış (Altun ormanı-Altay dağları)’da buluşalım, ordumuzu birleştirelim, doğuda Türk kağanına saldıralım, (yoksa) kağan cesur ve aygucısı bilge olduğundan o bizi mahveder demişler. Kapgan ile Tonyukuk idaresindeki Gök-Türk ordusu “kar sökerek, ağaç dallarına tutunarak, bazen atları yedeğe alarak” yolsuz vâdilerden Kögmen dağlarını aştı, Yenisey kaynaklarında Anı ırmağı kıyısında Kırgızları bastırdı, “han”ı telef olan Kırgız ülkesi teslim alındı (Kafesoğlu, 1996: 109).

Ancak Göktürkler, 745 yılında yıkıldıktan sonra yerine Uygur Devlet'i kuruldu. Abakan'da yaşayan Kırgızlar ise Ötüken'de kurulan bu yeni devlet için hep tehlike arz ettiler. Uygur hakanlarından İl itmiş Kağan ile 758 yılında (Sümer,1999: 44) ve Alp Kutluk Bilge Kağan ile 779–789 yılları arasında (Kafesoğlu,1996: 125) yaptıkları savaşlarda yenildiler. Daha sonra 840 yılında şiddetli bir hücumla Uygur Devleti'ni yıkarak kendi devletlerini kurdular. Ancak burada fazla kalamadılar ve 920'de Moğolistan'a sahip olan Kitanlar¹, Kırgızları Ötüken'den çıkarıp eski yurtlarına sürdüler. 1207'de Cengiz Han tarafından itaat altına alındılar² (Kafesoğlu,1996: 130–131). Bir ara Moğollara karşı ayaklandılarsa da bu ayaklanma 1217'de kanlı bir şekilde bastırıldı (Saray, D.İ.A/XXVI: 443). Bir yıl sonra Cengiz Han oğlu Çoçi, Yenisey buzu üzerinden geçerek Kırgız Kağanlığı'na son verdi. Daha sonra Cengiz Han oğlu Tolui'ye ait araziye dâhil edilen ülkelerinde sadece birer reis tarafından idare edilen iki kısım hâlinde yaşamaya devam ettiler (Kafesoğlu,1996: 131).

Kırgızlar bundan sonra IX. ve X. yüzyıllarda Yenisey'deki yaşantılarını sürdürerek Müslüman Türklerle ticari ilişkiler kurdular. Maverâünnehir'den Yenisey boylarına kervan gelir, dokuma mamülleri başta olmak üzere birçok ticari mal getirir, kürkler, misk ve ok yapmakta kullanılan ağaçlar satın alarak dönerlerdi (Sümer,1999: 47).

Günümüze kadar Moğol öncesi döneme Hakaşça “hırgız tuzı” (Kırgız Çağı) adı verilmektedir. Hakas bölgesinin Rusya'ya dâhil olmasından sonra Kırgızlar “ah harah” hırgız(Ak Kırgız), hara hırgız (Kara Kırgız), kok hırgız (Gök Kırgız), hahsa hırhız (Elit Kırgız), v.s gibi kısımlara ayrılıp “Hırgız” kolunu oluşturdukları Kaçınlerin, Sagayların ve Kızılların arasına dağılmışlardır. Böylece Kırgızlar (Hırgız), Orta Yenisey vâdisinin bozkırlarında ortaya çıkan Güney Sibirya'nın eski kültürlü halklarından. Tuva, Altay, Şor, Çulım önü ve Baykal önü bölgelerinin de kesin olarak dâhil olduğu Devletin (Hırgız Han) eski sınırlarına şahitlik eden Kırgız dönemi hakkındaki anılar Sayan-Altay halklarının hafızasında korunmuştur. Kırgız kültürünün etkisi altında Sayan-Altay'ın tayga sakinleri arasında Türk dili iyice yerleşir, dini inanışlar yaygınlaşır, taş heykellere saygı duyulur, geçitlerde “obaç” adı verilen dini toprak setler meydana gelir. Kırgız Minusinsk deresinden Merkezi Asya'ya zorunlu göçleri sonucunda, ülkelerinde ölen

¹ Çin'de Liao sülalesi

² Kırgızlar, Cengiz Han Moğolları'na itaat eden “ilk Türk kavmi” dir (Kafesoğlu, 1996: 131).

önderlerinin iki oğlu günümüz Hakasları arasında Kırgız varlığının meşalesini tekrar yakan Çabınday ve Çabıdja kalırlar (Butanaev, 2001: 30–31).

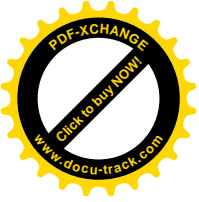
Yazılı kaynaklara göre Kırgız kültürüne gelince; memleket mahsulleri arpa, buğday, yulaf ve darı idi. Unlarını mahiyeti bilinmeyen bir tür ayak değirmeni ile öğütürlerdi. Memleketlerinde sebze ve meyve yoktu. Yemekle beraber içki içerlerdi. Başlıca maden zenginlikleri altın demir ve kalaydı. Her yağmurdan sonra maden aramaya çıkarlardı. Kırgızların reislerine A-jo denmekte idi. Ceza sistemleri çok sertti. Kırgızlar ölülerini yakan tek Türk kavmi idi¹ (Ögel, 1991: 208).

1.5.2.Hooray Devleti (Reisliği) Devri

Hongoray ismiyle de bilinen Hooray Reisliği 15.yüzyılda Moğol istilasından sonra kuruldu ve Rus istilasına kadar varlığını sürdürdü. Bugün Hakasya olarak tabir edilen bölgede kurulan bu devletin topraklarına “Kırgız Yeri” veya “Kırgız Toprağı” ifadeleri kullanılmıştır. 17. yüzyılda Hakasya’yı istila eden Ruslar bile bölgeye “Kırgız Toprağı” diyorlardı. Yenisey Kırgızları’nın uzantısı olan Hooray Devleti’nde dört Türk halk grubu yaşamaktaydı. Bunlar Altısar, Isan, Altın ve Tubin halkları veya oymaklarıydı (Deliömeroğlu,1997: 1574–1575).

Balkaş Gölü, Tiyenşan ve Altay Dağları arasındaki Cungan Hanlığı’nın kurucusu olan Oyratlar (M.L/IV: 310), Hangoray halkını her yıl istedikleri albana denilen vergiyi vermedikleri için üç bin kişilik bir ordu ile yendiler ve onları Abakan’ın üst bölgelerinden Altay’ın ötesine kovdular. Rivayetlere göre yolda yaşlılar gençlere geri dönüş yollarını akıllarında tutmalarını öğretiyorlardı. *“Bu dağları unutmayın, zamanı geldiğinde bizim bozkır ülkemize Hooray’a geri döneceksiniz. Hooray’ımız yetim kalmasın!, Hooray sülaleniz son bulmasın!”* diyorlardı. Oyratlar, esir alınan insanları Altay ötesine Derbet topraklarına yerleştirdiler. Birçok yaşlı özgürlüklerinin alınmasına dayanamayıp yolda öldü. Bazı genç Hangoraylar yolda Oyratlardan saklanarak ülkelerine kaçmaya çalışıyorlardı. Bu gençler mağaralarda gizlenerek İyus, Tom ve

¹ T’ang vakayinâmesi Kırgızların ölü gömme âdetleri hakkında şöyle diyor: “matem dolayısı ile yüzlerini kesmezler ölüünün etrafını çevirip ağlarlar. Mütakiben yakarlar. Kemiklerini toplayıp üzerinden atarlar. Mezarını yaparlar. Ondandır ağlama kesilir (Ögel,1991: 88).

Abakan topraklarında yaşamaya başladılar¹. Bu olaylardan sonra Horay halkı Altay ötesindeki Kırgız topraklarına yerleşmeye karar verdi (Butanaev,2001: 32–36).

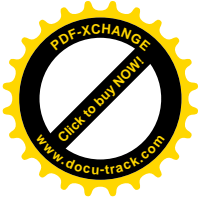
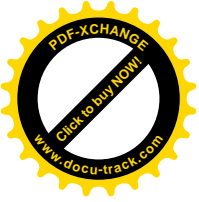
Hakas folkloruna göre “Hooray” adı ilk kez ordusuyla birlikte Sayan Sıra Dağları’nı aşır kışı Matkeçik civarındaki Hızıl-Hoya şehrinde bulunan kalesinde geçiren Moğol Han’ın ağzından çıkmıştır. Han ordusuyla birlikte orada kışı iyi bir şekilde geçirmiştir. Verimli topraklara bakan Moğol Han’ı iç çekerek Şöyle demiştir: “Hooray’ın töresi ebedi olsun. Hooray halkının sayısız hayvanı olsun”. O günden beri Hakas Minusinsk bölgesine “Hooray” denmeye başlanmıştır. Buradan yola çıkarak hiç şüphesiz Hooray ayırımının Moğol döneminde(13. ve 18.yy) ortaya çıktığı söylenebilir. Önce Moğol Devleti, daha sonra ise Cungar Devleti Hangorayların siyasi ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır (Butanaev, 2001: 35–36)

Orta Yenisey vâdisinin Rusya’ya dâhil olmasından sonra tarihi isim “Hangoray” tarih sahnesinden çekilmiştir. Bununla birlikte yerel halkları tanımlamak için “Tagar” yani “Tatar” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Hooray kahramanlarının beyaz yüzleri, siyah saçları, olgun kuşkirazı çiçeği gibi parlak gözleri vardır. Hakaslar, Hongorayların doğrudan devamıdır. Bu güne kadar kendilerini mecazî olarak “hara-pastar” yani “kara başlı” olarak adlandırmışlardır (Butanaev, 2001: 36–37).

¹ ...Kontayşa (Oyrat komutanı), askeri birliği ile Abakan vadisine gelir ve yerli halkı esir alır. Horang-Beg (Horay beyinin adı)’in biricik kızı Kobercin-hısı hizmetçisi ile birlikte Cungari’ya götürürler. Horang beg’in yaşlanmış karısı son günlerini yaşamak için tek başına kalır. Cungar esaretinde Kobercin-hısı, hizmetçileriyle bir tutularak koyun otlatmak ve hayvan ahırlarını temizlemek zorunda bırakılır. Böyle bir aşağılanmayı bey kızı kaldıramaz uygun bir anda hizmetçisi ile beraber ülkesine kaçır. Yolda Kobercin korkunç acılar çeker. Onu sâkinleştirmek için hizmetçisi (Sumekçin) eski tatlı hayatı acımasız gerçeklerle kıyaslayarak şarkı söylemeye başlar.

“Kobercin-hıs rahvanda giderken
Yürüyüşün sert olduğunu söyledin
Şimdi yaya giderken
Kendini nasıl hissediyorsun han kızı
İpek kıyafetleri giyerken
Kumaşın dikiş yerlerinininkaba olduğunu söylüyordun
Şimdi kara bir çuha giydiğinde kendini nasıl hissediyorsun han kızı (Butanaev,

2001: 33).

1.5.3. Rusların Hakasya'yı İşgal Dönemi

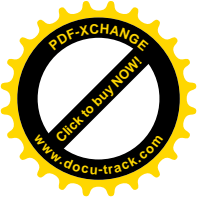
1.5.3.1. Çarlık Dönemi

Rusya'nın 1480'de Türk-Moğol hâkimiyetinden daha yeni kurtulduğu sıralarda tedrici olarak Türkistan'a yürüyeceğini kimse tasavvur edemiyordu. Moskova'yı üçüncü Roma hâline getirme sevdasına kapılan Rus prensleri, Türk topraklarını ele geçirmek için planlar hazırlıyor. Bunları gerçekleştirmek için fırsat kolluyorlardı (Hayit,1995: 41). Yaptığı zulümlerle ünlenerek “korkunç” lakabını kazanmış olan IV. İvan'ın (1533–1584) 2 Ekim 1552'de Kazan'a girip tüyler ürperten katliâmlardan¹ sonra bu hanlığa son vermesinin ardından Rus istilasını Türk ülkelerine doğru yayılmaya devam etmiştir (Saray,1998: 27). Rus işgali 1582–1585 yılları arasında üç yıl süren savaşlardan sonra Sibirya Hanlığı yıkılmış ve Rus orduları Hakasya sınırına dayanmıştır (Deliömeroğlu,1997: 1575).

Hooray Hakas Devleti, Tom ve Çalım Nehirleri kenarında bulunuyordu ve Ruslar buraya “Kırgız Toprakları” diyorlardı. Bu toprakları kendi topraklarına katmaları 120 yılı buldu. Ülkeyi kolayca işgal edemeyeceklerini anlayınca yavaş yavaş çevresini kuşattılar. Önce Hakasya'nın kuzey sınırı kale zinciri ile tutuldu. Ruslar yeni kurdukları kaleleri özellikle az nüfuslu, direnme gücü zayıf sınır bölgelerine kuruyor ve çevredeki halk çara vergi vermeyi kabul edince Hakas Devleti'nden kopmuş oluyordu. Ruslar ise bu halklara güvenliklerini temin edecekleri vaadlerinde bulunuyorlardı. Böylece 1602'de Keiskiy Kalesi, 1604'de Tomsk Kalesi, 1618'de Makovskiy, 1628'de Bratsk ve Rıbenskiy Kaleleri, 1636'da Konskiy, 1646'da Adinskiy Kalesi inşa edildi (Deliömeroğlu,1997: 1575).

Ruslar bu kaleleri inşa ettikten sonra Hakaslara tecavüz etmeye başladılar. Hakas Hanı'na bağlı Izır Beyliği'nin topraklarında da bir kale yapmaya karar verdiler. Çar, Krosnoyarks Kalesini inşa edecek olan Andrey Dubenskiy'e yeni işgal edilen topraklardan vergi alınması, orada yaşayan halklara isyan etmeyeceklerine dair and

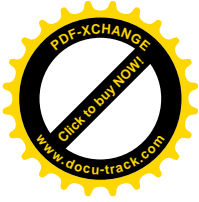
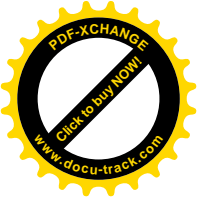
¹M.Khodayakov'dan naklen: “Zaptedilen Kazan'ın yerli ahâlisini korkunç suretle kesmek Rus tarihinin en ağır yapıklarını teşkil etmektedir. İsa muhipbi muhriplerin Kazanlılara karşı olan Haçlı Seferi, işte bu gibi hesapsız insan kurbanları salhanesiyle sona ermiştir. Kıyılan canlardan, dökülen gözyaşlarından, çekilen felaketlerden başka 2 Ekim günü birçok nesil tarafından biriktirilmiş olan maddi servetlerin medeni hayatın kıymetlerinden yok edilmesini de mucip olmuştur. Bunlar muhafaza edildiği yerlerden amansızca çıkarılıp kırılmış, bozulmuş ve yok edilmiştir. Epeyce bir maharet ve sanat eseri olan kıymetli şeyler kuyumculuk eserleri, mensucat v.b gibi tahrip edilmiştir (Saray, 1998: 27).

içirmeleri hatta bazılarında maaş vermelerini ve eğer kale inşaatlarına izin vermezlerse o zaman savaşmaları emrini vermişti. Andrey Dubenskiy, askerleriyle Türkî topraklarına geldiğinde onu Tatıy ve Obıtay Beyleri karşıladılar. Hatta onlara ormanda odun keserken yardım bile ettiler. Andrey, onlara ticaret şehri kuracaklarını söylemişti. Ancak Beyler ne zaman ki Ruslar'ın gerçek niyetini anladı işte o zaman savaşlar başladı. (1628) Bahruşin, “Yerli halktan kürkleri sadece silah zoruyla alabiliyorlardı. Bu vergi değil tam bir silahlı soygunu andırmaktaydı” diye yazmaktadır (Deliömeroğlu,1997: 1575–1576).

Ruslar bu topraklarda daha birçok kale inşa etmeye niyetlendilerse de Hakaslar buna müsaade etmediler. Ancak Hakasya'nın kuzey-batısında gümüş madeni yatakları bulununca, Kaştak Nehri kıyısında bir kale daha yapmak istediler. Bu kalenin inşa edilmeye başlanmasından sonra 1718'e kadar sürecek Hakas-Rus savaşları başladı. En son Sayan Kalesi'nin 1718'de tamamlanmasından sonra Hakasya artık tamamen çevrilmiş durumda idi. Sayan Kalesi Yenisey Nehri'nin Hakasya topraklarına döküldüğü yerde kurulmuştu. Bu nehir, halkın ulaşımını oldukça kolaylaştırıyor, Tuva ve Moğolistan ile temaslarını sağlıyordu. Rus işgali ile bu son dış irtibatı da kesilince Hakaslar, Ruslara teslim olmak mecburiyetinde kaldılar. Bundan sora Hakas topraklarına doğru bir göç başladı. Ruslar ticari sebeplerle buralara gelerek köyler kurup yerleştiler. Buranın yerli halklarını vergiye bağladılar. 1792 yılında 8188 hanenin vergi ödediği ve buna göre Hakasların bu dönemdeki nüfuslarının 40.000 kişi civarında olduğu anlaşılmaktadır (Deliömeroğlu, 1997: 1576).

Bu arada Hakaslar, diğer Sibiryalı yerlileri gibi yoğun bir Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine tabi tutuldular. Bu faaliyetler özellikle 18. ve 19. yüzyılda hız kazandı. Bu politikanın sonucunda Hakaslar kitleler hâlinde vaftiz edildiler. Ancak Hakaslarda Hristiyanlık, genellikle resmîyetten öteye geçemeyerek gönüllerinde yer etmedi (Killi, 2004: 121). Belgelere göre 19. yüzyıl boyunca Hakasların hemen hemen tamamı Hristiyanlığa geçtiler. Tamamen vaftiz ise 15 Haziran 1876'da Askız Köyü'nde yapıldı. Toplam 3003 kişi vaftiz edildi. Bütün erkeklere “Vladimir”, kadınlara ise “Marya” isimleri verildi (Butanaev,1995: 39). İlk Hakas yazarlarından olan Kobyakov, Hakas halkının zorla Hristiyanlaştırılmasını “Vaftiz” adlı

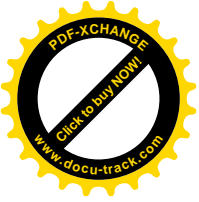
hikâyesinde başarılı şekilde anlatır¹ (Killi,2004). Rusların, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetleri neticesinde 18. yüzyılda yaklaşık 40.000 olan Hakas nüfusu sürekli erimiş ve iki yüzyıl sonra bile ancak iki kat artış gösterebilmiştir (Deliömeroğlu,1997: 1576).

17. yüzyılda Hristiyanlaştırma faaliyetleri esir düşen Hakaslara yönelik iken 18. yüzyılda I.Petro'nun emri ile zorlayıcı yöntemlerle tüm Hakaslar üzerinde uygulanmıştır. Buna göre vaftiz olmayı kabul etmeyenler ağır bir şekilde cezalandırılacak, eski ibadet yerleri yıkılacak ayrıca vaftiz olanlara vergi indirimi, toprak ile ödüllendirme v.s gibi ödüller verilecekti. Bununla beraber 18. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlaştırma faaliyetlerinde yumuşama görülür. 1768'de papazların izinsiz vaftiz amacıyla yerlilere gitmesi, 1867'de ise çocukların anne babasından habersiz vaftiz edilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca bu dönemde Hristiyan olanlara yeni ikâmet yerleri verilmiş, yeni evlilere para yardımında bulunulmuştur. Böylece 18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl başlarına kadar ikna, maddi destek ve zorlayıcı yöntemlerle Hakasların %25'i vaftiz edilmiştir (Killi, 2004: 122).

1.5.3.2.Sovyet Dönemi

Rusları, Hakaslar üzerindeki baskıları çarlık döneminde olduğu gibi hatta daha da artarak Sovyet Dönemi'nde de devam etti. Bu defa Hristiyanlaştırmadan ziyade dinsizleştirme yoluna gidildi. Kolhozlaştırma sırasında Hakas köylerindeki üretken

¹ Killi'den naklen: Kobyakov'un, iki bölümden oluşan "Vaftiz" adlı hikâyesi Hakasça olarak kaleme alınmıştır. Hikâye iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ihtiyar Çongday'ın çocuklarla karşılaşması, çocukların ondan hikâye anlatmasını istemeleri üzerine, Çongday'ın boynundaki bakır haçı görüp geçmişe dönmesi ile vaftiz edilmek üzere Askiz nehri boylarına sürülmesini çocuklara anlatması, ikinci bölümde ise vaftiz anı... anlatılmaktadır. "...Uzun yıllar geçti .Ben de sizin gibi çocuktum...Bir keresinde ben akranlarımla bizim köyün yakınındaki bir köye şenliğe gitmişim...Birden biri bağırdı bakın!Doğudan yürük at koşulmuş bir zengin arabası geliyordu...Arabadan önce bizim idarecimiz Apanay'ın oğlu iri cüsseli Apçanay indi.Onun ardından uzun saçlı, uzun elbiseli biri indi.İner inmez, büyük bronz, el yapımı bir haç çıkarıp, insanlara dönüp haçı salladı...İdareci tercüme etmeye başladı: "Yüce papaz geldi, papazların en büyüğü.Askiz nehri ağzında sizi kendi vaftiz edecek...İhtiyar erkek ve kadınların bazıları ağlaşmaya başladılar: "Ah başımıza gelenler!Boynumuza ne asacaklar?...Ertesi gün halkı yüzerli gruplara ayırmaya, sonra da Askiz nehrinin sığ tarafına sürmeye başladılar... "Suya girin" diye bağırdı tercüman bize... "Başınızı üç kez suya daldırın, çabuk olun!"... "Yaklaşın size haç verecek"...Papaz bana bakıp küçük bir haç verdi, boynuma takmamı işaret etti. İşte o küçük haç hâlâ boynumda duruyor... Eve dönerken yolda babam bana "Şimdi benim adım Harool değil, Vladimir, senin adın Çongday değil, Vladimir ve buna ek olarak Vladimiroviç... Bütün erkeklere Vladimir, bütün kadınlara da Mariya adını vermişler. Rus idarecisi bana böyle söyledi... Sonuçta yine işler eskisine döndü. Biz eskiden kama para ödemekle kalmazdık. Vaftiz olduktan sonra haç ve ikonlarla bizi ziyarete gelen papazlara da para öderdik. Pek çok kişinin papaza para ödeyebilmek için koyun ya da ineğini sattığı haberi duyulurdu...(Killi, 2004: 126-133).

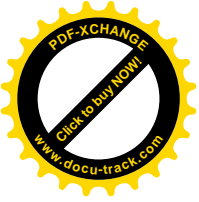

insanlar yok edildiler. İdareye karşı çıkanlar aileleriyle birlikte sürgün edildi. Bolşevikler, daha önceki yıllara göre kendilerini daha sağlam hissetmeye ve güçlenmeye başlamışlardı. Birçok isyan ve bağımsızlık hareketini 30 Ocak 1930 yılında Politbüro kararı ile bastırmaya başladılar. Kimlerden ne alınacak, hayatlarını sürdürmeleri için ne kadar buğday bırakılacak, çalışma kamplarında ödemeler nasıl yapılacak vs. gibi operasyonların hepsi planlı bir şekilde düzenlenmişti. 12 Şubat 1930'da Sibirya İcra Komitesi'nin kararıyla tüm hayvanlara, evlere, malzemelere ve mahsule el kondu. Gizli bir kararla 25 Şubat'a kadar Sibirya'da 35.000, Hakasya'da 354 aile sürgüne gönderildi. Sürgüne gönderilenlerin yanlarına alacakları malzeme ve para miktarı bile sınırlandırılmıştı. Aile başına 500 Ruble almalarına izin edilmişti. 354 ailenin illere göre dağılımı şöyle idi: Askiz 70, Bograd 90, Taaştıp 60, Çarkov 70, Çebak 64. Komitenin sürgünlerdeki başarısı Sibirya'da %54 ilen Hakasya'da %100 oldu. Hakasya bu sürgünlerden dolayı işe yarar üretken gücünü kaybetti (Deliömeroğlu,1997: 1577).

Diğer taraftan Sovyet Rusyası Hakasya'yı ülkelerinin sulu tarım bölgesi hâline getirmeyi istiyorlardı. Böyle bir hâle gelebilmek için uzun bir zaman ve büyük çaba gerekiyordu. Sürgün edilen Hakasların yerini göç edenler dolduruyordu. Bunların bazıları Povobje bölgesindeki açlıktan kurtulmak, bazıları ise faşist işgalinden kurtulmak için gelmişlerdi. II. Dünya Savaşı döneminde devlet bürokrat mekanizması tarafından yapılan kitlevi baskı sonucu Hakasya'ya Alman ve Ballık Denizi bölgesinde yaşayanların büyük grupları gönderilmiştir (Butaneyev,1995: 39). Böylece Kalmuklar, Çeçenler, İnguşlar, Polonyalılar, Almanlar ve Rus Kazaklar Hakas ülkesine yerleştiler. Bunun sonucunda Hakas nüfusu öz vatanında bugün %11 oranına indirildi.(Deliömeroğlu, a.g.e) Diğer taraftan on binlerce Hakas erkeği savaştan dönemedi. Hakasya yaramaz ve suçluların sürgün yeri hâline geldi. Rus halkı Hakas dilini bilmiyor ve yerli halkın ihtiyaçlarını anlamıyor. Toplumsal yerlerde kendi dilin konuşan Hakaslar susturuluyor (Butanaev,1995: 39).

1.5.3.3. Millî Hareket

Hakasya'da baskıların en önemlilerden biri de bütün Türk ülkelerinde olduğu gibi "Turancı, milliyetçi" suçlamaları idi. Aslında Hakaslar arasında bu türden eğilim ve icraatlar da mevcuttu. KGB, 1934 yılında üye sayısı 300 olan bir teşkilat ortaya çıkardı.

Bu teşkilat, Tuva, Altay, Şor ve Hakas halklarını birleştirerek bağımsız bir devlet kurmayı amaçlıyordu. Teşkilatın Tuva, Altay ve Şor halkları arasında ve Leningrad ve İrkutsk'ta okuyan öğrenciler içinde temsilcileri vardı. Üyeler yakalanarak Turancılıkla yargılandılar ve ağır cezalara çarptırıldılar. KGB Başkanı Hmarrin şunları söylemişti: *“Bölgemizde milliyetçi ve Troçkist teşkilatlar vardır. Bunların arasında devlet ve parti üst düzey idarecileri de bulunuyor. Bunlar halk düşmanlarıdır. Bunların amacı Tuva, Altay ve Şor halklarıyla burjuva devleti kurmaktır”* (Deliömeroğlu,1997: 1577).

1934'ten 1937'ye kadar ki üç yıllık sürede on binlerce Hakas Sovyet mahkemelerinde yargılandı. Rusların yaptığı araştırmalarda milliyetçilerin komünist parti ve devlet üst düzey görevlilerin de arasına girdikleri tespit edildi. 1937'de Hakasya Komünist Partisi Kongresi'nde 3 vilâyet başkanı, 6 icra komitesi başkanı, 15 ilçe parti başkanı, 19 fabrika müdürü, 5 gazeteci, 8 hâkimin de içinde olduğu 1000'den fazla kişi milliyetçilikle suçlanarak tutuklanmıştır. 27 Kasım 1937 günü 137 kişi yargılanarak bunların 107'si idam edilmiş, kalanlar ise on yıl ağır cezaya çarptırılmıştır (Deliömerğlu,1997: 1577–1578).

1.5.3.4.Özerk Cumhuriyet

Rus Devrimi'nin ardından Komünist Parti örgütleyicileri, Hakas bölgesinde uzun zamandır uygulanan tabiyet bölgesel özerkliğin hassas bileşimini kapsayan yeni bir Sovyet terimi aramışlardır. 1922'de bölgenin etnik ortaklığını belirtmek üzere Hakas Millî Bölgesi (uzeyd) kuruldu. 1930'da, bu bölge Hakas Özerk Vilâyetine (oblast) çevrilmiştir (Anderson, T.A/XX: 201). 1980'de toplanan Hakas Halk Kongresi, Hakas Özerk Cumhuriyeti'nin durumunu değiştirme kararı aldı. 3 Temmuz 1991'de Rusya Federasyonu'nun Cumhur Başkanı Hakasya'nın özerk cumhuriyetine geçmesi tüzüğünü imzaladı (Butanaev,1995: 39).

BÖLÜM 2: HAKASLARIN GEÇİM KAYNAKLARI

2.1.Hakaslarda Hayat Tarzı

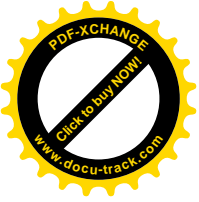
Hiç şüphesiz Türklerin tarihteki en büyük başarılarından biri yaşadıkları çevreye ve iklime uygun bir hayat tarzı gerçekleştirmiş olmalarıdır. Bu atlı göçebe yada konar göçer bir hayat tarzıdır. Ancak bu, ilkel kabilelerde görülen göçebelikle karıştırılmamalıdır. Çünkü Türklerin bozkır kültürünü oluşturan bu atlı göçebelik, ilkel topluluklardaki göçebelikten farklıdır. Türk topluluklarının ekonomisi hayvancılığa dayanmakla beraber bu onların üretici bir toplum olduğunu göstermektedir. Ayrıca çok gelişmiş bir vatan ve millet duygularının oluşu da farkı ortaya koyan diğer bir etkidir (Koca, T.A/III: 19).

Minusinsk deresinin yarı kurak bozkır şartlarında hayvancılığın gelişimi mevsimlik otlaklara yapılan göç ile bağlıdır. 17.yüzyıl Rus belgelerinde: “*Kırgızlar göçebe olarak çadırlarda yaşarlar, kürk ve zipun¹ giyerler, balık ve av hayvanları yerler ve okla savaşırlar... Atları, inekleri ve koyunları çoktur, toprağı ekip biçmezler*” denir. İki asır sonra 1842 yılında Koybala halk meclisi, Hakasların “ortaya çıktıkları günden beri, hiçbir zaman toprağı işlemeyen, yiyeceklerini sadece hayvancılıktan ve kısmen de avcılıktan elde eden, her yıl işgal ettikleri toprakların bir yerinden başka bir yerine taşınan göçebe insanlar olduklarını” kabul etmiştir (Butanaev, 2002: 18).

19. yy.’ın ilk yarısında, bay çiftçileri denilen zenginler yılda dört kez, yoksullar ise en fazla iki kez göç ederler. Göçebe hayatı alışkanlık değildir, yaşam şartlarından kaynaklanan bir gelenektir. Göçebeler ot peşinden giderler; eğer hayvanlar bir yerdeki otları çiğner ve yiyip bitirirse o zaman hayvanları hiç dokunulmamış otlaklara götürmek gerekir. Hakas Nomadlarının hayat görüşlerine göre, göçebe hayat tarzını ancak öldüklerinde bırakabilirler ve bu yüzden mezarlıkları mecazî bir isim olan: “köspeçen aal” yani göçebe olmayan barınak adını taşır (Butanaev, 2001: 18).

Konargöçer bir hayat tarzı benimseyen Türklerin bundan dolayı sabit bir meskeni yoktu. Çadırlar bu hayat tarzının en kullanışlı meskeni idi. Çadırlar kağnılar, develer ve katırlar üzerinde bir yerden başka bir yere sürekli taşınırlardı. En eski çadır tipine, Abakan bölgesindeki Boyarı dağı kaya resimlerinde rastlanmıştır (Koca, T.A/III: 18).

¹Eskiden köylülerin giydiği bir tür giysi, kaba, kalın kumaştan yapılmış, yakası olmayan bir tür kaftan.

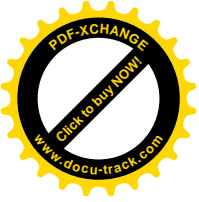

Hakasların temel barınakları da çadırlardır. Çadırlar yarı göçebe hayat tarzına azami derecede uyum sağlarlar. Çadırın iskeletini kurmak yarım saat sürer. “Yazın çadırları akağaç kabuğuyla, kışın ise keçeyle örterler. Çadırlar moğol tipidir. Çadır yapımında kullanılan akağaç kabuklarını Haziran ayında hazırlarlar, bu sebeple günümüzde hâlâ Haziran ayına “tos ayı” (akağaç kabuğu hazırlama ayı) denir. Rulo hâlindeki akağaç kabuğunu yumuşayana kadar kazanlarda kaynatırlar, daha sonra ise büyük şeritler hâlinde kıldan iplere dikerler. Akağaç kabuğu bir mevsimden fazla kullanılmaz. 1832 yılında Kaçınlerde “bir kısmı keçeden bir kısmı ağaçtan” 3159 çadır vardır. Bu arada Sagay bozkır halk meclisinde keçeden 1150, akağaç kabuğundan yapılmış 588 çadır vardır. Kızılarda ise ağaçtan yapılmış 812 akağaçtan yapılmış 550 adet çadır tespit edilmiştir. 1840 yılında dört Hakas bölgesinde keçeden yapılmış 3073, ağaçtan yapılmış 890 çadır ve 125 ev olduğu belirtilmiştir. Yüzyılın sonunda 1890 yılında ise ağaç çadırların sayısı 4044, ev sayısı ise 4939’a çıkmıştır. 19. yy.’ın ortalarına doğru keçe çadırların yerini ağaçtan yapılan 8 köşeli çadırlar olmaya başlamıştır. Ağaçtan bir çadır yaptırmak için ustaya bir inek veya iki öküz verirler. Yerleşik hayata geçişle birlikte birçok aile Rus tipi evlerde (tura) oturmaya başlarlar, yazın ise evlerden, avluda yapılan çadırlara geçerler. Bu çadıra “çayğı ib” yani yaz evi demeye başlamışlardır (Butanaev, 2002: 19).

2.2.Hayvancılık

Bilindiği gibi eski Türk ekonomisi, hayvancılığa yani besiciliğe dayanmaktadır. At ve koyun, ekonominin iki temel unsurudur. Eski Türklerde at ve koyun sürüler hâlinde beslenmekteydi ve besicilik hayvanların etinden çok sütünden faydalanmak için yapılmaktaydı. Bununla beraber at sürüsü, sahibine itibar, koyun sürüsü de maddi güç sağlamaktaydı. Başka bir deyişle eski Türklerde zenginliğin ve maddi gücün ölçüsü at ve koyun sürüsü idi (Koca, T.A/III: 21).

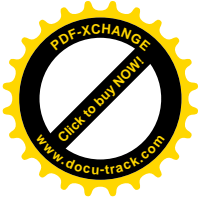
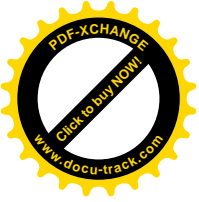
Zira atın ehlileştirilerek günlük hayatta kullanılma işinde Türklerin ustalığı gayet iyi bilinmektedir. O. Menghin’e göre, atın ehlileştirilmesi ve özellikle hayvan yetiştiricilik gibi medeniyet tarihinin çok mühim bir safhası Türklerin ataları tarafından gerçekleştirilmiştir. W. Schmidt de araştırmalarında aynı konu üzerinde durarak: “Orta Asya ‘da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayatından hayvanları ehlileştirmeye

geçen tek kavim Türkler olmuştur. At, Türkler tarafından ehlileştirilmiştir ve Türkler ata binen ilk insanlar olarak görünmektedir” şeklinde görüşlerini bildirmiştir (Kafesoğlu, T.D.E/I: 189–190).

Hakasların geleneksel uğraşı, yerel doğal şartlarına azami derecede uygun olan, yarı göçebe hayvancılıktır. Orta Yenisey vâdisindeki hayvancılık üzerine dayalı çiftçilik Ortaçağda şekillenmiştir. 1253 yılında Vilhelm de Rubruk Moğolların kuzeyinde “hiçbir şehrin olmamasına karşılık hayvan yetiştiren Kerkis (Yani Kırgız) adında bir halk yaşamaktadır” demiştir. Minusinsk deresi, Sibirya’nın en eski hayvancılık merkezlerinden biridir. Burada yetiştirilen hayvan sürüleri atlardan, iri büyük baş hayvanlardan ve koyunlardan oluşmaktadır. Bu yüzden Hakaslar kendilerini üç sürülü halk (üs öör mallıf çon) olarak adlandırırılar. Atlar hem etleri için kesilir hem de ulaşım aracı olarak kullanılır. Bunun dışında atlardan süt ve süt ürünleri de elde edilir. Kısraıkları günde üç kez sağırlar, tayları da yanlarına bırakıp “çile” adı verilen özel bir at bağı ile bağlarlar. Büyük deri küplere “pulhunçah” lara kımız mayalarlar. 19. yüzyılda ayranın daha yaygın olmasından dolayı kımız üretimi nerdeyse son bulmuştur. Sürü sahibi olmak, çiftçinin zenginliğine işaret eder ve hayvancılıkla uğraşanlar arasında prestijini yükseltir. Birçok Bay sülaleleri belirli bir renge sahip atları yetiştirmeyi tercih ederler. Mesela, Bainov’lar boz atlar, Şoyev’ler sarımtırak atlar, Kıştimov’lar demir kırır, Kartın’ler gri yeveli kara – kahverengi atlar vs. yetiştirmişlerdir (Butanaev; 2002: 12).

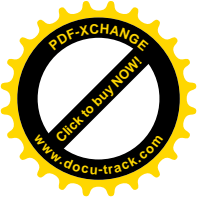
Hayvancılıkta oldukça mahir olan Türkler, çok çeşitli renk ve özellikte at yetiştirmekteydiler. Bu atlar renklerine, biçimlerine, üzerlerindeki beneklerine, yürüyüş ve koşma özelliklerine göre sınıflandırılırlardı. Mesela tüylerinin rengine göre bu atlara “or (turuncu) at”, “oy (yağız) at”, “tum toruğ (tamamen doru) at” gibi çeşitli adlar verilmekteydi. Bundan başka alınlarındaki renklere, boynundaki beneklere, ayağındaki beyaz lekelere göre de değişik isimler verilebiliyordu (Koca, T.A/III: 22). Hakas dilinde, at üreticiliğinin ne kadar eskiye dayandığını gösteren 90 farklı at rengi adı bulunmaktadır. Hayvanların cinsini ve yaşını belirleyen özel bir terminoloji geliştirilmiştir. Örneğin: “hulun” tay; “purba” yazın doğan tay; “körbe” sonbaharda doğan tay; “hulban” kışın doğan tay; “sıp” bir yaşında tay gibi (Butanaev; 2002: 12).

Hakaslar 12 farklı at köstekleme yöntemi bilirler. Sürü atlarını kement “uruh” yardımı ile yakalarlar. Genelde çobanlar yerde durarak kemendi fırlatırlar ve atın boynundan geçirirler veya kemendin halkasını yere bırakarak koşan atın iki ayağına geçirirler. Eğer kement atın üzerinden fırlatılırsa kemendin ucunu “tapçor” yöntemiyle eyere bağlarlar. Kement eyerin altından sol taraftan geçirilir, daha sonra karnın altından ve sol üzengiden çıkar ve eyerin ön kaşına geçirilir. Bakıra kaçan atı yakalamak için “ukryuk” (ur aras) kullanılır. Ukryuk, ucuna kement düğümü (ilmeği) tutturulmuş sepetçi söğüdünden yapılmış uzun bir sıırıktır. Kement, eyere “tapçor” yöntemiyle bağlanır. Atı yakalayacak olan kişi, atıyla kaçan ata yetişir ve ukryuk ile düğümü boynuna geçirip onu kementle yakalar. 19. yy.’da ukryuk kullanımdan kalkmıştır. Sadece at hırsızları ukryuk kullanmaya devam etmişlerdir. Hakas folkloru sakın, barış içinde hayatı şöyle tasvir eder: “Ur ağaçın tudına, oğır kilbeen pu çurtha” (bu obaya elinde ukryukla at hırsız uğramamıştır) (Butanaev, 2001: 12–13). Temel yerli at cinsi “Abakan veya Yenisey bozkırlarının eski sakınlarından kalan bozkır Kırgız atıdır. At sürüleri bütün yıl bozkır ve dağ otlaklarında otlanırlar. Atlar, aygır tarafından korunan yılmıklar hâlinde dolaşırlar. Ortalama bir yılmık, bir aygır ve taylarla birlikte 20–30 kısraktan oluşur. Atlar özgürce otlandıkları aaldan 10–15 km uzaklıkta bulunan meralarına (“turlug” veya “odar”) giderler. Kışın at sürüleri az karlı dağlarda gizlenirler. Abakan vâdisinde Sahsaar, Saar, Sara vs. İyus bozkırlarında ise Belyö gölündeki dağlar bu türden uygun yerlerdir. Genel olarak Belyö gölündeki dağlık – bozkır alanı, ortak kullanılan bir otlaktır. Burada 1000 km² ye kadar ne köy ne de ekili yerler vardır (Butanaev, 2001: 13).

Atlar kış mevsiminde yarım metre kalınlıktaki karın altından dahi karı ayaklarıyla tepeleyerek kendilerine yiyecek bulabilirler. Bazı Kırgız ve Kazak boyları atların bu özelliklerinden faydalanarak kışın at ve koyunları birlikte beslemektedirler. Yılmık denilen at sürüleri karlı araziye bırakılır ve onların ayaklarıyla karı açmaları beklenir. Atlar karı tepeleyip otları meydana çıkardıklarında geri çekilerek yerlerine koyunlar sürülür. Böylece koyunlar da otlatılmış olur. Bazı Kırgız ve Kazak boylarında da atların bu özelliğinden faydalandığı bilinir (Deliömeroğlu, 1997:1581).

Erken bahar don çözümleri çiftçiliğe büyük zarar vermektedir. Don çözümlerinden sonra toprak buzdan bir kabukla kaplanır. Baharda ince ve kaygan buz döneminde

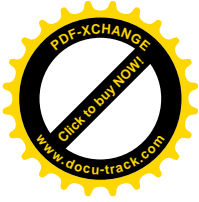
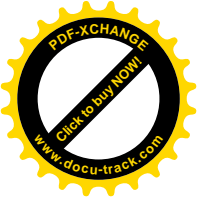
(ülegin) atlar otlak yetersizliğinden sıkıntı çekerler. Bahara doğru hayvanlar, toprağı tırnaklarıyla kazamayacak kadar zayıf düşerler. Kışın bitkin düşen hayvanlara “kodirtken mal” yani kaldırmak gereken hayvan denir¹. Hakas geleneklerine göre güçsüz düşen hayvanların yanından geçen herkes ona yiyecek vermek ve ayaklanmasına yardımcı olmak zorundaymış (Butanaev, 2002: 13).

Türklerin ata düşkünlükleri tarih araştırmacıları tarafından iyi bilinir. Göçebe Türklerin günlük hayatında en çok ihtiyaç duyulan ve kullanılan vasıta at idi. Türklerin hayatlarının büyük bir bölümü at sırtında geçmekte idi. Tarih kayıtlarına göre atlarına adeta “yapışmış gibi” binen Hun Türkleri tabii ihtiyaçlarını gidermek için dahi atlarından inmezlerdi. At sırtında alış veriş yaparlardı, yerler içerler; hatta atın ince boynuna sarılarak uyuyabilirler ve güzel rüyalar görürlerdi. At sırtında istişare etmek suretiyle önemli kararlar verirlerdi (Koca, T.A/III: 21).

Tüm Türk boyları için geçerli olan bu yaşam tarzı Hakaslarda da aynı idi. Ünlü Fin bilim adamı M. A. Kastern’in görüşleri yukarıdaki ifadeleri tamamlar mahiyettedir: *“Bir Hakas kendini at üstünde, kendi ayakları üzerinde durduğundan daha özgür hisseder. Yürüyüşü her zaman ağır ve kararsız; fakat atın üzerinde öyle güzel durur ki sanki bunun için doğmuştur. Ayık veya sarhoş, dinç veya uykulu at üzerindeyse her türlü tehlikeden uzaktır. Bu kısmen alışkanlıktan kısmen de atla aralarında kurulu olan dostluktan kaynaklanmaktadır. Hemen her varlıklı Tatarın kendisi için karısında daha değerli olan bir atı vardır ve atını her gün sever, ona gözü gibi bakar ve korur”* (Butanaev, 2002: 13).

İş için kullanılan atlar kışın “örgen” adı verilen direklere bağlanırlardı. Sonbaharda toprak henüz donmadan aalın etrafına kazıklar dikerler. Bir at için aralarında iki kement uzunluğunda bir mesafede bulunan 40 kazık dikmek gerekir. Otlakta bulunan atı kışın oraya bağlarlardı. 40 kazık dikme işi için bir koyun verirler. Eğer herhangi bir kimse kışın yabancı bir “örgen” i kullanırsa ev sahibinin on mahkemeye verme ve tazminat isteme hakkı vardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında iş için kullanılan atları hayvan avlularında

¹ Örneğin 1826 yılında Abakan Vâdisi’nde toplu hayvan telefâtı olmuştur. “Olağanüstü kalın kardan dolayı, yüzey ayazdan öyle solgun bir hâle gelmiş ki ezelden beri bunun gibi bir yiyecek beslenmeye alışkın olan hayvanlar o kış yiyecek bulamamışlar ve bitkin bir hâle düşerek hayatlarını kaybetmişler” (Butanaev, II: 13).

barındırmaya başlamışlardır. Atı doyurabilmek için her biri 50 pud¹ ağırlığında 50 ot demetinden oluşan bir tıknaz hazırlamak gerekir. Güçten düşen, iş için kullanılan atları yazın dinlenmeleri ve semirmeleri için bozkıra bırakırlar. Bu izin şekline “hur” adı verilir. Bozkıra bırakılan “hur at” yazın tamamen kendine gelir. Sonbaharda tekrar işe koşarlar. Atları binmek ve araba çektirmek için kullanırlar. Hakaslar ulaşım aracı olarak “volokuşa” (salalçı – yükleri sürükleyerek taşıma için bağlanmış iki sırıktan oluşan bir araç), telega (hanaa – dört tekerlekli yük arabası) ve kızak (soor) kullanırlar. Bir kızak yapımı bir buçuk çuval Hakas peyniri “piçiro” ve bir tulum eritilmiş yağa mal olur. Teleganın fiyatı ise bir öküz veya bir kısır inek karşılığıdır. Tekerlek yapımı çok zahmetli bir iştir. İlk Hakas telegaları “çalan hanaa” tamamen ağaçtan yapılır, tekerlekleri ise kütüktendir. Araba hareket hâlindeyken keskin sesler çıkarır ve gıcırdar. 19. yüzyılda Baylar, taratayka (abra – iki tekerlekli, körüklü, hafif araba) , begovuşka (ıra münçen), proletka (hanattır – dört tekerlekli yolcu arabası) vs. kullanmaya başlamışlardır. Atları çift hâlinde ardarda (kölgek) koşarlar, arabacıardan biri dizginleri tutar, diğeri ise atın üstünde gider (Butanaev, 2001: 14).

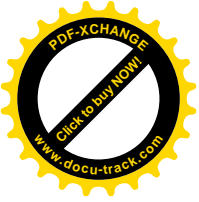
Hakas bölgesinden iki ana yol geçer: İyus yolu (Ust’ – Abakan’dan Kızıl meclisine kadar) ve Askiz yolu (Ust’ – Abakan’dan Azkiz üzerinden Taştıpa’ya kadar). Yolda her verst² başına bir direk çakılmıştır. Kışın ise yol boyunca her 50 sajende³ bir işaret kazığı olarak karagan (harğana) atılır. Dağ yamaçlarında nehrin kapattığı yollar için “hıyığ” denilen özel şimendifer yolları kazılır. Her 25–30 verst sonrasında atları değiştirmek için istasyonlar (ulafiğ) bulunur (Butanaev, 2001: 14).

Büyük baş hayvanları çoban gözetimine verirler. Fakat kışın onları avlularda tutarlar ve mümkün olduğu kadar aal otlakları “aal sağı” lara bırakırlar, geceleyin ise kapalı ahırlara kapatırlar. Kış sezonu boyunca bir ineğin beslenmesi için her biri 6 pud olan 30 ot demetinden oluşan bir tınaz gerekir. Kışlaklarda sağmal hayvanlar için sıcak ahırlar (inek hazaazi) yaparlar, yavruları ve kısır hayvanları yarı kapalı ambarlarda (seer) tutarlar, buzağılar içinse tezekten “kirpe” denilen küçük bir oda yaparlar. Baharda henüz yeşillikler bitmeden inekleri geçen yılın otlaklarında (nige) otlatırlar, sonbaharda ise kuru ot (hoot) yemeleri için adaya götürürler (Butanaev,2001: 14–15).

¹ 1 pud 16,38 kg

² 1 verst: 1.06 km

³ 1 sajen: 2.13 m

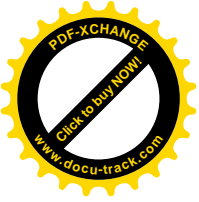
Atlar ve inekler iri hayvan grubuna dâhil edilir. Eğer iri hayvanların sayısı 100 başı geçerse, konuşma esnasında “pek çok hayvan” ifadesi kullanılır. Bu miktarda hayvana sahip kişi Bay sayılır (Butanaev, 2001: 16).

Hakas koyunlarının kalın derileri ve siyah yapağları bölgenin sert iklimine dayanıklı idi. Koyunların az olduğu köylerde sürüler birleştirilir ve aileler sırayla koyunları güderdi (Deliömeroğlu,1997: 1581). Hakaslarda her çiftçi koyunlarının kulaklarına kendi işaretlerini koyar. Bu sayede on beşten fazla işaretin adını oluşturan özel bir terminoloji geliştirilmiştir¹ (Butanaev). Aslında diğer Türk boylarında da görülen bu uygulamanın sebebi, koyunların çok miktarda olmasının hayvanları tanımayı zorlaştırmasıydı. Bundan dolayı kulağa konulan bir işaret işlerini kolaylaştırıyordu. Bu işarete ise “en” denmekteydi. Her aile kendi koyununu bu işaret vasıtasıyla tanıyordu (Koca, T.A/III: 24).

Kışın koyunları donmayan pınarların yanında, rüzgâr gelmeyen çukurluklarda otlatırlar. Koyun sürüler için etrafı duvarlarla çevrili özel yerler yaparlar. Bu yerlerin etrafını karaganla çevrelerler. Her çiftçi iki yük arabası karagan getirir. Daha sonra gerekli alanın etrafı duvarlarla örülür ve karlar temizlenir. Zamanla bu yerleri (harğana hazaa) etrafında koyunları rüzgârdan koruyan yüksek kürtünler sürüklenip birikir. Koyunlar için yapılan bu yerlerin yanına çoban içinde bir zeminlik (çirib) kazarlar. İçerisine demir soba konur. Zeminliğin pencereleri yoktur. Üst köşeye giriş için, keçe veya deriyle kapattıkları bir delik yaparlar. Zayıf koyunları kuru ota besledikleri özel yarı zeminlik sayılan odalar vardır. Bazen güçten düşen yavruları doğrudan çobanın zeminliğinde tutarlar. Şubat ayında güneş dağların güney yamaçlarını ısıtmaya başladığında karları erimiş yerler (iret) oluşur. Koyunları burada geçen yılın çıplak otlarıyla otlanmaları için bırakırlar. Eriyen yumuşak karı hayvanlar içerek tüketirler (Butanaev, 2002: 16).

Baharda, nisan ayında aallar yazlık yerlere (çastıĝ) göç ederler. Her aile ayrı bir tabur oluşturur. Bu arada bozkırda ilk düğün çiçekleri (hoy morçozu) yetişir ve bunlarla beslenen koyunlar hızla iyileşip güç toplar. Burada koyunlar toplu olarak yavrularlar. Bu sorunlu dönemlerde hayvanlarla bizzat onların sahipleri ve aileleri ilgilenir.

¹ “oh kis” çatal (kulağın üst ucunun köşesi kesilir); “oyih in” “kulağın yan tarafından bir yarım daire kesilir; “hığan in” kulağın üst kısmı verev şeklinde kesilir vs (Butanaev, II: 16).

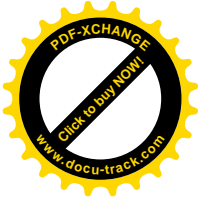
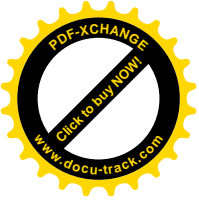
Çobanlara güvenmezler, çünkü bir Hakas atasözünün dediği gibi: “çörğen kizi sarsılı harahtığ” (işçinin topu topuna bir gözü var) (Butanaev, 2001: 17).

Hakaslar genel anlamda keçi yetiştirmezler. Keçilerle ilgili olarak Hakaslar arasında çok farklı batıl inançlar vardır¹. Hakaslarda bu hayvanın cins ve yaşıyla ilgili adlardan oluşan bir terminoloji dahi oluşturulmamıştır. Doğal olarak keçiler koyunlarla birlikte otlarlar. Daha 19.yy.’ın ikinci yarısında keçi sütü neredeyse hiç kullanmazlar ve keçileri genel olarak yumuşak yünlerinden dolayı yetiştirirler. Yünlerinden buzağular için tasma; tek parmaklı eldiven vs., derilerinden ise sıcak tutan gocuklar yaparlar. 1861 yılında Abakan ve Sagay bölgelerinde topu topuna 1211 keçi sayılmıştır. 1890 yılında Hakas aalarında 7575 keçi sayılmıştır (Butanaev, 2001: 17)

Hakaslarda deve yetiştiriciliği 18. yüzyılın sonlarında son bulmuştur. Bunda Türkistan ile ilişkilerin kesilmesinin ve yerleşik hayata geçişin etkisi vardır (Deliömeroğlu,1997: 1581). Esasen deve, Türkler tarafından Hun çağından beri tanınan bir hayvandı. Deveyi Çin’e götürönlör de Türklerdir. Koyun gibi devenin de etinden sütünden, tüyünden ve derisinden faydalanmışlardır. Fakat daha ziyade yük taşıma amacıyla kullanmışlardır (Koca, T.A/III: 24).

18. yüzyıl araştırmacıları ve gezginleri Abakan vâdisinde deve yetiştirildiği konusunda bilgi vermişlerdir. İ.Georgi, Koyballar hakkında “Onlarda çiftçi başına yüz at, yüz büyükbaş hayvan, önemli miktarda koyun ve birkaç deve bulunur” şeklinde bir bilgi vermiştir. 1641 yılında Y. Tuhaçevskiy’in Kırgız topraklarına yaptığı askerî yürüyüşte Altısar ve İsar uluslarından 150 deve ele geçirilmiştir. Develerin büyük bir kısmının 1703 yılında Hongoray halkının sürölmesiyle birlikte götürölmüş olması mümkündür. Hakas dilinde günümüzde devlerin yaş ve cinsleriyle ilgili bazı isimler korunmuştur: “tibe” deve; “atan tibe” işçi deve; “ashır tibe” üreten deve; “taylah tibe” deve yavrusu vs. 19. yüzyıl başında Hakaslar devecilikle uğraşmayı bırakmışlardır (Butanaev, 2002: 18).

¹ Keçiyi yeraltı çarlığının Tanrısı olan Erlik Han’ın (İrlik han malı) yarattığına inanırlar (Butanaev, II: 17).

Hakaslar çiftliklerinde ev kuşları da beslerler. Genelde avlu başına 20–40 arasında tavuk beslerler. Tavukları yumurtaları için beslerler çünkü kuşların etini yemezler. 19.yüzyılın ilk yarısında P.Çihaçev, Hakasların “kesinlikle yemeklerinde kuş eti kullanmadıklarını” belirtmiştir. Yazın tavuklar özgürce avluda dolaşır geceleyin ise tünemeleri için ambara kapatılırlar. Kışın onlar için “kürüp” adı verilen özel zeminlikler hazırlanır. 1860 yılında Minusinsk’e bağlı üç Hakas bölgesinde 11715 tavuk ve horoz, 515 kaz ve 76 ördek tespit edilmiştir. Hakaslar tavukları çok eskiden beri yetiştirirler, fakat kaz ve ördeği komşu köylülerden etkilenecek yetiştirmeye başlamışlardır (Butanaev, 2001: 18–19).

ulk2.3.Avcılık

Avcılık, Hakasların hayatında önemli bir yer tutardı. Av sadece erkeklerin yaptığı bir iş olup kadınların silaha dokunmaları bile yasaktı. Ava dört veya beş kişilik gruplar hâlinde çıkılır ve av süresince “odağ” da yaşanır. Bir odağda yaşayan avcılar yiyecek ve içeceklerini ortaklaşa kullanmalarına rağmen silah ve cephaneler herkesin kendine özeldi. Av boyunca avlanan her şey grup üyeleri tarafından paylaşıldı (Deliömeroğlu, 1997: 1581–1582).

Delikanlılara 15 yaşından itibaren avcılığı öğretirler. Reşit olduklarında onlar artık tek başlarına avlanan avcılardır. Delikanlının ilk başarılı avı, av birliğinin başı tarafından başparmağı kanayana kadar ısırılması şeklinde uygulanan “irgek ızırğanı” merasimiyle kutlanır¹. İlk kürk hayvanı avı eylül-ekim aylarında başlar. Sonbaharda taygaya atları ve eskimo köpekleriyle (pağırçan aday) giderler. Eskimo köpekleri sincapları takip eder, onları ağaca kovarlar ve havlayarak sahibine haber verirler. 1827 yılında dört bölgede 5753 av köpeği 5753 av köpeği olduğu tespit edilmiştir. Kasımın sonunda yoğun kar yağışından sonra avcılar eve dönerler. Bu arada yılın ikinci yarısı için alban (vergi) öderler. Yasağı (vergi) ödedikten sonra boy prensleri onlara savaş erzakları: birer kilo barut, kurşun vs. verirler. Aralık ayının sonunda, Ocak ayının başında avcılar, Nisan ayının sonuna kadar süren ikinci sezon av için taygaya giderler. Bu defa atsız ve köpeksiz, kayaklarla giderler ve arkalarından erzak dolu kızak (sanah) çekerler. Bir kızığa 6 pud ağırlığında yük konulabilir (genelde yiyecek erzakları). Kayakların altına kumus çakıldığı için dağlara çıkarken geri geri kaymazlar. Kayaklar çok hızlı giderler

¹ Buna benzer bir gelenek Cengiz Han zamanında Moğollarda da vardır: İlk kez ava katılan erkek çocukların başparmaklarına yağ sürerler” (Spuler,1987: 457).

ve karda koşan bir Sibiryaya geyiğine yetişmeleri mümkündür¹. Hakasların kayakları atlara benzetilir. Fakat bozkırda onları kullanamazlar (Butanaev; 2002: 20).

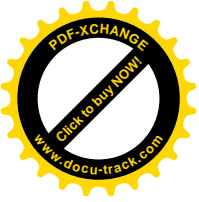
Hakas av geleneklerinde inanışlarının etkileri de söz konusu idi. Zira Hakaslar, av hayvanlarını “dağ iyesinin” malları kabul ederlerdi. Bu yüzden avcılar akşamları odağlarında mutlaka homis denilen müzik aletini çalarlar ve masal anlatırlardı. Böylece masal ve müzik dinlemekten hoşlanan dağ iyesini memnun ederek kendilerine daha fazla av vermesini umarlardı (Deliömeroğlu, 1997: 1582).

Grubu “odag pazı” adı verilen deneyimli bir avcı yönetir. Avlandıkları bütün bölge onun adı ile anılır. Aralarında en büyük o olduğu için çadırın sayılan köşesinde (tör) uyur. “Odag pazı”nın günlük görevleri arasında gruptaki düzen ve disiplini sağlamak, avcılardan günlük avlanan hayvanları toplamak, başarılı avlar sonucunda eğlence (toy) düzenlemek vardır. Yemeklerin hazırlanmasından da o sorumludur. Grubun üyeleri sabah, akşam çadırın ortak kazanından yemek yerler. Avcı günlük yemek olarak yanına bir hurut yani pide şeklinde bir tür Hakas peyniri alır. Köpeklere, rahat koşabilmeleri için sabahları birer tohçan denilen yağdan yapılmış küçük yuvarlak ekmek verirler. Avdan sonra “odag pazı” grubun bütün üyelerini eve çağırır ve yemekle ağırlar (Butanaev; 2002: 20–21).

Hakaslar çakmaklı tüfeklerle (otıhtığ mılıh) avlanırlar. Bu tüfekler gövdeden doldurulur. Avcılar bir kez ateş edip tekrar bir ölçü barut koyarlar palasturpayı ve kurşunu doldururlar. Bu yüzden her avcının barut ölçüğü (ireldey) natruska (taar müüzi), kurşun dökme kalıpları (halıp) vs. vardır. 19. yy.’da Hakaslar tüfeğin yanı sıra yay ve ok da kullanırlar² (Butanaev, 2001: 21)

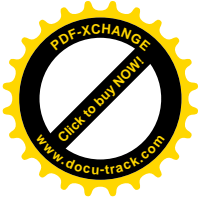
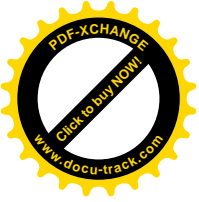
¹Kayakların avcılar için ne anlama geldiğini şu Hakas bilmecesinden anlayabiliriz: “Tağa sıhsa – talbas adım, suğa tüsse – suğ ispes adım, talğan pirze – çibes adım, öörge salza – kistebes adım” (Eğer dağa çıkarsam atım yorulmaz; suya doğru insem atım su içmeye kalkmaz; talkan verirsem atım yemeye kalkmaz; eğer sürü içine bırakırsam atım kişnemez) (Butanaev, 2002: 20).

² G. Miller, Hakaslarda farklı ok türlerini tespit etmiştir: “çibe” dar, uzun ve sivri demir ucu olan savaş oku; “ah çağlık” ördek avında kullanılan ucu demirden ve üç dişli şeklinde ok; “çağlık” eşkenar dörtgen şeklinde geniş demir ucu olan ok; “hundus atçan oh” kunduz avında kullanılan ucu demirden ok; “sığda” iri hayvan ve kuş avında kullanılan uzun ve dar kemikten yapılmış ucu olan ok; “sırh” üzerine uçuş esnasında ıslık çalmasına sebep olan kemikten yapılmış, iki delikli içi boş kürenin geçirildiği eşkenar dörtgen şeklinde ucu olan “ıslık çalan” ok. “Muslar, geyikler, karacalar bu ıslığı duyunca dururlar ve ok vücutlarına saplanana kadar dikkatlice dinlerler” (Butanaev, 2002: 21).

Hakasların avlamaktan haz aldıkları bir hayvan da ayıdır. Ayı avı, ayı ininde derin bir uykuya yattığında, ocak ayında yapılır. Tespit edilen ini avcı kendi damgasıyla işaretler. Hakas kanunlarına göre işaretlenen ini bir başkası alamaz. Ayı avı karmaşık merasimlerle yapılır. Hakaslar ayıyı insanın kardeşi olarak kabul ederler. Dini yasaklara göre ayıya doğrudan “aba” yani ayı demek yasaktır. Mecazi olarak “apçah” ihtiyar; “ağan” dede; “hayrahan” bey efendi; “tır ton” terlemiş kürk vs. diye adlandırır, çünkü saygısızlıklarıyla onu kızdırmaktan korkarlar. Bir grup avcı köpekleriyle birlikte bulunan yere gider. Her biri önceden belirlenen konumunu alır. Avcılardan biri, inin deliğinden fazla büyük olmayan dallı budaklı bir ağaç (sığdağan) uzatır ve ayıyı uyandırır. O anda en yaşlı avcı şu sözleri söyler: “Hıdat çaazı kilçe, izigin pikten çamas hara” (Çin ordusu geliyor, kapat kapılarını “kara itaat”). Bu sihirli sözlerle sanki ayının avcılara karşı duyduğu şüpheyi yok eder. Uyandırılan hayvan kendisine uzatılan ağacı (sığdağan) öfkeyle kendine doğru çeker ve etrafı çevrili in girişine çıkar. O anda başına ateş ederler. Öldürülen ayıyı orada yüzerler. Kafatasını ağaca asarlar. Geceleyin anma töreni (aba toyı) yani ayı bayramı düzenlenir. Öldürülen ayının ardından mahsustan ağlarlar “abam öldi” yani babamız öldü sözleriyle ağıt yakarlar. Bütün gece uyumazlar çathan veya homis eşliğinde masal anlatırlar. (Butanaev, 2001: 23)

Hakaslar, hayvan ve kuş avında 30’a yakın farklı kapan ve araç gereç kullanırlar. Samur avında uzunluğu 80 m, genişliği 1.8 m olan “çip” adı verilen bir kılcan (ağ) kullanırlar. Avcı, hayvanın taze izlerini takip ederek saklandığı yeri (genelde taş yığınları ve ölü dallar arasına) bulur ve etrafına kılcanı yerleştirir. Daha sonra samuru dumanla çıkarmaya çalışırlar veya kendiliğinden çıkmasını beklerler. Kılcana dolanan hayvanı ağır kayak sopasıyla öldürürler. Bu yöntemle bir sezonda ortalama 3–5 samur yakarlar. 19. yy.’ın sonunda “haphın” adı verilen demir kapanlar kullanmaya başlarlar bu da samur avını birkaç misli arttırır. Kapanlar taze izlerin altına, kara gömülür. Bir tarafa doğru koşan samur mutlaka aynı izlerden geri döner. Deneyimli bir avcı onlarca kapan yerleştirir ve her gün onları kontrol eder. Bunun dışında samurlar için “tahpai” adı verilen özel tahta parçaları koyarlar. Yem olarak da ölmüş sincap kullanırlar. 1832 yılında Sagay bölgesinde 1200 samur avlanmıştı. 1885 yılında ise sadece 457 adet samur öldürülmüştür (Butanaev, 2001: 21–22).

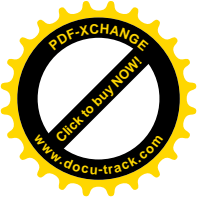

Hongoray'ın bozkır bölgesinde “ab” adı verilen bir sürekl avı şekli vardır. Bu av, “aaln” bütün sakinleri katılır. Bununla ilgili bir de atasözü vardır: “Aal – künnin abı pir, aal – honçihtın hobı pir” (Aal topluluğunun ortak sürekl avı vardır, komşuların ise ortak dedikoduları vardır) sürekl avı 18.yüzyıda G.F. Miller tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kendisi bizzat aralarında kadınların ve çocuklarında bulunduğu 300–400 kişinin atlarla bozkıra gidişini görmüştür. “İlk önce, insanları arasında 100 sajen mesafe bulunan bir çizgi oluştururlar. Daha sonra her iki kanat sürekl birbirine yaklaşır, atlılardan oluşan bu düz çizgi aralıksız olarak ilerlediği için bir çember oluşur (Hakasça bu çembere “sivee” yani kale denir) Herkes tarafından seçilen av başkanı en önde ortada gider. İki yaşlı avcı onun emri altında bulunur ve sağ ile sol kanadı yönetirler... İki taraf birleşince her taraftan yüksek sesli bir avcı narası yükselir, işte o zaman hayvanlar koşuşmaya başlar... Av başkanı birkaç güzel okla çemberin ortasında yer alır ve herkes aralıksız olarak ateş eder. Bazen iki daire çizerler bazen de sadece bir. Bir daire çizdiklerinde halka birleşene kadar 10 verst ileriye giderler. Öldürülen bütün hayvanlar bir yerde toplanır ve herkese eşit olarak paylaşılır. Sürekl avında ilişkiler normal topluluk hayatındaki gibidir. Buna benzer bir av Ortaçağ Hongoray'ında çok yaygındır. Örneğin 1660 yılında Altın Han'ın yanına elçi olarak gönderilen S. Grek şunları aktarmıştır: “Av çok zahmetli ve kolay olmayan bir uğraştır. Hakaslarda kadının gücünü çocuklar, erkeğin gücünü tayga tüketir” diye bir atasözü boşuna oluşmamıştır (Butanaev, 2001: 24).

Türklerin eski geleneklerinin başında gelen avcılık, onların birbirlerine uzak bölgelerde olsalar dahi bir araya gelip tanışmalarına ve yaklaşmalarına sebep olan güzel bir bahane idi. Avlarda yapılan şenlik ve ziyafetlerde herkes millet olma şuurunu hissedirdi. Zira av, sadece ihtiyaç için değil bu tür zevkler için yapılıyordu. Yakınları ölenler dahi yas zamanından sonra acılarını unutmak için ava çıkarlar, hatta avlanmak istemeyenler bile cemiyetin baskısı ile avlanmak zorunluluğu hissedirdi. Çünkü toplum, av için gençleri zorlamakta ve teşvik etmekteydi (Ögel, 1971: 19–20).

2.4.Tarım

Karmaşık sulama sistemli pulluk tarımının ortaya çıkışı Kırgız Kağanlığı döneminde oluşmuştur günümüzde eski sulama tesislerine Hakasça'da “hırğıs arğıları” (Kırgız

arıkları) veya “hırğıs çolı” (Kırgız yolları), eski sürülmüş tarlalara ise “hırğıs tarlaa” (Kırgız tarlaları) denilir (Butanaev, 2002: 24).

Yenisey-Kırgız kültüründe orak, kürek gibi tarım aletleri büyük bir yer tutmakta idi. Saban demirlerinin çivi ile saban üzerine tesbit edilmiş şekline Yenisey-Kırgız kültüründe çok rastlanmıştır. Bölgede yapılan kazılarda bol miktarda tarım aletinin bulunması Yenisey Kırgızlarının çok eski zamanlardan beri tarımla uğraştıklarını göstermektedir. Bölgenin iklim şartları, Güney Sibiry’a’nın iklim şartlarına yakındır. Birçok nehrin geçtiği Minusinsk stepleri, bazı yerlerde açılan kanalların yardımıyla sulanmıştır (Ögel,1991: 222).

Türklerin yaşadığı bölgede bozkırlar her ne kadar çok yer kaplasa da, tarıma elverişli bölgeler de mevcuttu. Altay-Sayan dağlarında hububat ziraatının en az üç bin yıldan beri yapıldığı, arkeolojik kazıların bir sonucu olarak ortadadır. Altay bölgesinde Hunlar zamanında açılmış sulama kanallarına tesadüf edilmiştir. Diğer taraftan Töte ırmağından açılan kanal ve bu bölgeye yakın Aktuna kanalı Altaylarda tarımın yapıldığını gösteren bulgulardır. Hatta bu kanalların bazıları Ruslar tarafından yakın zamanlara kadar kullanılmakta idi (Kafesoğlu,1996: 314).

Moğol istilasından sonra tarım alanlarında bir düşüş olmuştur. Hongoray’ın Rusya’ya dâhil edilmesi döneminde tarım ancak tayganın aşağı kısımlarında korunmuştur ve çok ilkel biçme-çapalama tipindedir Hakas efsanelerine göre Abakan vâdisinde ekinciliğin yeniden doğuşu, arpa tohumlarını Moğol yağmalarından koruyabilen Beltırlara bağlıdır. 18. yüzyılda Hakaslar arasında en iyi çiftçileri Beltırlar olması tesadüf değildir. 1745 yılında Beltırlar, arpa ve buğday ekerler. Beltırların tarlaları suni sulama gerektirmeyen tayganın aşağı kısımlarındaki nemli bölgelerdedir. Mevsimi geldiğinde Beltırlar, boyun ortak kullanımındaki tarlaların bulunduğu Matura vâdisine hasata giderler. (Butanaev, 2002: 24–25).

Tarlalar (tarlağ, hıra) kışlık çadırların (hıstağ) etrafında, aaldan 2–3 ve 10 km’ye kadar uzaklıkta bulunurlar. Araziler desyatına (1.09 hektar) “çir” ile ölçülür. Her bir desyatınada genişliği 5 sajen uzunluğu 40 sajen olan 16 etrafı duvarla çevrili yer (sağol, atıs) bulunur. Esas tarım aleti ketmene (Orta Asya’da kullanılan bir çeşit çapa) benzeyen saplı ağır demir kürek şeklindeki “abıl” dır. Abıl, yerli demirciler tarafından yapılır. Abıl ile dağların güney yamacında bulunan tarlaları bellerler. Baharda eriyen

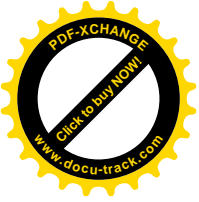

karlardan dolayı çok nemli olan bu tarlaların sulanması gerekmez. Bunu dışında bu toprakların güneş alan yerlerinde buğdaylar çok çabuk olgunlaşır. Güçlü bir insan, abıl ile bir günde bir pud arpa ekilebilen bir duvarla çevrili yeri kazabilir. 19. yüzyılın ilk yarısında bozkır bölgelerinde tarımın yaygınlaşmasıyla birlikte abılın yerini karasaban (salda) almıştır. toprağın abıl ile işlenmesi ancak karasabanla birlikte atın geçemediği zor bölgelerde korunmuştur. Tarla olarak düz ve su basar yerler seçilmeye başlanır. İyi bir ata bağlanmış karasabanla günde yarım desyatına tarla sürülebilir. 19. yüzyılda iki saban demir iveri tekeri olan bir karasaban türü (azır salda) yaygınlık kazanmıştır. 19. yüzyılın sonunda Hakas bölgelerinde “tuyuh salda”, saban demiri ve ağaç keseği (halğah) bulunan tekli karasaban ortaya çıkmıştır. Sürmenin kalitesi yükselmiştir. Beltırlar sayesinde pulluk tarımı Tuva’ya da yayılmıştır. Buna sadece folklor değil, demirli karasabanın Tuvaca adı olan “beldir taraa” (Beltır arpası) da şahitlik etmektedir (Butanaev, 2001: 25).

Hakaslar toprağı Mayıs ayında sürmeye başlarlar¹. Ekim sırasında tohumları, sürülen bölgelere (çarğın) elle atarlar. Bir duvarla çevrili yere ortalama bir pud tohum gider. Fenolojik² gözlemleri mutlaka göz önünde bulundurulur. Eğer baharda düğün çiçeğinin (ah morçaa) çiçekleri çoksa demek ki ürünün verimi de çok olacaktır. Eğer çiçekleri az ise ürün de verimsiz olacaktır, bu yüzden iki kat fazla ohum ekerler. Bozkırda serap (küske örti) belirdiğinde dondan korkmazlar. Eğer sonbaharda güçlü ve sürekli yağış olursa kışın ise toprak buz tutup çatlarsa ürün verimli olacaktır, çünkü oluşan bu çatlaklarda yazın nem uzun süre korunur. Eğer kışın ağaçlarda kurjak (tikper, arçı) olmazsa mahsulden umudu keserler. Kurjak fazla olursa buğday da iyi olacak demektir. Çiçek açan söğüt ağaçlarının tepelerinin dörtte biri kuru ise mahsul verimsiz olacaktır. Eğer Yenisey ve Abakan gibi büyük nehirlerdeki buzlar kışın tümsek hâlinde ise (harğın) baharda da gürültülü bir buz çözümü olursa mahsul iyi olacak demektir (Butanaev, 2001: 25–26).

¹ Sürme zamanını halk yöntemleriyle belirlerler. Duvarla çevrili yere ilk saban izini bıraktıktan sonra sürülmüş kısma otururlar ve sigara yakarlar. Sigarayı bitirene kadar vücudun çıplak olan alt kısmı üşümezse demek ki toprak sıcak ve ekilmeye uygundur (Butanaev, 2002: 25)

² Mevsimlerin değişmesiyle hayvan ve bitkilerde meydana gelen kalıcı ve periyodik değişikliklerin incelenmesi.

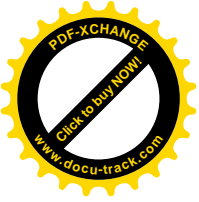

Hakasların tarım kültüründe inanışlarının etkileri görülür. Zira ekim zamanı bazı âdetleri yerine getirmeye dikkat ederler. Mesela ekimin yapılacağı gün yüzlerini yıkamayı uğursuzluk sayarlar. Bu günlerde eşleriyle ayrı yatarlar. Aksi hâlde tarlalarının yabani otlarla dolacağına inanırlar. Ekim işi bittikten sonra “ören hurti” dinilen bir bayram kutlarlar. Bu bayram Sahaların ısıakh, Tatarların sabantoy, Başkurtları habantoy ve Çuvaşların agatoy dedikleri bayramlara benzer. Kuzey Türkleri tarafından kutlanan bu bayramlar, ikliminin ılıman olduğu güney bölgelerdeki Türk halklarında Nevruz olarak kutlanır. Ören hutı kutlamalarında, köylüler toprağa buğday şarabı dökerek toprak iyесinden ürünün iyi olmasını ve tarıma zarar veren solucanların görülmemesini dilerler (Deliömeroğlu, 1997: 1582).

Hakaslar, buğday (puğday), yaritsa (arıs), yulaf (sula), kışlık çavdar (çadığan), Arnavut darısı (hırlıh) ve darı (taran) ekerler. Eski zamanlardan beri “hızıl puğday” yani ufak tohumları ve yumuşak başakları olan kırmızı buğday (Rusça kırmızı bıyık) adı verilen farklı bir buğday türü yetiştirirler. Daha sonra “ah puğday” (akbuğday) denilen başka bir tür de ortaya çıkmıştır. Ot ambarlarının buldukları, gübrelenen yerler kendir (kindir) ve keten (ölen kindir) gibi sanayi bitkilerini ekerler. Bunlardan iplik, kumaş ve bitkisel yağ üretilir (Butanaev, 2002: 26).

Esasen buğday, arpa ve çavdar, Türklerin yetiştirdikleri en eski tarım ürünüdür. Tarihi kayıtlara göre bu ürünlerin ana vatanı Ön Asya ise de, ikinci vatanı da Orta Asya’dır. Çin yıllıklarında “pi-mai” adlı buğdayın Hunlularca yetiştirildiğinden bahsedilmiştir. İpek veya pirinç gibi ürünleri temin etmede Çin’e bağımlı olan Türkler buğday gibi tarım ürünlerinde Çin ekonomisine bağımlı kalmamışlardır. Bununla beraber zaman zaman vergi olarak Çin’den buğday alındığına rastlanmıştır. Mesela, Göktürk hanı Kapgan Kağan (792–816), Çin’den vergi olarak aldığı 1250 tonluk tohumluk buğday mahsul vermemiş, zira Kapgan Kağan’ın üstünlüğünü sindiremeyen Çin imparatoriçesi buğdayları pişirdikten sonra Göktüklere vermiştir (Koca, T.A/III: 26).

Mahsulü “orğah ayı” yani hasat ayı denilen Ağustos ayının sonunda toplarlar. Biçilen mahsulü daha sonra dokurcun veya suslon (köpen) yaptıkları demetler (poom) hâlinde bağlarlar. Bir dokurcun on demetten oluşur, on birinci demet de üstüne konur. Bir dokurcundan 1-2 pud tohum dövülür. Etrafı duvarla çevrili bir yerden 10 dokurcun mahsul yani 10–20 pud tohum çıkar. Mahsul fazla olduğunda yük (hılat) yaparlar. Bir

yüke 40 dokurcun koyarlar. Yükün etrafını ve üstünü samanla kapatırlar ve bütün kış öyle durur. Yükün içinde tohumlar donmaz. Ertesi yıl mahsulü öğütürler ve yemeklerde (aziy tamah) kullanırlar. Dokurcunlarda kurutulan mahsul demetlerini eylül ayında (ürtün ayı) harmana (ürtün) götürürler. Harman, ekili tarlaların hemen yanında bulunan temizlenmiş ve sıkıştırılarak tesviye edilmiş bir meydanaadır. Harman meydanına sıra hâlinde, çatallanmış küçük kazıklar çakılır, bu kazıklara da “artpah” adı verilen yatay bir sırik konur. Mahsul demetlerini, başaklar sıriğın arkasına gelecek şekilde düz bir sıra hâlinde sıriğa yerleştirirler. Daha sonra yanan bir tutam samanla veya akağaç kabuğu ile başakların saplarını yakarlar. Başaklar düşer, samanlar ise yan tarafa atılır. Bu işlemden sonra mahsulü tokmakla öğütürler ve harman ederler (Butanaev, 2002: 27).

Günlük kullanılan tohumlar, çadırın tohum bölmesinde (kirtpe) tutarlar. Mahsulün geri kalan kısmını (tüzüm) dağ yamaçlarındaki tarlalara kazılan “ora” adı verilen özel mahsul kuyularında saklarlar. Rutubeti engellemek için kuyunun (ora) dibini ve duvarlarını ateşle kuruturlar, daha sonra ise dikili akağaç kabuklarıyla kaplarlar. Mahsulle doldurulan ambarın üstünü akağaç kabuklarıyla kapatırlar ve üzerine toprak dökerler. Bu şekilde konserve edilmiş mahsul bütün bir yıl korunabilir. Tayga altı bölgelerde yaşayan Biryusinler, mahsulü buğday ambarlarında “nıbış” adı verilen akağaçtan yapılan sandıklarda saklarlar. 19.yüzyılın başında Hakaslar tohumları taştan ve ağaçtan yapılan el değirmenlerinde (teerben) öğütürler, taştan yapılan ufalama aletlerinde (paspah) ezerler. Taştan yapılan el değirmenlerinde günlük çalışma için çeyrek çuval talkan veya üç kova buğday unu verirler. Ezme aletinde çalışmak için yarım çuval talkan veya yarım kova taze kuşkirazı vs. verilir (Butanaev, 2001: 27).

Toprağa bakılarak, bir tarla 10–20 yıl boyunca işletilir. Toprağın veriminin düşme belirtileri ise toprakta biten yabancı otlardır: çim (köley odı), yaban keteni (çörgemis) ve karapazı (kiren). Bütün bu yabancı otlar ekilen mahsulü tamamen kaplar. Dinlendirilmeye bırakılmış toprağı (köley) çayır (sabın) olarak kullanırlar. Dügünçiçeğinin (ah morçaa) bitmesi toprağın yeniden canlandığını gösterir. Dinlenmiş toprağa “kürne” adı verilir. Bu toprak iyi mahsul verir. 19. yüzyılda bu toprağa genelde buğday veya yaritsa, daha sonra bir iki yıl arayla yulaf ekilir, sonra toprak yine dinlendirilir (hadaan hıra). Bu düzen sürekli tekrar edilir. Ham toprakları, bütün ekim işlemleri bittikten sonra Haziran ayının başında sürerler. İlk yıl, yeni sürülen tarlaya

hiçbir şey ekmezler. İyi bir gübre (çızıtha) oluşması için ekşimesini beklerler. Ertesi yıl sürülen bu topraklar “kürne” kategorisine geçerek en bol mahsulü verirler (Butanaev, 2001: 27–28).

Hakaslar, “aal” adı verilen köylerde yerleşmekteydiler. Bir aal genellikle birbirine akraba ailelerden oluşan 10–15 çadırdan meydana gelmekteydi. Her “aal” kendi yaşayan aksakalının yani büyüğünün adını taşırdı. Ve eğer onun yerini başka bir aksakal almışsa köyün adı da değişirdi (Deliömeroğlu, 1997: 1582).

1896 yılında yönetimlerin verdikleri oldukça düşük verilere göre Hakas bölgesinde 76 aalın kullandığı 66 sulama yolu vardır. Toplam uzunlukları 200 km civarındadır, sulanan alan ise 3305 desyatınadır. Bunlardan 2802,5 desyatınası sulanan çayırlardır ve sadece 502,5 desyatınası sulanan tarlalardır. 1827 yılında bütün Hakas bölgelerinde 900 desyatına ekilen alan vardır. Tarımın en yoğun olduğu bölge Sagay bölgesidir. 1832 yılında bu bölgede 410 desyatına ekili tarla ve 496 çiftçi vardır. 19.yüzyılın ortasından itibaren Hakas bölgesinde, tarım hızla önem kazanmaya başlar. 1875 yılında Sagay bozkır meclisinde ekilen alan 2005 desyatınaya kadar yükselmiştir. Kaçın bölgesinde o aralar 250 desyatına, Kızıl bölgesinde ise 482 desyatına ekilen tarla mevcuttur. 1890 yılında toplam ekim alanı artık 13747 desyatınaya kadar yükselmiştir (Butanaev, 2002: 28).

Hakaslarda daha önceleri ana ürün arpa iken 20. yüzyılda yerini buğday ve patates almıştır. Geç Sovyet döneminde devletin bozkır ve otlakları tahıl üretim alanlarına çevirme çabaları görülür. Bu dönemde birçok Rus ve İdil Almanları mekanik taşımacılık kullanarak topraktan ürün almak amacıyla bölgeye yerleştirilmiştir. Kamusallaştırılmış tarımın dağıtılmasından sonra devlet çiftlikleri kooperatif olarak özelleştirilmiştir (Anderson, T.A/XX: 202).

2.5.Balıkçılık

Balıkçılık, sadece nehir boylarında yaşayan Kızıl ve Sagay boylarında gelişmiştir. 17. yüzyılda Hakaslar balık avını hiç bilmiyorlardı. Hatta eski Hakasların balıktan nefret ettikleri bile söylenebilir. Sularını temin ederken nehirde balıkla karşılaşmamak için nehir kenarına özel kanallar dahi açıyorlardı. Günümüzde de balığın adı hiç hoş değildir.

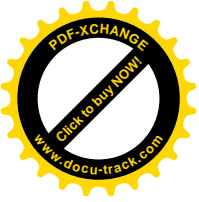

Hakaslar balığa, su solucanı manasına gelen “sug kurtı” demektedirler. Balık avı 19. yüzyıldan sonra normal karşılanmaya başlanmıştır (Deliömeroğlu, 1997: 1582).

Hakas bölgesindeki nehir ve göllerde 20 civarında farklı balık türü vardır. Bunlardan lenok, harius (som balığı ailesinden bir çeşit taze su balığı), beyaz somon, taymen (som balığı türünden iri, vahşi bir balık) değerli cins balıklardandır. Yenisey ve Çulıma temel nehir yatağında nadir bulunan mersin (sarığ palıh) ve çığa (oshay) balıkları yaşar. Tan dönemindeki Çin vakayinameleri “Hyagas” ülkesinde, Gyan (Kim, yani Yenisey) nehrinde “uzunluğu yedi fut civarında, düz ve kemiksiz, burnunun altında ağzı olan” bir balıktan söz ederler. Eski dönemlerde mersin balıklarını samolov (bir çeşit balık tutma aracı) “köspe” ile avlarlar. Bu zanaatla Ağustos’tan yaprak dökümüne kadar sığ yerlerde uğraşırlar (Butanaev, 2002: 28–29).

Balığ bol olan göl kenarında yaşayan kızılların çok çeşitli balık tutma takımları vardır. Göllerin kaynak yerlerine kotsı (tolanat) adı verilen örülü çitler yerleştirilir. Kışın sular bu tuttuğunda veya sıcak yaz aylarında gölün suyu iyice ısındığında balık sürüleri serin kayalıklara doğru gitmeye başlar ve ağaçtan örülen çitlerin içine düşerler. Kotsıya düşen balıkları sakla (solbı) çıkartırlar. Yazın balıklara dorojka (ucunda olta iğnesi bulunan uzun sicim şeklindeki bir balık tutma aracı) (çutpa) ile avlarlar. Sicime olta iğnesi ve rengârenk paçavraların takıldığı parlak bir kurşun parçası bağlarlar. Küçük balıklar yem olarak kullanılmaz. Çutpa, gölge yavaş giden bir kayığın kış kısmına bağlanır. Çutpa ile sadece yırtıcı balıklar – turna balığı, tatlı su levreği, beyaz somon ve sazan balığı avlanır. Yazın kamışların arasına balık ağı (pendir) yerleştirirler, turna balığı ve tatlı su levreği yakalarlar. Sonbaharın başlarında Kızıllar şekil olarak balık ağını andıran yenlere (habağ) küçük derelerde avlanırlar. Suyun üstüne yerleştirdikleri “habağ” ile azgın (pıshı) suyu bulandırırılar. Balık aşağıya doğru yüzer ve yerleştirilen takımların içine düşer. Kışın turna balığını külbe denilen bir balık tutma aracı ile yakalarlar. Külbeyi yerleştirip bir gece beklerler, yem olarak ise soroga balığı kullanırlar (Butanaev, 2001: 29).

İlkbahar ve sonbaharda sürtme ağlarla (sözirbe) balık avlarlar. Sürtme ağın bir payı 5 m uzunluğunda ve 3 m yüksekliğindedir. Balık avı esnasında tüm paylar ortak bir ağ şeklinde birbirine dikilir. Artel yakın akrabalar ve komşular tarafından birleştirilir. Bir defasında gölden 5 ile 10 pud arasında balık çıkartırlar. Avladıkları balıkları pay

sayısına göre aralarında bölüşürler. Yaprak dökümünde Biryusinler nehirlerin girdaplarında küçük ağlarla balık avlarlar. Bir girdaptan 1–2 çuval balık tutarlar. Ağın sahibi çifte pay alır (Butanaev, 2001: 29).

Sonbaharda, Abakan nehri vadisinde yaşayan Koybalalılar ve Beltırlar balık avına Han – Tegir nehrine giderler. Han-Tegir nehri yağlı hariuslarıyla (som balığı türünden bir çeşit taze su balığı) ünlüdür. Av, nehir buz tutana kadar devam eder. Tuzlanmış harius avladıkları yerde oyuk kütüklerin içerisinde dondururlar. Aralık ayında atlarla Yenisey nehrinin buzlarından geçerek onları almaya giderler ve eve getirirler. Bir at üç kütük taşır. Balıkları aala getirdikten sonra toplu bir kutlama “palıh toy” (balık bayramı) düzenlerler. Harius en lezzetli balıklardan biridir. Hakas dilinde bu balıkla ilgili yaş bildiren bir dizi terimler türetilmiştir: “Sahçih” iki yaşında olan harius; “sarğa” üç yaşında olan harius; “ah hoora” dört yaşında olan harius; “hara hoora” beş yaşında olan harius (Butanaev, 2001: 29).

2.6.Zanaat

Hakas halkının geçim kaynağını oluşturan işlerden birisi dağ servisi fıstığı (huzuh), kandık ve saranı kökleri toplamaktır. Dağ servisi fıstığı sonbaharda eylül ayında toplanır. Çalışanlar bir sırik yardımıyla kozalakları düşürürler veya kalın gövdeli yaşlı dağ servilerine (abiğ) tırmanarak esnek çubuklarla kozalıklara vurulur. Fıstık kabuklarını ahşap rendelerle (naspah) çıkarırlar. Çiftlik başına 2 ile 20 çuval arası temizlenmiş fıstık elde edilir. Bu fıstıktan yapılan lapa (tohçah potı) yorgun bir vücudu iki hafta gibi bir sürede eski dinç durumuna getirebilir (Butanaev, 2002: 30).

Kandık ve saranın kökleri ilkbahar ve yaz başlarında toplanır. “Ozop” denilen bir tarım aleti kullanılır. Günde bir kova kök toplanır; bu kökler yıkanır, destelenir ve kurutulur. Kuruyan kökler el değirmenlerinde öğütülür. Elde edilen undan lapa yaparlar ve pide pişirirler (Butanaev, 2001: 30).

Hakasya’da tuz işletmeciliği uzun yıllardan beri edinilen bir uğraşıdır. Koybala bozkırında Beysk gölünden 1839 yılına kadar kaynatarak tuz çıkarıldığı ve bu tuz karşılığında köylülerden ekmek alındığı bilinir. Ancak 19.yüzyılın ortalarında Beysk gölü Çarlık yönetimi tarafından Hakasların elinden alınmıştır. Zaten bu tarihlerde Ruslar, tuz göllerine el attıklarından Hakas halkı da üretim işini kısmen bırakmış

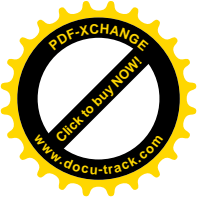
durumdadır. Hakas topraklarından elde edilen kaya tuzu, yemek tuzu ve glauber tuzu her türlü tuz ihtiyacını karşılamaya yeter durumdadır (Butanaev, 2001: 31).

Hayvancılık Hakas halkının esas uğraşısıdır. Bu durum bazı ev zanaatlarının gelişmesine sebep olmuştur. Deri tabaklama, keçeleri silindirinden geçirme, kement bükme bu uğraşılardandır (Butanaev, 2001: 31).

Eski Türk ekonomisinde koyun ticaret aracı olmasının yanında, halkın kendi ihtiyaçlarını karşılaması açısından önemli idi. Koyun Türk ailesinin başlıca geçim kaynağını oluşturmaktaydı. Kısacası, Türkler koyunun etinden, sütünden, yün ve derisinden yani her şeyinden yararlanmaktaydılar. Eski Türk ekonomisinde koyunun eti ve sütü kadar yünü ve derisi de önemliydi. Koyun, ilkbahar ve sonbahar mevsiminde olmak üzere senede iki defa kırılmaktaydı. İlkbaharda kırılmış olan yüne “yap” yani “yapağı” denmekteydi. Yapağı bütün kış boyunca koyunun sırtında kaldığı için sonbaharda kırılmış olan yüne göre daha uzun, daha kalın ve daha sert idi. Koyunyününden çeşitli kumaşlar dokunur ve bazı eşyalar yapılırdı. Derisi ise, çadırlarda sergi eşyası olarak kullanıldığı gibi işlenip çeşitli giyim eşyaları hâline getirilirdi (Koca, T.A/III: 25).

Hakas kadınları da sonbaharda koyun postu yaparlar. Koyun derileri işlenip parlak ve beyaz renge gelene kadar suda bekletmek, çiğnemek, iste bekletmek, kazımak, işlemek gibi bir dizi işlemlere tabi tutulur. İşlenmiş bu deri gerildiğinde gıcırtiları duyulur. Koyunun baharda kıtkılan yününden keçe (kiis) yapılır. Bu işlem sırasında kadınlar çömelirler ve ritmik bir şekilde dirsekleriyle keçeye vurarak çadırın duvarına yerleştirirler. Bu yüzden dirsekleri yara içinde kalır. Eğer birisi tesadüfen çadıra girerse, geleneklere göre oradaki işçilere yardım etmek zorundadır. Aksi takdirde keçe keçeleşmez. Bu, hakaslar arasında yapılan bir şakalaşmadır. Elde edilen keçelerden çadır örtüsü, halı, minder, örtü vs yapılır (Butanaev, 2002: 31–33).

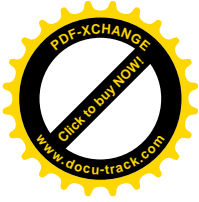
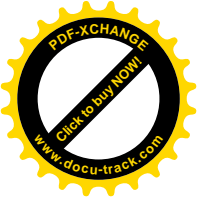
Hayvan kılından kement hazırlamak için atların yele ve kuyrukları kullanılır. Atların yelesini her yıl baharda, kuyrukların ise 2-3 yılda bir kere keserler. Önce stok yaparlar. Bunu için bir tutam kıl alırlar ve “ispik” adı verilen yumaklar hâlinde sararlar, kılların uçlarını da bu yumağın içine sokarlar. Hazırlana bu kıl yumaklarını kadınlar avuçlarıyla bükerek uzun ipler elde ederler. Bunu için ispiğin yumağındaki uçlar ısıtılarak birbirine kaynaştırılır. Daha sonra ipler elde bükülerek sicim hâline getirilir. Kıl sicimlerden

erkekler kement (hıl arğamçı) yaparlar. Üç farklı renkteki (beyaz, kırmızı ve siyah) sicimi duvardaki (hana) üç delikten geçirirler. Bir taraftan üç kişi çengellerle üç sicimin her bir ucunu tutup sola doğru çevirirler, duvarın diğer tarafında ise dördüncü erkek, çengelle (ırğah) bütün uçları birlikte tutar ve onları zıt yöne doğru çevirir. Kement renkli olur, uzunluğu 12 m'dir. At yelelerinin yumuşak kıllarından kement dışında atlar için dizgin kayışı (uzunluğu 6 m), digin takımı (uzunluğu 12 m), buzağılar için çile (uzunluğu 20 m), vahşi hayvan avında kullanılan düğümler vs. yapılır. Kıldan yapılan iplerle, çadırlara akağaç kabuğu, tues (akağaç kabuğundan yapılan silindir şeklinde kutu), keçe vs. dikerler. Deri kementleri sarmak için “sarım” adı verilen uzun, dar, iki parmak genişliğinde deri kemerler hazırlamak gerekir. İri hayvanların derisini (genelde öküz derisi) bütün olarak yüzerler ve suda ıslatırlar. Daha sonra ortadan başlayarak, daire şeklinde uzun bir şerit keserler. Elde edilen deri kemerleri kışın kazıklara gererler. Donmuş deriden tüyleri bıçakla kazırlar. En sonunda ezerler ve at yağı sürerler. Daha sonra üç “sarım” kemeri alıp deri kementi aynen kıldan kementler gibi sararlar. Sarımda Hakaslar ustalıkla yular (nohta), kamçı (hamçı), sekiz oymalı kamçı (tobırçlıh), örülü dizginler (sipsirgen çügen), vs yaparlar (Butanaev, 2001: 33–34).

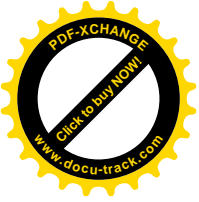
Hakaslarda dokumacılık da çok yaygındır. Doğal ham maddelerin ve bu zanaat için geliştirilmiş terminolojinin bulunması dokumacılığın bu topraklarda ortaya çıktığı sonucuna varmamızı sağlar. Hakas dokuma makinesi (sahçan tübel) yapı olarak tek iplikli (küzüg) ve elle hareket ettirilen iskelet ayırıcısıyla (adırğa) yatay tip makinelerdir. Makine çadırın zeminine kurulur. İskeletin ipleri birbirinden iki üç metre mesafede çakılmış iki kazığa bağlanır. İskelette elli iplik vardır. Dokunan kumaşın genişliği 25 cm'ye eşittir. Bir avcı gömleği (sabır) için gerekli olan yani 6–7 metrelik kumaşı dokumak için 10 gün harcamak gerekir. Hakaslar, “ozan” ısırgan otu kumaşı; “sabır” kenevirden yapılan keten bezi; “kiden” keten bezi; “taar” yarı yünlü kumaş ve “sikpen” çuha dokurlar (Butanaev, 2001: 34).

Genel olarak Altay demircilerinin mesleklerinde oldukça usta oldukları bilinir. Özellikle demirir çelikleştirmekte büyük maharet sahibidirler. Bu nedenle Altay bıçakları, Rus bıçaklarından daha çok tutulur. Demirciler oyma bıçağı, ilbek, balta, çakmak ve tüfek yaparlar (Seymen,1980: 23; Kafesoğlu, T.D.E/I: 216). Çin kaynaklarına göre Yenisey'in yukarı bölgelerinde eskiden beri demir cevheri toplanırdı. Abakan civarında

da yüksek vasıfta mıknatıs ve Tuba ırmağı boyunca demir cevheri bulunuyordu (Kafesoğlu, T.D.E/I: 216).

Hakaslarda ilkel şekilde demir işleme işi 18. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir. Demirciler, bıçak, hayvanlar için damga, kök kazmak için “ozop” denilen aletler, abıl vs yaparlar. Hakaslar, 19. yüzyıla kadar maden cevherlerini kendileri çıkartırlar ve usta demir dökümcüleri sayılırlardı. İ.G.Georgi, Beltır ve Şorların eskiden beri demir dökümü yapan demirciler olduğundan bahseder. Ancak yakınçağda demircilerin sayısında azalma görülmektedir. En iyi ustalara “hıdaz uzı” yani Çin ustası denir. Bu isim, Sayan-Altay demirciliğinin güney kökenli olduğu düşüncesini akla getirmektedir (Butanaev, 2002: 35–36).

BÖLÜM 3: HAKASLARDA YAŞAYIŞ, KÜLTÜREL VE SOSYAL HAYAT

3.1.Hakas Dini

Hakaslar kendilerinin kabul ettiği isimle “Akçağan” dinine mensupturlar. Akçağan, Aktanrı anlamına gelmektedir. “Gök”olarak tabir edilen rengin Hakaslarda “Ak” sözü ile aynı anlamda kullanıldığı bilinmektedir. “Gökbörü” sözünün Hakaslarda “Akbörü” olarak kullanılması bunu göstermektedir. Buna göre Hakasların “Akçağan” dini olarak kabul ettikleri inancın diğer Türk halklarında görülen “Göktanrı” inancı ile aynı şey olduğu kabul edilebilir (Deliömeroğlu,1997: 1579).

Hakaslar kâinatın üç bölümden oluştuğuna inanırlar. Üstte”Çağan Çiri”(Tanrı yeri) denilen dokuz katlı gök vardır. Göğün en üstünde ‘Akçağan’ veya kendi ifadeleriyle “Huday Çağan” oturur (İnan,1972: 35). Burada Akçağan dini inanışlarında kullanılan “Huday” tabirinin Farsça “Huda” kelimesinden geldiğini belirtmekte fayda vardır. Bu durum Hakasların tek tanrı inancına sahip olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Deliömeroğlu,1997: 1580). Akçağan bütün Çağan Çiri’nin tek hâkimidir. Diğer katlarda ise Akçağan’ın yardımcıları vardır. Bu yardımcıları iyiliği temsil eder ve her birinin ayrı görevleri vardır. Bunların bir kısmı toprakla bir kısmı bitki ile bir kısmı da diğer tabiat olaylarıyla meşgul olurlar. Bu yardımcıların en ünlüsü Umay’ dır¹. Umay çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıdır. Umay inancına Yakutlarda da rastlanır. Yakut inanışlarına göre “Ogo imita” denilen bir ruh vardır. “Oga imita” “çocuk ımısı” demektir. Bu “İmi” bir kuş şeklinde çocuğun başı üzerinde öter ve bununla çocuğun nesli bereketli olacağını haber verir. Yakut mitolojisindeki “İmi” ruhunun Umay olduğu kesindir (İnan, 1972: 35).

Hakas inançlarında Akçağan’ın diğer bir yardımcısı olarak Ayzık görülür. Ayzık namuslu kadınların ve temiz erkeklerin yardımcısıdır (Deliömeroğlu,1997: 1580). Ayzık bereket ve refah sağlayıcı dişi ruhlar zümresine denir. Ayzık ‘kut’denilen nesneyi ana rahmindeki bebeğe üfleyerek can verir ve hamile kadınlar daima onun himayesi altında bulunur. Kısır kadınlar çocuk vermesi için Ayzık’a dua ederler. Gebe kadınlar

¹ Umay adına Türk edebiyatında ilk defa Orhun Yazıtlarında rastlanır. Kültegin yazıtında: “Umay” gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kül Tekin er kahraman adını alır” şeklinde geçer (Ergin.1996: 72).

doğumları yaklaştığı vakit evlerini temizler ve çocuklara şefkat gösterirler. Böylece Ayzık'ı memnun etmeyi düşünürler¹ (İnan, 1972: 38).

“Çaltırh Çayıçı”denilen yardımcı ise şimşek çaktırarak yeryüzünü kötülüklerden temizlemekle mümkündür (Deliömroğlu,1997: 1580) Çaltırh Çayıçı denilen şimşek tanrısı kötü ruhları takip eder, onları saklandığı yerlere ateşini gönderir ve yıldırım düşer. Yıldırım düşen yerlerden bir parça alınıp saklanırsa, o yere kötü ruhlar giremez (İnan,1972: 30).

Bütün dağ efendilerinin efendisi “Hubay Han” denilen tanrı idi (Butanaev,1995: 38–39). Zaten eski Türkler yüksek dağ tepelerinin gökyüzüne yakın olmasından dolayı, dağları tanrı makamı olarak görürler. Her boyun ve her oymağın kendine mahsus ıduk² dağı bulunduğu gibi büyük birliklerin ortak kutsal dağları da vardı. Bu dağlar adına ayinler yapılırdı. Dağ ayinleri, Kaç ve Beltır boylarında “tigr tayı” (gök kurbanı), Sagaylarda “tag tayanı” (dağ kurbanı) adını alır. Sagayların dağ ayinleri her üç yılda bir dağ tepesinde yapılır ve kurbanlar kesilir. Ayine kadınlar giremez³. Misafirlerin ayine kısrağ ile gelmeleri yasaktır. Herkes törene evinde yaptığı rakıyı (arağı) getirir. Kurbanların boğazı kesilmez, karınları yarılr, yürekleri çıkarılır, deri ve kemikleri ateşte yakılır sonra şaman ayini başlar (İnan,1972: 54).

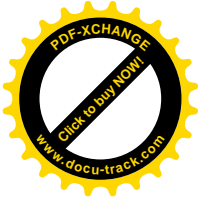
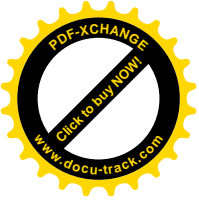
Hakas inançlarında ateş ve onun efendisi ot inezi önemli idi (Butanaev,1995: 39). Şamanistlerin yaptığı her törende mutlaka ateş bulunur, kurbanın bir parçası önce ateş ruhuna sunulurdu. Beltırların dağ töreninde ateş, ayinin merkezini teşkil etmektedir. Ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar (İnan,1972: 68–71).

¹ Ayısıt çıkarma teşyi töreni şöyle yapılır: Doğumdan üç gün sonra ayısıt hatun tangrıyı teşyi ederler. Yakın komşular, bilhassa kadınlar, toplanır. Hanenin sol tarafından, yani kadınlara mahsus kısmından, bir çukur kazıp “son”u gömerler. Çukurun çevresine ağaç kabuğundan yapılmış küçük üç çadır yaparlar ve bunları erkeklere göstermezler. Küçük çadırlara ateş sokarlar. Kayın ağacı kabuğundan sığın, geyik, güneş, ay resimleri ve küçük yay ve üç tane ok yaparlar. Sığın ve geyik resimlerini ateşin yanına korlar. Sonra bu resimleri oklarla atıp ateşe düşürürler. Kabuktan yapılmış küçük çadırları da ateşte yakarlar. Ateş sönmek üzere iken kadınlar bir daire teşkil ederler ve avuçlarını yağlarlar. Hepsi birden el çırpmağa, alkışlaya başlarlar. Bu anda hepsinin birden kahkaha atıp gülmeleri gerekir. Gülmek için önce kendilerini zorlarlar; yüzlerine yağ ve kurum sürerler. Birden hepsi gülmeğe başlarlar ve:

—Doğum tanrısı hatun, ye! diye bağırlar. Aralarında bir genç kadın kahkaha atarak gülerse “ayısıt buna girdi. Çocukları çok olacak” derler. Bu törenden anlaşılıyor ki “son” çocukların koruyucusu olan ayısıt (eski Türklerde Umay) ın timsalidir (İnan, 1972: 38).

² Kutsal mukaddes

³ Beltırlarca mukaddes sayılan dağa bir kadın muhalefet ederek çıkmış, bundan sonra dağın kutsiyetinin kaybolduğuna inanarak o dağda ayin yapmayı bırakmışlardır (İnan, 1972: 55).

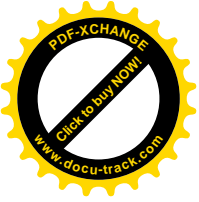
İkinci bölüm yeraltı dünyasıydı. “Ayna yeri” denilen bu bölümü yedi tane tanrı yönetiyordu. Bunların başında “Yerlik Han” veya “Çinez han” vardı. Bunlar kötülük ile ilgili idi Yerlikler, sürüngenleri, böcekleri, geçilmez dağları, hastalıkları oluşturmuşlardı. Yeraltı dünyasının tanrıları arasında Yerlik Han’ın kendi çocukları, oğlu İtker-Molat, kızı Uçam Tolay vardır. Kötü ruhların idarecisi Üzüt Han’dı. En üst katta ise günahlı insanları cehennemde azaplandırıran Tamı Han bulunuyordu (Butanaev,1995: 38).

Ortada ise “Künnig Çir” insanlar yaşamaktadır. Künnig Çir iyilik ve kötülüğün karşılaştığı yedir. Bu savaşta insanların en yakın yardımcıları Şamanlardır. Şamanlar¹ onları kötülüklerden, hastalıklardan korumaktadır. Orta dünyanın batısında güneşin battığı yerde Şamanların efsaneli patriğinin, Adam Han’ın sarayı bulunmaktadır. Yeni başlayan, şaman ihsârını alabilmek için mutlaka onun karşısına çıkmalıdır. Adam Han’a giden yolda önce Kormes Han, gelenlerin şamanlık yeteneğini kontrol ederek Adam Han’a gitmelerine izin verir. Şaman adayı “Çağan Çir”inde altıncı katta bulunan “yardımcı” tarafından seçilmekte ve onlara “töz” verilmektedir. Töz, Şamanlık yeteneğidir ve nesilden nesile aktarılır. Kormes Han’dan izin alan aday, şaman olmak için çalışmalı ve tecrübeli bir şamandan (Pastaan Paba) eğitim almalıdır. Bu eğitim üç ay sürmektedir. Şamanlar, hem hekim hem de rahip görevlerini yaparlar. Hastaları evlerinde tedavi ederler (Butanaev, 1995: 39).

Şamanizm, günümüzde Rusya’da yaşayan Türkler arasında özelliklerini korumaktadır. Şamanizm, tipik olarak Sibiry ve Orta Asya’ya özgü bir dinsel olgudur. Terimi bile Rusça aracılığı ile Tunguzca “şaman” sözcüğünden gelir (Eliade, 1999: 22). Dinler tarihi ve oryantizm araştırmalarıyla ünlü M.Eliade, Şamanizm konusunda şunları belirtir (1997: 259): *“Doğrusunu söylemek gerekirse Şamanizm bir din değildir. O ancak, gayesi benzer olmakla birlikte görünmeyen ruhlar âlemiyle irtibat kurmak ve beşeri faaliyetleri yönetmede bu ruhların desteğini elde etmek olan vecdi ve tedavi ile ilgili metotlar bütünüdür. Şamanizm terimi Tunguzcadır ve “büyücü” mânâsına gelir”*.

Barthold, Türklerin Şamanizm inancı konusunda şunları belirtir:

¹ Eski Türklerde “şaman”a “kam” denirdi. Şaman (kam), şamanistlerin inancına göre, tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma yeteneğine sahip kişidir. İnsanlar ruhların ne istediklerini bilemezler. Bunları ancak gücünü yine ruhlardan alan şamanlar bilirler (İnan, 1972: 72).

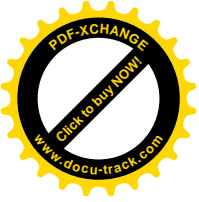
“Şüphesiz Tukyü Türkleri (Kök Türkler) Şaman idiler. Bununla beraber genellikle Türk dilinde şaman kelimesine karşı kullanılan kam kelimesi anıtlarda hiç kullanılmamıştır. Yenisey Yazılarında ise “Tengri” kelimesi ile beraber bir de “Bel” kelimesine rastlanır. Kuşkusuz bu da Şamanların saygı duydukları ruhlardan (cinlerden) biri olmalıdır. Fakat Orhun Yazıtlarında bu kelime yoktur. Ancak, Kül Tigin’in, anası İl Bilge Hatun’u Tanrıça Umay’a benzetmesi, ayrıca Yenisey Yazıtlarında Şamanların saygı duydukları “Bel” kelimesinden söz açılması genel anlamda Şamanist izlere rastlanıldığını açıkça göstermektedir. Bu ise, bize hiçbir vakit, Eski Türk dininin bir Şaman dini olduğunu ispatlamaz, tersine Türklerin “Tek Tanrı” düşüncesine inandıklarını gösterir (Türkdoğan,(?): 289–290).

Ziya Gökalp’in Türk halklarının inançları konusundaki fikirleri de bu doğrultudadır. Ona göre, Şamanizm Türklerin dini değildir, sadece büyücülüktür (Gökalp, 1976: 40-41). Böylece Şamanizm, Türklerde bir din olmaktan ziyade büyücülük, hastalara şifa verme ve kötülüklerle savaşmak gibi insani ihtiyaçlara cevap veren bir inançlar kümesi olarak görülmektedir (Türkdoğan,(?): 287).

Şamanlık öğrenmekle elde edilemez. Şaman olmak için bir şamanın neslinden olmak gerekir. Kimse şaman olmak istemez. Ancak ölmüş bir şamanın ruhu şaman olacak torununa musallat olur ve onu şaman olması için zorlar. Şamanlığı kabul etmez ise delirir. Şamanlar, sinirli ve melankolik tavırlar içindedir ama her şeye rağmen şaman olmaya karar vermiş namzet, tecrübeli bir şaman tarafından eğitilir. Genç şamanın mesleğe girmesi törenle olur (İnan,1972: 76).

Ancak Hakas Şamanizm gelenekleri Sovyet döneminde devlet tarafından baskı altına alınmıştır. Hakas Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte kamusal seanslarla ve Hakas Şamanları örgütü ile Şamanizme karşı büyüyen bir ilgi vardır (Anderson,T.A/XX: 203). Sovyet rejiminin Şamanizme karşı başlattığı baskılara bir tepki olarak Altaylıların “Ak Yang”, Rusların ise “Burhanizm” dedikleri içinde Lamacılığın etkileri görülen bir inanç sistemi ortaya çıktı. Burhanizm¹, kamılığı yasaklayarak Şamanizmin hiyerarşik düzenini

¹ Burhanizmin peygamberi Altay şamanistlerinden Çet Çelpen adlı orta halli bir Altaylı idi. Karısı ve 14 yaşındaki üvey kızı ile birlikte yaşıyordu. Ust-kan kasabasından 20km mesafede ormanlık bir dağda ibadet ediyor, yanına gelenlere dinini anlatıyordu. Bunun talimatına göre kanlı kurbanlar yasaktı. Ancak yılda bir defa kuzu kesilebilirdi. Ruslarla beraber yemek yemek ve onlardan dost edinmek yasaktı. Kamılar şeytana tapan günahkârlardı. Onların davullarını, cübbelerini, külahlarını yakmak ve onları tövbeye mecbur etmek gerekti. Tanrılara hoş kokulu otların dumanı, süt, şarap ve kıymız gibi saçılar kurban yerine geçtiği öğretilirdi. Altaylılar bu dini kabul edip tövbe ederlerse “akboz atlı Oyrat Han” gelip Altaylıları Rus mezâliminden kurtaracaktı. Rus parası yerine Çin parası tercih edilmelidir. Altaylı peygamber bu talimatları çok güzel konuşan üvey kızı aracılığı ile tebliği ediyordu. Bu genç kızı dinlemeye binlerce kişi geliyor ve bu dini kabul ediyorlardı. 1904’de bir bahar ayininde binlerce Altaylı yine bu kızın vaazını dinliyordu. Bu esnada hazırlıksız olan bu topluluğa Rus kuvvetleri saldırdı.

ortadan kaldırmayı hedefliyordu; Şamanizmin ıslah teşebbüsleri içindeydi (Kalafat, 2004: 128; İnan, 1972: 201). Ancak, Sovyet rejiminin çabaları sonucu çok fazla bir varlık gösteremedi.

Hakasya topraklarının Ruslar tarafından işgalinden sonra 18. yüzyılda yoğun bir Hristiyanlaştırma faaliyeti başladı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hakas halkı, işgale uğrayan tüm diğer halklar gibi resmen ortodoks oldular. Ancak Hristiyanlık onların iç dünyasına hitap edemedi Hakaslar resmen Hristiyan olsalar da Şamanist geleneklerini sürdürmüşlerdir (Deliömeroğlu,1997: 1580). Yaşar Kalafat, Altaylara yaptığı gezideki izlenimlerini yazdığı kitabında bir Altaylının söylediklerini nakletmiştir: “*Biz Altay Türkleri, Rus ve Hristiyan olmadığımızın bilinmesini istiyoruz. Biz Musevi de değiliz. Biz Altay dağlarında yaşayan ve unutturulmak istenilen, çağdaş bir dine mensup Türk soylu bir halkız. Batılıların Şamanizm dediği Kam Dini inancına mensubuz. Kamlık ata ruhları esaslı bir dindir. Bu özel inanca göre atalarımızın ruhu bize güzel bir güç verir*” (Kalafat, 2004: 93).

3.2.Hakas Dili

Dil bakımından Türk boyları kuzey, güney, merkez (veya orta) ve doğu olmak üzere dört gruba ayrılır¹. Tomsk ve Yenisey vilayetlerinde yaşayan Tatarlar² Kuzey Moğolistan’da oturan Urayhanlar, İrkutsk vilayetinde oturan Karagaslar ve Yenisey ile Yakut vilayetlerinde oturan Yakutlar, Kırgıs-Kazaklar ve Dağ Kırgızları doğu kolunu teşkil etmektedir (Katanov, 2000: 223).

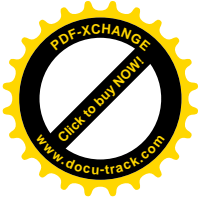
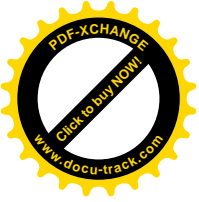
Böylece Hakasların kullandığı dil “Doğu Türkçesi” öbeğine girmektedir. Anadolu’da kullanılan Türkçe’ye göre bir takım değişiklikler gösterir:

· Bütün kelimeler sessiz konsolla başlar. Mesela: baba, baş, bir, dağ, daz, dört göz, güz kelimeleri “paba, pas, pir, tag, tas, tört, köz, küz” şeklinde teleffuz edilir.

Peygamber ve âilesi tevkif edildi. Rus askerleri Altaylı buhanistlerin mallarını yağma ettiler. Böylece bu din hareketi bastırılmış oldu (İnan,1972: 202).

¹ Ob Nehri kıyısında yaşayan Tatarlar, Kuzey; Tavra Yarımadası’nda yaşayan Tatarlar ile Balkan Yarımadası, Küçük Asya (Türkiye), Filistin ve Afrika’nın kuzeydoğu bölgesinde yaşayan Türkler ve İran, Kafkasya’da yaşayan Tatarlar, güney; İdil Nehri boyunca, Rusya ve Çin Türkistan’ında yaşayan Tatarlar, Türkmenler, Karakalpaklar ve Özbekler merkez veya orta kolunu teşkil eder. (Katanov, a.g.e s.223)

² Asya’da yaşayan bütün Türk boyları, Filistin ve Anadolu’daki Türkler hariç Tatar olarak bilinir.

- Diğer Türk lehçelerindeki “ş” den “s” ye dönen ses, iki seslik arasında “z” olur.
- Sözün ilk sesi olan “y” daima “ç” olur. Mesela: yılan, yaz, yol, yok kelimeleri çok, çol, çaş, çılan şeklinde telaffuz edilir.
- Sessiz iki seslik arasında daima sesli olur. Mesela: ata, öküz, dokuz, atası kelimeleri ada, ögüs, togıs, adazı şeklinde telaffuz edilir.
- Kelime eski Türkçede “g,ğ” ile biten lâhikalar ve bazı kelimeler haricinde sessiz konsollarla biter. Mesela: tuz, kız, dokuz kelimeleri tus, kıs, togıs telaffuz olunur.
- “T” sesiyle başlanan lâhikaların “T” sesi sessiz konsonlardan sonra “t”; “n, m,ng” konsonlarından sonra “d” olur; vokallerden ve “r”den sonra “T” değişmez (mesela: taşlar, taşlı, kuyruklu, atlı, mallı, atalar, karalar, tatarlar, kamlar kelimeleri tastar, tastı, kuzruktug, attıg, maldı, adalar, karalar, kanar, tadarlar, kamnar telaffuz olunur.
- Eski Türkçedeki “d” sesi diğer Türk lehçelerinde “y” olmuştur; (adgır, kurduk kelimelerinin aygır, kuyruk olduğu gibi). Hakas Türkçesinde ise “z” olmuştur (bazı kelimelerde fonetik icabı “s” olur.)
- Eski Türkçedeki “ç” sesi bazı ağızlarda “s” olur (üç=üs gibi) (İnan,1968: 52-53).

Katanov, türk boyları arasında eskiden beri altı alfabenin (Runik, Suriye, Arap, İbrani, Ermeni ve Yunan alfabeleri) kullanıldığını ancak Hakasların da içinde olduğu Tomsk ve Uranhay gibi Türk boylarının alfabelerinin olmadığını söyler (Katanov, 2000: 221).

Hakasya ve Yenisey Bölgesinde üzerinde Türk dilinde yazılar olan dikilitaşlar bulunmuştur. Dikilitaşlar üzerindeki sembollerin Türk kökleri olduğu belirlenmiştir (Anderson, T.A/XX: 201).

Bugün konuşulan Hakas dili üç ana lehçeden oluşur. Kaçha, sayga ve kızıl Rusça ve Moğolcanın etkisi cümle yapısında oldukça telafuz edilmiş. Bazı eski kelimeler ise Yenisey ile ilişkiyi göstermektedir (a.g.e: 201). Türk boyları hayat tarzlarına göre yerleşik, göçebe ve yarı göçebe kabileler olarak ayrılırlar. Türk boylarındaki yaşantı tarzlarının farklılığı söz konusudur. Göçebe, yerleşik veya yarı göçebe yaşam tarzları, geçim kaynaklarının farklılığı ile ilgili olduğu kadar yabancı unsurlarının da etkisi vardır. Bu etki sade günlük hayata değil dillerine de yansır. Batı Türklerinin dilinde

Arapça ve Farsça, Moğolistan ve Zorbagatay yakınlarında oturan boyların dilinde Moğolca ve Monçurca, Rusya ve Sibiryada oturanların dilinde ise Rusça kelimelerin olması bununla ilgilidir (Katanov, 2000: 222).

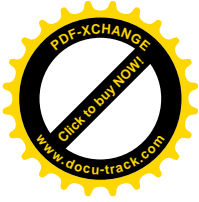
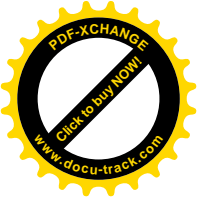
Hakaslar çarlık döneminde Rus alfabesini kullanmak zorunda bırakıldılar. Hakas edebi dili 1922’de Kaça ve sagay lehçelerine dayanarak ancak üç ana lehçeden kelimeler alınıp birleştirilerek oluşturulmuştur. Bu dil ortografi altı harfle Rusça’dan ayrılan Kiril alfabesine (Hakas Çin) dayanır (Anderson, T.A/XX: 201). Hakaslar Sovyet döneminde Rus alfabesini bırakıp Latin alfabesine geçmişler ancak 1939’dan itibaren tekrar Rus alfabesi kullanmak zorunda kalmışlardır (Deliömeroğlu, 1997: 1573).

Tablo 3: Hakas Türkçesinde Sayılar

Hakas Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Hakas Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Hakas Türkçesi	Türkiye Türkçesi
bir	bir	segiz	sekiz	altan	altmış
iki	iki	dokuz	dokuz	hitton	yetmiş
üs	üç	on	on	Sigiz on	seksen
			yirmi	doguz	
dört	dört	yihibitgı	bir	on	doksan
bis	beş	otuz	otuz	hüz	yüz
alti	altı	hırırh	kırk	hüz yuz	Bin

(<http://.turan.tc/turk/hakasya/hakasya.html>.08.06.2005).

Hakas dili, Türk dillerinin Oğuz- Uygur grubunun doğu Hun dalına aittir ve diyalektleriyle birlikte (Kızıl, Kaçın, Sagay, Şor ve Melet) farklı bir Hakas alt grubunu oluşturmaktadır. Farklı diyalektlerde konuşan kişiler aralarında rahatlıkla anlaşabilirler. Hakaslar 20. yüzyılın başlarına doğru ana dillerini neredeyse tamamen korumuşlardır (Butanaev, 2002: 68–69). Hakasların yaşadıkları Minusin Vadisi’nde bulunan aşılması zor Sayan Dağları Hakasça’nın korunmasını sağlamıştır (Deliömeroğlu, 1997: 1573).

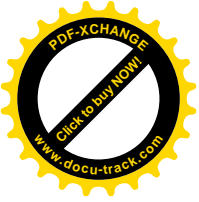

1910 yılındaki verilere göre Hakas halkının %31'i Rusça bilir. Ruslarla Hakasların karışık olarak yaşadıkları bölgelerde bu oran %100'e kadar yükselmektedir, bazı bölgelerde ise, örneğin Tey nehri civarında %9.9'a kadar düşmektedir. Çok kapalı yaşayan kadınlar neredeyse hiç Rusça bilmez. Mesela, bütün Askiz bölgesinde kadınların ancak %7'si Rusça bilir. 20.yüzyılın başında 9 Hakas aalında (Ust' – Abakan, Askiz, Ust' – Yes', Senyavino, Çarkov, Ust'-Çul, Ultı, Fırkat, Çebaki) derslerin sadece Rusça olarak verildiği “yabancılar için okullar” vardır. İşçi halk genel olarak okuma yazma bilmez. 1890 yılında 30 bin Hakas arasında Rusça okuma yazma bilen 400 civarında kişi vardır, bu da ancak %1.3'ünü oluşturur. 1909–1910 yılları arasında okuma yazma bilen ve eğitim görenlerin sayısı 1237 olmuştur, bu da halkın %3.9'unu oluşturur. Hakaslarla yan yana yaşayan Ruslar sadece Hakasça'yı değil onların âdet ve geleneklerini de çok iyi bilirler.(Butanaev, 2002: 69).

Abdülkadir İnan, Hakas Türkçesi ile Anadolu Türkçesini karşılaştırmış ve birkaç örnek vermiştir: Ada (ata, baba), ice, ene (ana), karıdas (karındaş), aksır, azgır (aygır), azak (ayak), inek (inek), müüs (boynuz), çoort (yoğurt), paar (karaciğer), öpke, ökçe (akciğer), talay (deniz), tengiz (deniz), suğ (su, ırmak), tağ (dağ), çer (yer), sös (söz), büzük (büyük), ulug (ulu), irak (uzak), kizi (kişi), as (aş, yemek), azıg (ayı), töl (döl, oğul, evlad), sagıs (fikir), alıg (ahmak), el (memleket, vatan), çurt (yurt), par (var), çok (yok), ot (ateş, nebat), ay, kün (ay, gün), çıl (yıl), çılkı (at sürüsü), tas (kel, daz), ızık (mübarek, mukaddes) (İnan, 1968: 53).

Sagayca cümleler:

Azım as poldu, pazım tas poldu.....Aşım az oldu, başım kel kaldı (fakir olunca hakir oldum)
Söögü çok kizi polbas, ülgüzü çok ödik polbas.....Soyu yok kişi olmaz, örneği yok edik olmaz.
Temir pozla kıska kes, agas polza uzun kes.....Demir olsa kısa kes, ağaç olsa uzun kes.
Akçamı kara künge çıg.....Akçamı kara güne yığ (kara gün için topla)
Kizi polsa attıg polar, kiyik pozla tüktüğ polar.....Adam olsa atlı olur, geyik olsa tüylü olur.
Alıg kizide sagıs çok.....Ahmak adamda akıl yok
Pusta pugday unum çaydım.....Buzda, buğday ununu yaydım.
Çar altında çarımdık ipek çadır.....Yar altında yarım ekmek duruyor.
(a.ge: 53-54)

Hakasya'da devrim dönemine kadar sadece 9 köyde Rusça eğitim veren okul vardı. Bu okullarda Hakasça ve Hakas kültürüne yönelik herhengi bir eğitim verilmiyordu. 1924'den sonra Hakas ders kitapları çıkarılarak Hakas Türkçesi ile eğitim başlatıldı. Bugün Hakasya'daki okulların çok az bir bölümü milli özellikler taşımakta; ancak ilköğretim kısmında Hakas Türkçesi kullanılırken daha sonra Rusça eğitime devam edilmektedir. Günümüzde Hakas Türkçesi kırsal kesimlerde konuşulurken, şehirli insanlar daha çok Rusça Konuşmaktadır (Butanaev, 1995: 39).

3.3.Hakas Müzik ve Destanları

Hakasların zengin müzik ve şiir gelenekleri meşhurdur. En ünlüsü “Altın Arığ” olan 250'den fazla uzun kahramanlık destanları vardır. Altın Arığ, uçurumda doğan üç nesil tanrılar arasındaki babasının sözünü dinlemeyen bir kız çocuğundan kaynaklanan talihsizliğe karşı mücadelenin hikâyesini anlatır. Bu destanlar daha çok bir müzik aleti kullanılarak boğazdan söylenir (Anderson, T.A/XX: 202).

Hakasların en yaygın müzik aleti ise “çathan” dır. Çathan ve kahramanlık menkıbelerinin gırtlaktan söyleniş biçimi olan “hay” Ocen-beg efsanesine göre Kırgızlar'dan alınmıştır. Hay, Hakas türkü kültürünün en belirgin türüdür ve mutlaka çathan eşliğinde söylenir. Hakaslar'ın gırtlaktan şarkı söylemelerine Rus edebiyatında ilk kez 1831 yılında İ.Pestov'un şiirinde rastlanır. Başlangıçta hayın kutsal bir anlamı vardır ve mitlere göre Hakasların atalarının türedikleri dağ-ezi yani dağ ruhlarıyla iletişim kurma aracı olarak kullanılmıştır. İnanışa göre dağ ruhları kimse görmeden haycıların yanına gelir ve haycıların şiirlerini büyük bir zevkle dinlerlermiş. Hayın ilk kez ortaya çıkış tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yoksa da bunun savaşta düşman üzerinde psikolojik etkisi olabileceği düşünülerek Kırgız Devleti öncesinde 6. ve 13. yüzyıl arasında olabileceği mümkündür (Butanaev; 2001: 94–95).

Çathan adlı müzik aleti, uzun oyuk kutudan iki ucu koçların boynuzları gibi eğik şekildedir. Üst tarafta koç bağırsağından veya telden 7 veya 9 tane tel çekilir. Efsanelere göre eski zamanlarda sihirli çathan yedi gözsüz dizlere aitmiş, ancak zeki bir çocuk çathanı onlardan çalmış ve böylece bu alet Hakas halkına gelmiş (Butanaev,1995: 38). Destanın okunması esnasında müzisyenlerin dizleri üzerinde duran arp benzeri çathan gösteri sırasında çalgıcının tonu değiştirmesini sağlayan her telin altındaki hareket ettirilebilir köprülerden dolayı emsalsizdir. Melodilere bir ağız çalgısı olan khomys da

eşlik eder (Anderson, T.A/XX: 203). Prof.B. İ.Tatarintsev, Sayan-Altay Türklerinin gırtlaktan şarkı söyleme fenomenini 16.ve18. Yüzyıllarda etnosların şekillenmesiyle birlikte ortaya çıkan kültürün daha genç dönem bir ürünü olduğunu düşünmektedir. Hakas hayı, hırıltılı tek sesli melodilerle icra edilmektedir. Bu da Hongoray merkezli özel bir şarkı kültürünün olduğunu doğrulamaktadır (Butanaev, 2001: 95).

Hay kelimesi,¹ boğaz, gırtlak şarkısı; göğüsten çıkarılan boğuk ve makamlı ses mânâlarına gelmektedir. Bu tip destan söyleme usulü Hakaslarla beraber bütün Altay Türklerinde de uygulanır. Destanlar iki şekilde icra edilir. Anlatım (icra) ve hay (gırtlaktan okuma). Destanın hay tarzında okunması son derece zordur. Bunun için geleneğe uygun gırtlaksı bir ses gerekir; bu sesin elde edilmesi ise uzun yıllar egzersiz yapmayı gerektirir (Bekki, T.A/III: 569). Bu konuda N.A.Baskakov şunları söyler:

“Destanların icrasında haycı tarafından iki değişik ses aynı anda çıkartılır. Yani destanlar aynı anda çıkartılan iki sesle icra edilir. Seslerden ilki gırtlaktan monoton yani boğuk bir şekilde çıkarılırken ikinci ses dudaklar vasıtasıyla değişik bir melodik yapıda çıkartılır. İkinci sesin karakterine uygun olarak üç değişik ses daha çıkartılır. Bunların birincisi, küülep kaylamak denilen ikinci ses hafif vızıltılıdır. İkincisi kargılap kaylamak denilen bu yapıdaki ikinci ses tıslama, fışırıtı, yılan ısıığı gibi çıkartılır. Diğerleri ise sığırtıp kaylamak denilen ikinci ses flütün sesini hatırlatır bir tonda çıkartılır (Bekki, T.A/III: 569).

Hakas destanları uzunluğu ile ünlüdür. Bazıları o kadar uzundur ki söylenmesi birkaç haftayı alır. Eğer sanatçı okuduğu destanın sözlerini unuttur, karıştırır veya söyleyemezse o zaman inançlarına göre ömrü kısılır. Destanların sanatçı tarafından özel tarzda yani tabiat dışı sesle söylenmesi, olağan dışı olayları daha iyi hissetmek ve hissettirmek içindir (Butanaev,1995: 37). Bu konuda şöyle bir hikâyeye anlatılır: “*Kan Oozı adlı yerde Anike adlı bir kayçı Altay-Buuçay destanını söylerken destanın bazı bölümlerini unuttur. Bu sebeple destan kahramanı Altay-Buuçay Anike'nin rüyasına girerek onu kamçılar. Bu olaydan kısa bir süre sonra ölen Anike'nin ölüm sebebini halk onun gördüğü bu rüyaya yormuştur*” (Bekki, T.A/III: 569).

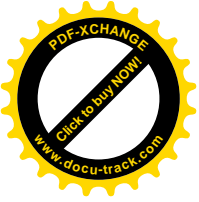
¹ Hay kelimesinin “kay” şeklinde telaffuzu da kullanılır.

Bütün Altay-Türk kahramanlarında olduğu gibi Hakas destanlarında da genellikle kahramanın yeryüzündeki kötü niyetli hanlar veya bunların bir ölçüde ilişkide buldukları yeraltı dünyasının hâkimi Erlik ve avanesi ile olan mücadeleleri anlatılır. İ.V.Puhov, “Altay Kahramanlık Eposu” adlı çalışmasında Altay kahramanlık destanlarında işlenen konuları; kahramanların ucubelerle olan savaşı, kahramanın Erlik ile mücadelesi, kahramanın evlenme elçiliği, yabancı hanlarla mücadelesi ve zalim hanla mücadelesi şeklinde ayırır. Burada bahsedilen konuların her biri herhangi bir destanın ana konusu olmayıp, destanlarda diğer konularla birlikte işlenir (a.g.e: 571). Radloff, Altay-Türk destanlarını derleyerek masalımsı bir tarzda yazmış ve Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatları adlı eserinde yayımlamıştır (Radloff, 1999).

Altay-Türk geleneklerine göre kayıcı olabilmek için rüya görmek gerekir. Destan kahramanı kayıcı adayının rüyasına girerek destanı öğretir. Destanları okuyan sanatçıların kullandığı bir terennüm düzeni ve tekniği vardır. Haycılar, okumaya başlamadan önce topşuur¹ denilen bir müzik aleti çalarlar. Bu bir ölçüde destanın giriş kısmıdır. Bu giriş kısmı o andaki dinleyicilerin durumuna göre uzun veya kısa olabilir. Giriş kısmı atlanarak direk destana geçildiği de olur. Haycı giriş müziğini çalarken bir yandan da kendi sesini ayarlayıp topşuurun notasına uydurur ve “oy, iy, ey” gibi sesler çıkararak hem müzik aletinin sesine eşlik eder hem de kendi konsantrasyonunu sağlar. Haycı dinleyicilerin dikkatini toparlamak için “Altay eezi”nin de orada destanı dinlemekte olduğunu söyleyerek ona, hem şükranlarını sunar hem de güzel okumak için yardımını ister (Bekki, T.A/III: 569–570). Ünlü haycı A.G.Kalkin de Kan-Ceeren Attu Kan-Altın destanının başında topşuurunu şöyle över:

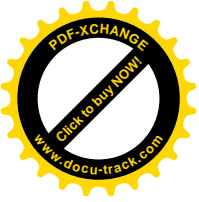
¹ Çam veya sedir ağacından yapılan yaklaşık 78cm boyunda ve telleri at kılı olan bir saz eşliğinde icra ederler. Altaylarda topşuurun menşesine dair şöyle bir efsane anlatılmaktadır: “Eski çağlarda karşılıklı iki dağda, iki bahadır yaşıyormuş. Bu dağları birbirinden ayıran coşkun bir nehir varmış. Dağlardan biri diğerine göre daha ulu imiş. Uzun bir süre bu iki bahadır dostça yaşamışalar. Ancak aralarında daha ulu olan dağa sahip olmak için münakaşa başlamış. İki bahadır bu anlaşmazlığı şöyle çözmeye karar vermişler: Bu karara göre nehrin üzerine birlikte köprü yapacaklar ve bu köprü inşaatı sırasında kim önce bir kadından söz ederse o, güzel dağa sahip olma hakkından mahrum olacaktır. Bir gün bu iki bahadır, yakınlarındaki bir çalılıktan müzik eşliğinde bir kadın sesinin geldiğini duymuşlar. Bahadırlardan biri kadın hakkında konuşmamak şartını unutarak “O, üy kiji” (O, kadın) diye bağırır. O anda büyük bir gürültüyle yıldırım çarpmış ve yeraltından uğultulu bir ses gelmiş. Bu gürültünün ardından yer yarılmış ve nehirle birlikte köprü de yerin derinliklerine geçmiş. Bahadırlardan biri dehşet içerisinde sesin geldiği tarafa koşmuş ve kaya üzerinde oturan bir kadın görmüş. Kadın elindeki musiki aletini bahadırın gözleri önünde kayaya vurarak parçalayıp ortadan kaybolmuş. Kadının musiki aletini vurduğu kayada onun izi kalmış. Bahadırlar kayanın üzerinde kalan izden faydalanarak topşuur’u yapmışlar (Bekki,T.A/III:578).

*“ Kutsal ağaç özünden
Yontarak yaptım topşuurumu
Bükülmüş rahvan at kılını
Kutsal ağaç sapına çektim
Topşuurumu elime aldım
Değerli malın kutsal kılından
Tellerini çektim
Oyna oyna oy topşuur
Seni inleyen kıllarıdır
Bilgelik destanını ben anlatayım
Bir de sözümü artırayım
Taze yüreğe haz versin
Büyük ulus sesimi duysun
Oturan ulus canlansın
Bilgili kişi söylesin
Uzun gece boyunca
Ulu kaycı kaylasın” (Bekki, T.A/III: 570).*

Haycı buna benzer bir girişten sonra sadede gelir. Başlangıç formeli olarak en fazla “Ozo ozo ozo çakta” çok çok eski zamanlarda ifadesi kullanılır. Bununla beraber, destanlara kahramanın yaşadığı yerin özellikleri, anne ve babası ile sahip olduğu at tasvir edilerek de başlanabilir. Altay-Türk destanlarından biri olan İrbis-Buuday destanına önce kahramanın yaşadığı yer, daha sonra sahip olduğu attan bahsedilerek başlanmıştır:

<i>Atlan altı taalaylu</i>	<i>Altmış altı denizli</i>
<i>Altın küler taygalu</i>	<i>Altın bronz dağlı</i>
<i>Cüs kool altın köldü</i>	<i>Yüz kol altın göllü</i>
<i>İrbis-Çookır atka mingen</i>	<i>İrbis-Çookır ata binen</i>
<i>İrbis-Buuday dep iyindü</i>	<i>İrbis-Buuday denen</i>

Katanur dep kiji cattı
T.A/III: 570)

Sağlam omuzlu kişi yaşıyordu (Bekki,

Kaycılar iyelerden öğrendikleri destanları olduğu gibi aktarmak zorundadırlar. Destanlara ekleme veya kesme yapamazlar. Birçok kaycı destanın sonunda bunu dile getirir:

Uzun bolordo kıskartpadım,

Uzun olsa kısaltmadım

Kıska bolordo uzatpadım

Kısa olsa, uzatmadım

Ulustan la ukkanım bu edi

Halktan duyduğum bu idi

Koşkon menin kojumagım çok

Benim ekleyecek bir şeyim yok

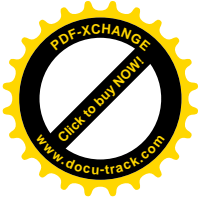
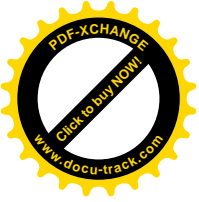
Korodoton menin şıltagım çok

Üzölmek için bahanem yok (Bekki, T.A/III: 570).

Hakaslarda dans etme sanatı eski avcılık ve hayvancılık dininden kaynaklanır. Çincece bu danslar dönme, pandomim ve hayvanların davranışlarına benzetme sahnelerini içerirdi. Hakasların şiir yazma tarzı ve şekilleri öbür Sayan-Altay Türk halklarındaki gibidir. Son uyağın olması genelde pek gerekmez ancak cümlelerin kurulmasında ilk aliterasyonun paralelliğın olmasını gerektirir. Hakaslar, vurarak çalınan, gürültü yapıcı, nefesli, yaylı olmak üzere sayısı 15'i bulan müzik aleti kullanır. Şamanların ayinlerinde kullandığı "tef" bu aletlerin en yaşlısıdır (Butanaev, 1995: 38).

3.4.Evlilik ve Kadın

Bir boyun üyeleri birbirleriyle kardeş (abıya) sayılırlar. Hakaslarda belirli ekzogami normları vardır. Baba tarafından olan akrabalık ilişkileri sıkı bir şekilde takip edilir. Akrabalık terminolojisine göre akrabalar anne ve baba tarafından, karı ve koca tarafından, büyük ve küçük olmak üzere kesin bir şekilde ayrılırlar. Aynı boydan olanlar arasında evliliğe izin verilmez ve boy ekzogami geleneğine uyulur (pir söök hıs alıspas).

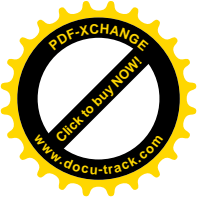

Bu boy normlarına uymayan sürgünle hatta ölümle karşı karşıya kalır. Örneğin, Borajul nehri vâdisinde (Orconikidzev bölgesi) Mun çathan tağ (Keder dağı) bulunur. Ekzogami geleneğine uymadıkları için genç bir çift burada öldürülmüştür. Soy isimlerinin oluşması ve yayılmasından sonra boy ekzogami kuralları yıkılmaya başlanır. Gelenek kanununa göre 19.yüzyılda aynı boydan veya baba tarafından yedinci göbeğe kadar kan bağı bulunmadığı hâlde aynı soydan gelen kişiler arasında evliliğe izin verilir. Hakaslar yedi kuşak boyunca kanın değişmesi (han alışan) gerektiğine inanırlar. 20.yüzyılın başlarına doğru evlilik yasağı beşinci göbeğe kadar inmiştir (Butanaev, 2002: 38).

Hakaslarda evlilik kız kaçırılarak yapılırdı. Başlık parası ise daha sonra ödenirdi. Kız ve erkek kaçacakları günü kendileri kararlaştırırlardı. Kız kaçırıldıktan sonra kızın babası bir grup atlı toplayarak peşlerinden giderdi. Onları erkeğin ane ve babası kıymız ve ekmekle karşılar: “Biz suçluyuz, hırsızlık yaptık. Artık sizin çocuğunuz bizim çocuğumuzdur. Başımızdı size aittir” derlerdi. Kızın rızası onaylandıktan sonra başlık parası konuşulurdu. Başlık parası alındıktan sonra kızın akrabaları arasında pay edilir, onlar da “inçi” denilen kızın çeyizine katkıda bulunurlardı. Başlık işinden sonra damattan “at çabaa” (at teri) bahşişi istenir, bu para da takibe katılanlar arasında paylaşılırdı. Kaçırılmadan bir ay sonra ise düğün yapılır, toyda kızlar saçlarını iki örgü yaparlardı. Günümüzde saç kısa olanlar yapay saç örgüleri takarlar (Deliömeroğlu, 1997: 1583).

Düğünlerde gelin ve damat, gözleri kapalı iken birbirlerine iki portakalın yarısını yedirirler. Bu gelenek, evlilikleri boyunca hayatı paylaşıp birleşeceklerinin bir göstergesidir. Tüm köy halkının katıldığı ziyafet ve toy yapılır. Damat evinin bir odası gelin için süslenir. Gelin ipekli kumaşlar ve tüllerle bezeli odaya getirilerek, görümceleri tarafından saçları iki taraftan atkuyruğu yapılır. “Saçon çıkın açtı” denilen bu âdet, gelinin o günden sonra iki kişi olarak yaşamına devam edeceğini simgelemektedir. Düğün süresince kazanlarda pişen pilav, çorba ve et, salatalar, meyveler, çay, araka ve votka sunulur (Kalafat, 2004: 126–127).

Halkın varlıklı kısmı arasında “söök nandirii” (boya geri dönme) adı verilen düal boy evliliği yaygındır. Bu evlenme şekli, kuzenlerin arasında evliliğin tercih edildiği avunkulata geleneğine bağlıdır. Örneğin, eğer Hırgıs boyundan bir kız Pürüt boyundan bir delikanlıyla evlendiyse, bu kızın kızı tekrar Hırgıs boyundan bir erkekle evlenmek

zorundadır. Böylece başka bir boya giden kadınların mensup oldukları boya dönüşleri sağlanmış olur. “Söök nandırri” geleneğine göre anne tarafı akrabalarıyla evlilikler teşvik edilir. Hakaslarda iki tür kuzen evliliği vardır: annenin ağabeyinin veya erkek kardeşinin kızıyla (tayılığ çeenilig) ve annenin kız kardeşinin kızıyla (pöle alıshanı). İki erkek kardeşin başka bir boydan iki kız kardeşle evlenmeleri yani çapraz evlilikler ve eşlerin değış tokuş edilmesi yasaktır (Butanaev, 2002: 41–42).

En eski evlilik şekillerinden birisi de falamingo (hıshılıh) hediye etme geleneğiyle bağlıdır. Hakas toprakları üzerinden baharda ve sonbaharda nadir olarak uçan bir flamingoyu vuran erkek, istediğı kızla evlenebilir. Falamingoya kırmızı ipekten bir kıyafet giydirirler, boynuna da kırmızı ipek bir şal bağlarlar ve sevdikleri kızın evine giderler. Kızın ailesi flamingoyu kabul edip karşılığında kızlarını vermek zorundadır. Başlık da alınmaz. Eğer kızlarını vermezlerse Hakas inanışlarına göre “hıshılıh” kuşu bu evi lanetler ve kızları ölür. Bu gelenekte L. P. Potapov’un tahminine göre totemcilikle bir ilgisi olmayan “lanetleyici” kuş kültürünün izleri görülmektedir. Fakat 19.yüzyılda flamingo hediye etme geleneğı sadece efsane olup, uygulanmamıştır (Butanaev, 2001: 42).

Hakaslarda avunkulukta geleneğine göre dayının âile içerisinde özel bir yeri vardır. Bu durum aynı zamanda anne tarafı ile olan ilişkilerin izlerini taşır. Dayı, yeğen için saygıdeğerdir. Dayının ise yeğeni için üslenmesi gereken sorumlulukları vardır. Yeğenin doğumunda ona birkaç büyük baş hayvan hediye etmeli, ilk beşğini hazırlamalı, saçını ilk kez kendisi kesmeli ve yeğenin vasîsi kabul etmelidir. Yeğen ise evlenirken dayısı için “parğaa” adı verilen bir hediye hazırlamak zorundadır. Bu iri bir hayvanın arka bölümünden oluşur. Dayı bunu kendi aalına götürür ve misafirlerine ikram eder (Butanaev, 2001: 44).

Hakaslarda aile içerisinde babanın hâkimiyeti hissedilir. Babanın emirleri itiraz etmeden yerine getirilir. Evli oğlanlar evden ayrılana kadar aynı çiftlikte yaşarlar. Babaları onlara kendi çadırının kuzeyinde ayrı bir çadır kurmak zorundadır. Hakas geleneklerine göre her ailenin ayrı evi olmalıdır. Babanın çadırına “uluğ ib” (büyük ev), evli oğulların çadırına “kiçig ib” (küçük ev) denir. Küçük evin ocağındaki ateş, büyük evden alınan korlarla yakılır. Baba evinden ayrılmayan çocukların çadırı aynı bahçede bulunur, hayvanlar ortaktır ve babalarının damgasını taşırlar, buğdaylar aynı ambarda durur,

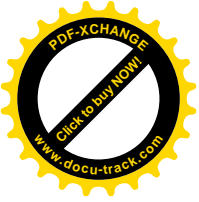

yeme içme ve çalışmaları ortaktır. Evli oğlun evden ayrılmasına “aalın sığararğa” (aaldan çıkarmak) denir. Baba, hayvan ve maldan oluşan miras (ülüs) payını oğluna verir. Çiftlikten ayrılıren babanın akrabaları (yani aynı boydan olanlar) irihayvan hediye ederler. Bu tür hediyeler ödünç (haro) olarak verilir. Zamanla genç aile de onlara hayvan hediye etmek zorundadır (Butanaev, 2001: 42).

Hakaslar arasında “haldıh” denilen bir gelenek vardır. Kocasını ölen genç dul eşi, bir yıl sonra genç kayınbiraderiyle evlendirirler. Gömme esnasında akrabalar, ölen kişinin yerini almak zorunda olan genç kardeşlerden birini çağırırlar. “Haldıh” adı verilen bu kardeşe razı olup olmadığı sorulmaz. Bu durumlarda “hayat yarıda bırakılmamalı” derler. Son anma merasiminde akrabalar dul eşin çadırına genç kayınbirader getirirler. Eğer delikanlı razı olmazsa onu cezalandırır ve zorla evlendirirler. Geleneklere göre delikanlı sırtına eyer ve heybe yükler. Eline dizgin, balta ve tüfek alır. Kayınbirader çadıra girdiğinde eyeri yatağa koyar, tüfekle bacaya ateş eder. Böylece ağabeyinin ölümüne sebep olan kötü ruhları kovmuş olur. Yengesiyle evlenmeye razı olduğu için “haldıh” ödül olarak bir at alır, eyer ve dizginleri de bu at için getirir. Bu gelenek sayesinde ölen kişinin ailesinin maddi durumu korunmuş olur ve en önemlisi çocuklar kendi boyları içinde yetişmiş olur. Yengesi (nige) yaşlandığında “haldıh” ikinci eş olarak onun kız kardeşini (pastı) alma hakkına sahiptir. 19. yüzyılda bazı Hakas kadınları buna benzer boy geleneklerine karşı gelmeye başlamıştır¹ (Butanaev, 2001: 43).

Türk kadınlarının ortak özelliği olarak kabul edilen iffetlilik Altay kadınları için de geçerlidir. Radloff, Altay Türklerinde hiçbir kadının kocasına ihanet etmediğini, çok nadir rastlanan bir ihanet olayında en ağır cezaların uygulandığını belirtir (Seymen,

¹ Örneğin, 1863 yılında F. N. Adayakova Minusinsk bölge müdürüne dilekçe vermiştir: “Kocam Pyötr Adayakov’un ölümünden sonra annesiyle birlikte 4 aydan fazla yaşadım. Daha sonra onun, beni eski geleneklere göre henüz çocuk yaşta olan diğer oğluyla (kocamın öz kardeşiyle) evlendirmek istediğini duydum. Bir de onun kayınpederi (benim ise dedem sayılan) Andrey Adayakov’dan hakaretler duymaya başladım. Bu kanun dışı hayattan ve Andrey Adayakov’un hakaretlerinden kurtulmak için onların yanından kaçtım ve geçici işçi olarak çalışmaya başladım. Kayınvalidem Yelena Adayakova ve dede, beni kendileriyle yaşamaya ve öz kayınbiraderimle evlenmeye ki ben buna karşıyım, zorlamaları için yönetime başvurmuşlar. Kargin boy başkanı ile anlaşarak, onların yardımı olmadan, tamamen kendi kazandığım, bütün mal varlığım olan 25 rubleyi aldılar ve onlarda böyle bir kanunun olduğunu, yönetiminde bildiğini söyleyerek beni zorla kayınbiraderimle evlenmeye ve yaşamaya mecbur ediyorlar. Eğer onunla yaşamazsam benden aldıkları mal varlıkları dışında, sırf kayınbiraderimle evlenmediğim için 30 rubleden fazla para cezası istiyorlar ve dahası cezalandıracakları konusunda tehdit ediyorlar...” (Butanaev, 2002: 43).

1980: 9–10). Seymen'in konu ile ilgili sözleri şöyledir (1980,10): *“Türk ırkının bireyleri her şeyini diğer bir Türk ile bölüşmek ister, bu bölüşmeden zevk alır. Fakat evdeşini asla. Bu yüce milletimizin en belirgin özelliklerinden biridir”*

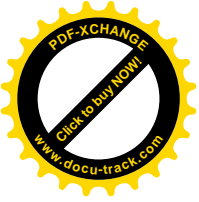
Kız evlendikten sonra “Hazınas” geleneğine uygun olarak kocasının boyundan olan erkeklerle yüz yüze gelmekten kaçınır. Bu geleneğe göre kadın kayınpederinin ve kocasının bütün yaşlı akrabalarının adını doğrudan söylemez, onlarla konuşmaz, tokalaşmaz, onlara sırtını dönmez, onların karşısına başörtüsü olmadan, yüzü açık ve ayakkabısız çıkamaz, çadırın erkeklere ait kısmına özellikle de “tör” adı verilen kutsal bölmeye giremez. Gelin kayınpederinin çadırına giderken mutlaka biraz çalı çırpı götürür ve onları ağacın önüne bırakır. Kayınpederine bir şeyler vereceği zaman gelin bunu üçüncü bir kişi aracılığıyla yapar. Aralarındaki diyalog bu şekilde gerçekleşir. “Hazınas” geleneği erkek tarafının yaşlı akrabalarına karşı gösterilen derin saygının ifadesidir. Diğer taraftan bu gelenek ataerkil şartlar altında aynı kandan olanların evlenmelerini yasaklamak ve engellemek için doğmuştur (Butanaev, 2001: 45).

Kocasının ölümünden sonra bir yıl boyunca dul evlenmez. Dul yeniden evlendiğinde ikinci kocasının ailesi ilk kayınpederine ölen ruhun anısına “harazı” denilen bir at hediye eder. Gelenek kanunlarına göre, küçük yaşta çocukları olan bir baba ölürse, bütün mal varlığı oğullarından biri büyüyene kadar dul eşine kalır. Evlendikten sonra oğul tam bir aile reisi olur, evlenen kız kardeşleri için başlık alır, onlara çeyiz verir, küçük erkek kardeşlerini evlendirir ve onlara ayrı ev açar (Butanaev, 2001,45–46).

3.5.Doğum

Hakaslar çok çocukluydular ve bazı atasözlerinden¹ de anlaşılacağı gibi bu durum sürekli teşvik edilirdi. Günlük yaşantıda normal olan bazı şeyleri hamile kadınların yapması sakıncalıydı. Örneğin, hamile bir kadının köpek tekmelemesiyle, çocuğunun sırtında lekeler olabileceğine inanırlardı (Butanaev, 1995: 35–36). Şamanizmin bir uzantısı olan bu inançlar bugün bile Anadolu Türkleri arasında görülmektedir. Yaşlı kadınların hamile gelin veya kızlarını çirkin varlıklara bakmamaları konusunda sık sık

¹ Hayvan yetiştirenlerin midesi, çocuk yetiştirenlerin ruhu toktur (Butanaev, 1995: 35).

uyardıkları görülür. Onlar böylece doğacak çocukların bu çirkin varlıklara benzemesini önlemeye çalışmaktadır.

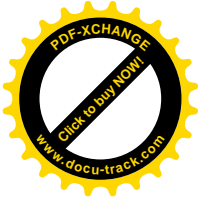
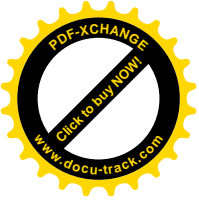
Doğum vakti geldiğinde kadınlar, çadır içine yerleştirilmiş olan akağaca tutunarak dizlerinde doğum yapardı.(a.g.e: 36). Aslında diğer Altay boylarında ve Kırgızlarda da doğum yaklaştığında obanın kadınları lohusanın çadırında toplanır, tecrübeli bir ebe (ineci) doğumu yaptırırdı. Bu esnada çadırın orta yerine bir direk yerleştirilir, ona bir urgan bağlanır, bu urganın ucu duvara bağlanıp lohusanın koltuklarının altından geçirilirdi (İnan, 1972: 169).

Çocuk doğduktan sonra ebe çocuğu alır ve meşimenin çıkmasını beklerdi. Meşime çıkmadan göbek kesilmezdi. Göbek bağı erkek ise bıçakla, kız ise makasla kesilirdi. Hakaslar göbek bağını mutlaka yumuşak bir şeye koyup keserler, bu yüzden onların ruhlarının yumuşak olacağına inanırlardı (Butanaev, 1995: 36).Buna benzer inanışlar hâlâ yaşamaktadır. Anadolu’da göbek bağının atıldığı yere önem verilir. Mesela; bağ bir okul bahçesine atılırsa çocuğun okumuş olacağına inanılır.

Hakaslarda çocuğun doğum vaktine de dikkat edilirdi. Çocuk ay yenisi döneminde (ay noozı) doğarsa mutlu, ay eskisinde doğarsa (ay irgeze) mutsuz olacak, dolunayda doğarsa ömrü uzun olacak, iki ay arasında ise (ay arası) başarılı olacak diye inanılırdı. Doğumdan sonra üçüncü gününde meşimenin düşmesinin kutlaması “kentoynu” yapılırdı. Doğum sırasında lohusanın destek aldığı akağaç saygı ile çadırdan çıkarılır ve meşime törenle gömülürdü (Butanaev, 2001: 36).

Hakasların doğum gelenekleri de diğer Altay halklarının gelenekleri ile hemen hemen aynıdır. Altaylılarda da bir kadın doğum yapacağı zaman komşu kadınlar evin içinde toplanır, erkekler dışarıda kalırdı. Evin dışında bulunan erkekler, kadının ağrısı tutup bağırmaya başladığı zaman korkunç bir gürültü kopararak evin etrafında koşmaya başlarlar ve bu sırada tüfek atarlar. Bu durum çocuk doğuncaya kadar devam eder. Radloff, erkeklerin bu vazifesinin civardaki kötü ruhları kovmakla bir ilgisi olabileceğini düşünür (Radloff, 1986: 173–174).

Çocuğun ismi doğumdan üç ay sonra yapılan “pala toyu” töreninde verilirdi. Hakasların kendine özgü ad verme usulleri vardı. Ölen insanların isimlerini vermekten mümkün olduğunca sakınırlardı. Bilinen her kelimeyi isim olarak kullanabilirlerdi. Çocuklarını

etnik bağılıklarına göre isimlendirirlerdi: Hooray (eski isimlenme), Tadar (şimdiki zaman isimlenmesi), Saat (Sibiryaya Tatarı), Soyan (Tuvalı). İsimler bazen sosyal durumu da tanıtabilirdi: Kistim (vassal uruğu), Hatlar (altın madenlerinde çalışan işçi), knes (kabile muhtarı). Bazen de doğum yeri ile ilgili isimler verilirdi: Mendol (mendol ırmakta doğmuş olan), Saim (zaimkada doğmuş), Hana (at abrasında doğmuş)¹. Hakasların Hristiyanlıkla tanışmasından sonra Rus isimleri kullanılmış ancak bunlar yerli dilde değişikliğe uğramıştır: Apanas(Afanasiy), Arkas (Arkadiy), Kebris (Çavril), Oyla (Olga), Obdo (Yevdokiya) gibi (Butanaev, 1995: 36).

Ölen bir çocuğun ardından doğan kardeşine kötü isim takma âdeti Altay halklarında görülmektedir. Doğumdan sonra eve ilk gelen kişinin adı- ki bu Rus olsa bile- veya patla (balta), mltık (tüfek) gibi ağızdan ilk çıkan kelimeler bile isim olarak konulabilirdi (Radloff, 1986: 174).

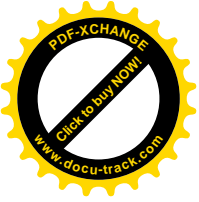
3.6.Cenaze

Hakaslar ölülerini ekilmiş arazilerden ve yol üzerlerinden uzakta yüksek yerlere defnederlerdi. Mezar kazma işlemi cenazenin gömüleceği sabah başlar ve mezar derin kazılmazdı. Cenaze öğle vakti evden çıkarılırdı. Mezar parmaklığı hiçbir zaman yapılmaz. Çünkü böyle bir durumda her yıl toprak için vergi vermeleri gerekirdi. Bunun dışında ise parmaklıkla kilitlenen ruhun kendi adına verilen yemek ve ayine katılamayacağına inanılırdı (Butanaev, 1995: 36).

Beltırlar ölülerini Müslümanlar gibi yıkarlar, erkek cenazeyi erkekler, kadın cenazeyi de kadınlar yıkardı. Ölüyü ateşin yanına koyarlar yıkadıktan sonra giydirirler ve beyaz keçeyle sararak köşeye korlardı. Bir grup insan tabutu yapar, hazır olunca da bir tarafa atarak “Tanrı bundan sonra bu gibi işleri bize rast getirmesin” derlerdi. Ölü tabuta konduktan sonra bir gün evinde bekletilirdi. Ölüyü çıkarırken ayakları önde çıkarılır, yaşlı bir kadın eline bir kap alıp at üzerine konulmuş ölüyü üç defa dolandıktan sonra “kut’umuz² gitmesin, kuruy! diyerek bağırır ve ölüye süt serperdi. Ölü mezara

¹ Altay ve Yenisey Türklerinin destanlarına göre, öyle bir devir olmuş ki sıradan insanların özel isimleri olmamış, yalnız kabilesinin adını taşımıştır. Gerçek ad için kahramanlık göstermek gerekti (İnan, 1972: 173)

² Şamanist Türk boylarından Yakutlar ruh-can mefhumunu tın, kut ve sür kelimeleriyle ifade ederler.”Kut” bazı izahlara göre toprak, rüzgâr ve anakut denilen üç unsurdan mürekkeptir (İnan, 1972: 176).

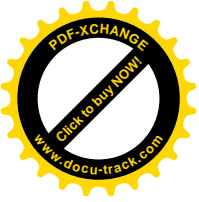

konulduktan sonra atın dizginleri ölünün eline verilir “atımı al” denir, atı öldürüp ölü ile beraber gömerlerdi (İnan, 1972: 184).

Beltırlar’ın defin rivayetlerine göre süt çocuğu olan kadın ölüleri, tabuta koyup dört direk üzerine yerleştirirler ve çocuğunu da yanına bırakırlardı¹. Bu durum meme çocuklarını beslemenin zor olması ile ilgili idi. Beltırlar, ölüyü gömdükten sonra ölünün dul eşi saçlarını dağıtır, yarısını keser ve ancak cenazenin yedinci gününden sonra saçlarını örebilirdi. Ölünün karısı ve çocukları yedi gün ciğer yemez böylece ölünün ciğerlerinin ağrımayacağına inanırlardı (İnan,1972: 185–187). Dul kadınların ölen kocaları için söylemiş olduğu mersiyelerden biri şöyledir:

*Kahramanım hayatta iken
Altın yakalı ipek kürk giyerdim
Fakat o öldükten sonra
Aşağı köleler gibi
Deriden kaput giyerim
Kahramanım hayatta iken
Çinlilerin ekmek ve pirincini yerdim
Fakat o öldükten sonra
Köleler gibi kaba bulgur yerim
Kahramanım güzel ve Muhteşemdi
Ocağımız neşeli idi
Ambarında mallar çoktu
Kocamın gölünde
Kuğu bile yüzemezdi
Fakat şimdi onun üzerinde
Kötü karga bile uçuyor
Eskiden bana yaklaşmaya*

¹ 18. yüzyılda Albot adlı bir Beltır, aşağı Tom ırmağında balık avlarken direkler üzerinde bırakılan bir kadın tabutu yanında bir erkek çocuk bulmuş, onu evlatlık olarak Öksüzek adını vermiş (İnan, 1972: 186).

Cesaret edemeyen kötü adamlar

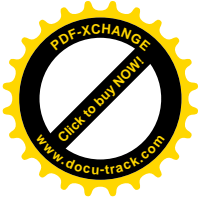
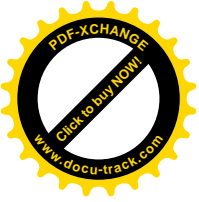
Şimdi küstahça bana :

Sen artık bizimsin ey dul... diyorlar (Seymen,1980: 17).

Hakasların bazı boyları ise yalnızca kamlara uygulanan ayrı bir yöntem uygulardı. Taysa bölgelerinde yapılan bu âdete göre ağaçların üzerine “tastab” denilen bir raf yapılı tabutun üstüne veya içine kayın ağacının kabuğuna sarılmış ceset konurdu. Buna yükseğe çıkma “parhan” derlerdi. 19.yüzyılın sonunda kamlar da genel mezarlıklara defnedilmeye başlanmıştır (Deliömeroğlu,1997: 1584).

Hakaslarda yıl boyunca ölümünün üçüncü, yedinci, yirminci, yüzüncü günleri olmak üzere merhum için altı kere hayrat verilirdi.(kirek) Bu âdet bizdeki, ölünün kırkıncı günü inancına benzer. Merhum için hayrat verme günleri flaman kuşu ile ilgilidir. Hakas efsanelerine göre flaman kuşu eşinin ölüm yerine bu günlerde gelmiştir, bundan dolayı insanlar da aynı günlerde hayrat yapmalıdır. Ölümden sonra bir yıl geçince hayrat genelde yapılmazdı. Yıl dönümü olma gününden bir önceki akşam akrabaları ölenin evinde toplanır, merhum için yemekler yapılırdı. Sabah mezarlığa gidip ölen için son ateş yakılırdı ve mezarın etrafında dolaşılırdı. Bunu yapan kadın ve dul erkekler mezarın üstünde yanan öksüyle¹ vurarak “Biz seni yanan öksüyle ve kuru otlavuruyoruz. Biz senin kafanı döndürürüz! Bundan sonra bizden yemek isteme” derlerdi. Böylece artık ölenin ruhunun mezardan çıkamayıp ateşle kilitlendiğine inanırlardı. Bu olay bittikten sonra “kara ruhu” n (haran) evden sürülmesi gerekirdi. Eğer sürülmezse kara ruhun felaket getireceğini inanıyorlardı. Bu ruhu çıkarmak için kafatası, dört atın diz kemikleri, dokuz tane dikenli yaban gülün budacığı, dokuz kuşkirazı, dokuz tane siyah taş, üç akdiken budacığı ve tırpan bıçağı gerekiyordu. Akşam çadır kapısına siyah donlu atı bağlarlardı. Gece, eski ayın dolma vaktinde şaman “kara ruhu” sürerdi. Çok karanlıkta şaman haranı aramaya başlar törene katılanlar sönmüş ateş etrafında kuşkulananarak sessizce dururlardı. Çünkü kara ruh onlara girebilir... Birden şaman bu ruhu tutuverirdi. Acıklıca ağlamaya ve inlemeye başlayan ruhu şamanın ustaca taklit etmesi herkesi etkilerlerdi. Herkes hiçkırarak ağlamaya başlardı. Şaman bu ruhu ata bindirip Hakas topraklarının dışına sürerdi (Butanaev, 1995: 36–37).

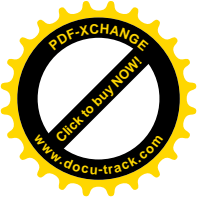
¹ Odun parçası

Erkek öldüğünde karısına, bir yıl sonra yapılan son anma merasimine kadar “tul kızı” yani yas tutan kişi derler. Tul, en iyi kıyafetlerini giyer ve beline bir yıl boyunca taşıdığı bir kuşak sarar. Bunun dışında evli kadınların kuşak takmaları yasaktır. Yas kıyafeti (tul kibi) kadın öldükten sonra gömüldüğü kıyafeti (kiben) olur. Tulu, beyaz örtülü bir yere veya özel olarak yapılan keçeden bir çadıra ölünün başında beklemesi için bırakırlar. Sol elinde asa, sağ elinde ise açık bir makas tutmak zorundadır. Saçları toplanmaz, dağınık bırakılır. Yedi gün boyunca tul yerinden kalkmadan oturmak zorundadır. On orada beslerler ve ihtiyaçlarını gidermesi için dışarıya çıkartırlar. Yedi gün sonra saçlarını uçları örülmeden kalan iki saç örgüsü şeklinde örerler ve kıyafetini değiştirirler. Fakat her anma merasiminde tul, belirlenen yerlerde yas kıyafetiyle oturmak zorundadır. Kırk güne kadar başak evlere gitmesi tokalaşması, düğünlerde yer alması, vs. yasaktır. Kırkinci gün akrabalar ve komşular tulu evlerine davet ederler ve yemekle ağırlarlar, ona kıyafet (innin ködirerge) hediye ederler. Tulun yas oturduğu, ölen kocasına duyduğu saygı ve onun ruhunu “sürün” kötü güçlerden korunmasıyla ilgilidir (Butanaev, 2002: 45).

3.7.Yemek ve İçecek

Yenisey Altay Türklerinde genel olarak beslenme hayvansal gıdalara dayanmaktadır. Süt, yağ ve et gibi hayvan mahsulü gıdaların yanında az miktarda arpa kızartılarak ezilip suda pişirildikten sonra yenir. Altaylılar uzun süre açlığa dayanabilirler ancak bulduklarında da çok yer ve içerler. (Seymen; 1980,22). Hakasların temel yemekleri kışın etli, yazın sütlü yemeklerdi. Her evde at ve koyun kesilirdi ve kış için et hazırlanması yapılırdı (Sogum). Atı, gerdanından keserler buna “çulumnep” derlerdi. Atın başka türlü öldürülüşü yasaktı. Hakasların 20. yüzyılın başlarından itibaren Rus köylüleriyle tanışmasından itibaren bu adetler kalkmıştır. Kesilmiş ve soyulmuş hayvan kemikleri bıçakla parçalanırdı. Kemikleri kırmak yasaktı. Onların kırılması ve parçalanması halinde sahibinin mutsuz olacağına inanılırdı. Hayvanların kesildikten sonra bütün komşular davet edilirdi. Birinci kazanda “ürsün”dedikleri en iyi et kısımları pişirilirdi. Hakaslar yemek esnasında etin dağıtımına dikkat ederlerdi. Köçek denilen en hürmetli et parçası yani koyunun arka kısmı en saygı değer misafire evden gitme zamanında verilirdi (Butanaev, 1995: 34).

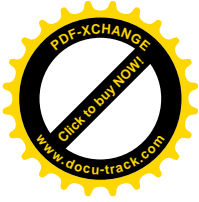
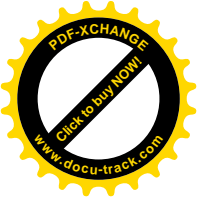
Bu âdet diğer Türk kabilelerinde de görülür. Büyük toplantılarda ve ziyafetlerde “orun” (mevki) sahiplerinin yemeğin mesela koyunun hangi bölgesini yiyeceği belli idi. Mevkisi en üstte olan yemeğin de en iyi tarafını yerd (İnan, T.A/III: 41–42).

Mutluluğun evlerini bırakmaması için koyunun kuyruk kısmını kesip atmazlardı. Evin sahibine ilk boğaz omuru ilk iki kaburgası kalça kemiği verildi. Üstteki iki sağ kaburgaları parçalanmaz ve kemirilmezdi. Çadır sahibi bunlardan azıcık et ısırıp ateşe “ateş payı” (ot ülize) atardı. Sahibinin dışında hiç kimsenin bu ilk boğaz omurunu ve ilk iki kaburgayı yeme hakkı yoktu. Eğer yenirse evde hayvan çoğalmayacağına inanılırdı. Kadın misafirlere leğen kemiği verilmezdi. Leğen kemiğini yiyen kadınların doğumunun zor olacağı söylenirdi. Yemeklere genelde tuz koymazlar onun yerine ekşi süzme yoğurt kullanırlardı. Tuzun vücutlarına zarar vereceğini düşünürlerdi. Domuz Hakaslar için yeni bir hayvan olup 19.yüzyıl sonuna doğru yetiştirilmeye başlanmıştır¹ (Butanaev, 1995: 34).

Süt tatlıları yaygındır. Taze sütü büyük kazanda kısık ateşte kaynatırlar içine “sapana” veya “kandık” kökleri atarlardı. Bu işlem üç parmağa yakın kaymağın oluşmasını sağlardı. Kaymaklar kuşkirazı veya kırmızı yaban mutiyle örütlenmiş talkan ile karıştırıldıktan sonra preslenirdi. ”Öreme” denilen bu yemek dilim dilim kesilip dağıtılırdı. Tanınmış yemeklerinden biri de “pothı”dır. Kaymağı kazanda kısık ateşte kaynayınca kadar pişirirler. Kaynayınca ona biraz buğday unu ekler, birkaç çiğ yumurta ve ayran dökerler. Yemeğin üstünden yağ ayrıldığı zaman yemek pişmiş olur. İnanışlarına göre kazana yapışan kaymak artığını yemek yasaktı. Yoksa zor bir geleceğin kendilerini beklediğine inanırlardı.(a.g.e: Bu gelenek günümüzde Anadolu Türklerinde de görülür. Kazandibi sıyrın bekârların düğününde kar yağacağı batıl inancı vardır (Butanaev, 2001: 34).

En itibarlı et yemeği “hıyma” idi. Hıyma sığır yağlı kıyması, at iç yağları ve baharatla karıştırılarak ve bağırsaklara doldurularak hazırlanırdı. Yazdan kışa hazırlanan bir diğer sevilen yiyecek ise “hurut veya “piçirö”dür. Uyran denilen yoğurdun suyu süzildikten sonra kalan telve kurutulur ve hayvan derilerine doldurularak kışa saklanırdı. Kurut

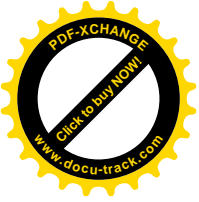
¹ Türkler- Avrupa’dakiler de dâhil- İslâmiyetten önce dahi hiç domuz beslemedikleri gibi, etini yemekten de hoşlanmamışlardır (Kafesoğlu, 1996: 305).

kışın hem yemek hem de sulandırılarak meşrubat olarak tüketilirdi (Deliömeroğlu, 1997: 1583).

Sayan Altay halklarının meşhur içeceklerinden olan “korçık” Hakaslar arasında da bilinirdi. Taze inek sütünden yapılan korçık uzun sopalarla çalkalanır biraz ısıtıldıktan sonra çamur saksına dökülürdü. Burada kalın bir köpük tabakası olana kadar tekrar çalkalanır ve içilirdi. Bu gün herkes tarafından bilinen ayran ise susuzluğu gideren ve çadıra her giren misafire ikram edilen bir içecek olarak hala önemini korumaktadır. Hakasların meşhur bir diğer içeceği ise “araka” dedikleri süt votkası idi. Araka Ortaçağdan beri yapılan bir içecektir. Hakaslarda ev işi araka yapan birkaç çeşit makine bulunuyordu. Bunların en eskisi “hazan hahpah” idi. Bu araç, sehpaye yerleştirilmiş büyük bir kazan idi. Kazan önce ayran dökülür, ağzı ağaç bir kapakla örtülürdü. Kapaktaki iki tane ince deliğe eğrilendirilmiş inye ağaç borular konulurdu. Bu boruların öbür uçları ise iki font kaplara dayanır, soğuk su olan yalağa yerleştirilirdi. Arakanın sıcaklığı ise 5–10 dereceyi aşmazdı. Bazen daha sert olması için süzme işlemi tekrarlanırdı. Bu içecek bayramlarda veya dini törenlerde misafire ikram edilirdi (Butanaev, 2001: 35).

Ünlü yemek çeşitlerinden biri de “teerpek”ti. Yuvarlak biçimde kesilmiş hamur, et suyunda pişirilir, ayrı bir tabağa alınarak erişte gibi kesildikten sonra yağlanarak yenirdi. Yemeğin suyu ise fincanlarla içilirdi (Butanaev, 20

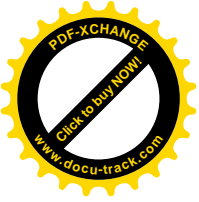

SONUÇ

Hakaslar, Güney Sibirya’da yaşayan en eski halklardandır. Hakasların topluca yaşadıkları Krasnoyarsk Kray’ına bağlı Hakas Muhtar Bölgesi, batıda Kemerovsk oblasti, güneybatı ve güneyde Altay Muhtar Bölgesi ve Tuva ile sınırdadır. Ülkenin yarısından fazlası dağlıktır. Hakasların tarihleri MÖ II. yüzyıla kadar uzanır ve ortaya çıkışları Kırgızlarla ilgilidir. Manas Destanı’nda bahsedildiği gibi Kırgızlar anavatanlarından göç ettiklerinde geride kalan ve burada yaşamayı tercih eden halklar Hakasları oluşturmuştur. 15. yüzyılda Moğol istilasından sonra yaşadıkları bölgede Hooray Devleti kurulmuş ve Rus istilasına kadar varlığını korumuştur. Tom ve Çalım Nehirleri kenarında kurulan Hooray Hakas Devleti, 16. yüzyıl sonlarında Ruslar tarafından işgal edilmeye başlanmış ve 120 yıl gibi bir süre içinde tamamen Rus topraklarına katılmıştır. Bu duruma direnen bir kısım Hakas milliyetçisinin çabaları işe yaramamış, Hakaslar yoğun şekilde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerine maruz kalmışlardır. Zorla vaftiz edilerek isimleri değiştirilmiştir. 1922’de kurulan Hakas Milli Bölgesi, 1930’da Hakas Özerk Vilayetine çevrilmiş, 1991 yılında bu vilayet “Hakas Özerk Cumhuriyeti” statüsüne kavuşmuştur.

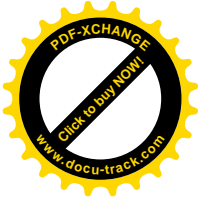
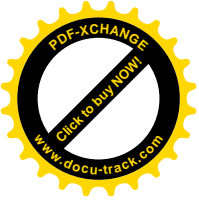
Bugün yaşadıkları bölge, Türkiye Türklerine oldukça uzak bir coğrafyadadır. Katı Rus rejiminin uygulamaları yaşam tarzlarında bir takım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bununla beraber, Türkiye Türklerinin ekserisinin mensubu olduğu İslam dini ile hiçbir bağları yoktur. Ancak Hristiyanlığın, resmi dinleri olmasına rağmen onların gönlünde yer etmediği bilinen bir gerçektir. Onlar hala eski Türk inancaşlarını yaşamakta ve kendi âdetlerini sürdürmektedirler. Rusya, bu bölge halkını hayvancılık ve tarımın kısıtlı kaynaklarıyla geçinmeye mecbur ederken, bölgenin zengin maden ve petrol kaynaklarını elinde bulundurmakta, istikbal vadeden bu bölgede yatırımlarını artırarak sürdürmektedir. Türkiye’nin kendisinden çok uzaklarda, kendisinden kopuk bir şekilde yaşayan bu halklarla temasa geçmesi, Türk milli birliği için faydalı olacak bir harekettir.

Ayrıca, bu bu bölgede yaşayan boyların dillerini ve kültürlerini öğrenmemiz, Türk tarihi hakkında daha fazla bilgi edinmemizi sağlayacaktır. Bu açıdan çalışmamızın, konuya katkıda bulunması, en büyük dileğimizdir,

KAYNAKLAR

- AKSOY, Mustafa, “Destanlarda ve tarihi Kaynaklarda Alp ER Tonga (Efrasiyab)”,
Türkler Ansiklopedisi, c.III, s.554–568, Yeni Türkiye Yay.
- BEKKİ, Selahaddin, “Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destan”,
Türkler Ansiklopedisi, c.III, s.569–579, Yeni Türkiye Yay.
- ANDERSON, David G, “Hakaslar”, Türkler Ansiklopedisi, c.XX, s.200–204, Yeni
Türkiye Yay.
- BUTANAEV, Viktor Yakovleviç ve İrina İsaevna Butanaev (2001), **Hakasskiy
İstoriçeskiy Foklor**, Abakan.
- BUTANAEV, Viktor Yakovleviç (2002), **Sosialno-Ekonomiçeskaya İstoriya
Hongraya (hakasi)**, Abakan.
- BUTANAEV, Viktor Yakovleviç (1995), “Hakaslar, Hooray’lar-Koraylar-II”, **Türk
Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı.108, s.34–40, Aralık.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1965), “Abakan Türkleri (Hakaslar)”, **Türk Kültürü**, Sayı.28,
s.19–23, Şubat.
- DELİÖMEROĞLU, Yakup (1997), “Hakaslar ve Hakasya”, **Yeni Türkiye Türk
Dünyası Özel Sayısı II**, s.1570–1587.
- ELİADE, Mircea (1999), **Şamanizm, İlkel Esrime Teknikleri**, Çev. İsmet Birkan,
İmge Yay, Kasım.
- ELİADE, Mircea ve Ioan P. Couliano (1997), **Dinler Tarihi Sözlüğü**, İnsan Yay.
- ERGİN, Muharrem (1996), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay. İstanbul
- GÖKALP, Ziya (1976), **Türk Medeniyeti Tarihi**, I.Seri, No.8, Kültür Bak.Yay.
İstanbul
- HAYIT, Baymirza (1995), **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, TTK,
Ankara
- İNAN, Abdülkadir (1968), **Makaleler ve İncelemeler**, TTK, Ankara.

- İNAN, Abdülkadir (1976), “Sibirya Türkleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay. Seri.1, Sayı.A5.
- İNAN, Abdülkadir, “Orun ve Ülüş”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.III, s.38–45, Yeni Türkiye Yay.
- İNAN, Abdülkadir (1972), **Şamanizm**, TTK, Ankara
- KAFESOĞLU, İbrahim (1996), **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yay. Ağustos.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1992), **Türk Dünyası El Kitabı**, c.I, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, c.II, Ankara.
- KALAFAT, Yaşar (2004), **Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm-Şamanizm**, Yeditepe Yay. İstanbul.
- KATANOV, N.F (2000), **Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri**, Çev. Fatma Özkan, Yorum Mat, Ankara.
- KİLLİ, Gülsüm (2004), “İlk Hakas Yazarlarından V.A.Kobyakov ve Vaftiz Hikâyesi”, **Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilim Dergisi**, Sayı.28, s.117–135
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.III, s.15–37, Yeni Türkiye Yay.
- ÖGEL, Bahattin (1971), **Türk Kültürünün Gelişme Çağları-II**, M.E. B, İstanbul.
- ÖGEL, Bahattin (1991), **Türk Kültürü Tarihi**, TTK, Ankara.
- RADLOFF, Wilhelm (1986), **Sibirya’dan Seçmeler**, Çev. Ahmet Temir, Kültür veTurizm Bak. Yay. Ankara.
- RADLOFF, Wilhelm (1999), **Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatları**, Çev. Arzu Ekinci-Yasemin Ünlü, Ekav Yay, Mayıs Ankara.
- SARAY, Mehmet, “Kırgızistan”, *D.İ.A*, c.XVI, s.441–445.
- SARAY, Mehmet (1998), **Türk-Rus Münasebetleri’nin Bir Analizi**, M.E. B.Yay.
- SÜMER, Faruk (1999), **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul.

SEYMEN, Mustafa (1980), “Altay-Yenisey Türkleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, c.1, Sayı.5, s.5–25, Nisan.

TOGAN, Zeki Velidi, “Bozkurt Destanı”, Türkler Ansiklopedisi, c.III, s.544–546.

TURAN, Osman (1997), **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi**, Boğaziçi Yay. İstanbul

TÜRKDOĞAN, Orhan (?), **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, Hasret Yay. Ankara

YILDIRIM, Dursun, “Ergenekon Destanı”, Türkler Ansiklopedisi, c.III, s.527–543.